

PETHŐ JÓZSEF

KRÚDY-TANULMÁNYOK

TINTA KÖNYVKIADÓ

PETHŐ JÓZSEF
KRÚDY-TANULMÁNYOK

PETHŐ JÓZSEF

KRÚDY-TANULMÁNYOK

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2005

A könyv kiadását támogatta
az ÉPKER Kft.,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Kulturális
és Idegenforgalmi Bizottsága

Lektor
SZATHMÁRI ISTVÁN

Illusztrálta
HAVASI TAMÁS

ISBN 963 7094 44 x

© Pethő József

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Előszó	7
STÍLUS ÉS SZÖVEGÉRTELEM	9
„A gordonka hangjai” – Krúdy stíluskorszakairól	11
Ismétlésformák és -funkciók Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötetében	29
A hídon stíloselemzése	42
Szemantikai ismétlések a Szindbád útja a halálnál című novellában	56
„az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt” – Emlékezés és halmozás Krúdy N. N. című kisregényében	74
Halmozás és szinonímia	88
„AKI AZ IGAZI NEVÜNKÖN NEVEZ VÉGRE...” KRÚDY ÍRÓI NÉVADÁSA	103
Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében	105
„Aki az igazi nevünkön nevez végre...” – Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben	115
„A NYÍRSÉG FIA”	129
„Ennek a városnak voltam az írója” – Krúdy és Nyíregyháza	131
A hazalátogató Krúdy	150

ELŐSZÓ

Az utóbbi néhány évben talán soha nem volt mértékben megnőtt a Krúdy-életmű alaposabb megismerése iránti igény. A biográfiai, bibliográfiai, stilisztikai stb. kutatások területén megmutatkozó látványos fellendülésnek csak az egyik és talán nem is a legfontosabb oka volt Krúdy születésének 2003-ban ünnepelt 125. évfordulója. A jubileum csak elősegítette azt a meglehetősen világosan kirajzolódó folyamatot, amely a Krúdy-prózát valódi esztétikai értékeinek megfelelő rangon helyezi el a hazai irodalmi kánonban és a recepció egyéb területein.

Az új kiadások, az író életét és életművét elemző könyvek, tanulmányok, cikkek, különféle rendezvények sokasága, a mostanában alakult vagy régebben működő Krúdy-társaságok aktivitása mind azt a benyomást és hitet erősítheti, hogy napjainkban egy minden korábbinál jelentősebb Krúdy-reneszánsz idejét éljük. Ez az időszak nemcsak az irodalomtudomány és a stilisztika szűkebb körében jelenthet fontos előrelépést a rendkívüli gazdagságú életmű értékeinek megismerésében, hanem talán ahhoz is hozzájárulhat, hogy Krúdy írásművészete végre elfoglalja az őt megillető helyet az olvasói érdeklődésben és az oktatásban is. – Ez a kis tanulmánygyűjtemény a maga szerény lehetőségeivel ezeknek a reményeknek, céloknak a megvalósításához szeretne hozzájárulni.

A kötetcím értelmezéséhez és ezáltal a könyv, illetve a szerzői célok bemutatásához a *tanulmány* szó két jelentésére kell utálnom. Egyrészt könyvem a *tanulmány* szó egyik

jelentésének megfelelően értekezéseket, hosszabb cikkeket foglal magában. Másrészt azonban a *tanulmány* szó egy másik, igaz, nem annyira a tudományos életben, hanem inkább a művészetekben gyakori jelentésére is gondoltam, amikor a *Krúdy-tanulmányok* címet választottam. Ez a jelentés nagyjából így fogalmazható meg: 'nagyobb alkotás előkészületeként létrehozott mű'. Ezt a második jelentést azért hangsúlyozom, mert kifejezi azt a reményem, hogy folytathatom a Krúdy-életmű vizsgálatát, és talán egyszer az itt közöltekhez hasonló mozaikok, azaz egy-egy kérdéskörre koncentrááló elemzések, „előtanulmányok” után eljutok ahhoz a „nagyobb alkotás”-hoz is, amely átfogóbb képet adhat egyik legjelentősebb írónkról.

A kötetbe az elmúlt hat évben többnyire különböző szakfolyóiratokban, konferenciakiadványokban megjelent dolgozataimból válogattam, abban is bizakodva, hogy ezek a szűkebb szakterületemenél szélesebb körű érdeklődésre is számíthatnak.

Nyíregyháza, 2005 nyarán

Pethő József

STÍLUS ÉS SZÖVEGÉRTELEM

„A GORDONKA HANGJAI” – KRÚDY STÍLUSKORSZAKAIRÓL

Talán nem túlzás Krúdy stíluskorszakainak alább következő rövid, áttekintő tárgyalását azzal az állítással kezdeni, hogy a Krúdy-életmű arkhimédészi pontja a stílus.

Már az írói pályát összegző első tanulmányokban is megfogalmazódik a stílus kitüntetett fontosságának belátása. A jellegzetes Krúdy-stílus, metaforikus megfogalmazásban: a sajátos „gordonkahang” a korszak egyik legszigorúbb kritikusat, Schöpflin Aladárt is elbűvölte: „Legjobban ... a hangja tetszett, az a mély férfias bariton, amelyben benne van az élet melancholiája, de az öröme is, gyönyörködés az emberekben és a dolgokban, és egyúttal közöny irántuk, mint magányos gordonkázó a kert bokrai mögött, aki nem játszik megszabott kottára írt dallamokat, hanem csak a maga számára fantáziál, ahogy éppen eszébe jut, s ahogy belső sugallat igazítja a kezét. Aki hallotta beszélni, az is ismeri ezt a hangot, mélységét, hangzatosságát, férfias szépségét – a beszédhang megegyezett írásainak hangjával. Ez a hang írásainak legfőbb szépsége. Maga az írásának a szépsége” (Nyugat 1933: I, 629). Hevesi András 1936-ban az Apollóban megjelent dolgozatában azt a határozott állítást, hogy „Krúdy legnagyobb prózaírónk”, ezzel a stílusra vonatkozó indoklással támasztja alá: „a kifejezés szerszáma senkinek sem volt annyira kezében, mint neki” (Fábri [szerk.] 2003: 187–189). Az első Krúdy-monográfia szerzője, Perkátai László (1938: 86–87) is úgy látta, hogy Krúdynak legnagyobb alkotása és „írói egyéniségének legmélyebb megnyilatkozása” nem egyéb, mint a stílusa.

De hivatkozhatunk az újabb szakirodalomra is: Czére Béla Krúdy-monográfiájának bevezetőjében ezt az alaptételt fogalmazza meg: „a Krúdy-művekben – a novellákban és a regényekben – nem a cselekmény és a jellemábrázolás, hanem a stílus alakítja ki elsősorban az írások szerkezetét”, a Szindbád-novellákat jellemezve pedig azt állapítja meg Krúdy művészetéről, hogy abban a stílus hordozza a leglényegesebb írói üzeneteket (1987: 67). Kemény Gábor (1991: 25), napjaink legtekintélyesebb Krúdy-kutatója is a fenti véleményekre rímelő gondolattal indítja egyik tanulmányát: „Krúdy azok közé az összetéveszthetetlen stílusú írók közé tartozik, akikre néhány mondatukból vagy akár sorukból nyomban ráismerünk. Ha »közvélemény-kutatást« tartanánk egyre nagyobb számú rajongója között, és megkérdeznénk tőlük, hogy voltaképp mit is szeretnek Krúdyban, a legtöbben valami ilyesmit válaszolnának: a stílusát, a hangját.” Az utóbbi évek egyik legfontosabb Krúdy-tanulmányában Tolcsvai Nagy Gábor (2004: 94) szintén az író sajátos nyelvezetének jelentőségére mutat rá: „Krúdy ... nem csupán »új« nyelvi kifejezésformákat talált sajátos életérzésének »tükrözéséhez«, hanem olyan nyelvezetet, amely alapjaiban megváltoztatta a prózai megszólalás módozatait. Hiszen éppen a világ tárgyyszerű és tárgyias megismerésének lehetősége kezdett többek számára megszűnni, s ezáltal a szubjektum és a közösség önmegismerésének egyszerű lehetősége, például önmaga múltjának elbeszélő felidézésével. A nyelv, az ember által beszélt nyelv így gyökeresen átalakult e viszonyban. A nyelv, a magyar nyelv egyszerre nem kész forma, nem megvalósítandó norma, hanem a történeti hagyomány és a mindenkori lehetőségek valamely kidolgozása. Krúdy e belátásokra, érzésekre válaszolt sajátos nyelvezetének kidolgozásával.”

Az első kérdés mindezekből következően az lehet számunkra, hogy miben határozhatjuk meg a Krúdy-stílus lényegét. Az egyszerűsítő, „hagyományos” módszerrel, azaz egy stílustörténeti kategóriával impresszionistának, szimbolistának, szecessziósnak, realistának vagy ellenkezőleg szürrealistának minősítve, besorolva – ha úgy tesszük: beskatulyázva – az író-t nemigen jutunk előre. Meghatározható-e azonban vajon más módon, azaz egy bővebb, de mégis általánosító érvényű és igényű leírással Krúdy stílusa? Még ezt is kétlem, mégpedig a következő főbb okok miatt:

- az egyes korszakok számottevő eltérései,
- a műfajokból adódó stílusbeli különbségek,
- az egyes stílusirányzati jegyek sokszor szétbogarazhatatlan szimbiózis.

Hogyan közelíthetünk akkor a Krúdy-stílushoz? Mindezekelőtt történetiségében, mégpedig a következő értelemben: csak olyan stílusjellemezés gondolható el tudományosnak, amely historikus, tehát a Krúdy-stílus változásait is feltérképezi (vö. Kemény 1991: 27). A másik módszertani alapelv a szövegelemzések középpontba helyezése lehet. A részletesen kifejtett érveléssel alá nem támasztott általánosító megállapítások helyett most még a módszeres: egy-egy szempontot következetesen érvényesítő vagy éppen komplex stíluselemzésre vállalkozó szöveg-vizsgálatok ideje van.

E két lehetőség közül az első megközelítés fontosabb eddigi eredményeinek vázlatos szembesítésére és részben értékelő továbbgondolására, szintetizálására vállalkozom ebben a dolgozatban.

A készülődés időszaka: 1892–1910

Krúdy első novellája, a *Miért ölte meg Káin Ábelt?* alig néhány nappal 14. születésnapja után jelent meg a Szabolcsi Szabadsajtó című hetilapban. Szépírói pályafutásának kezdetét tehát innen számíthatjuk.

Hosszú ideig tartott, míg megtalálta saját hangját, azt az igazi krúdys hangot, amelyet – ahogy Kemény Gábor fent idézett tanulmányában mondja – néhány mondatból vagy akár sorból nyomban felismerünk. Ezen az első írói korszakon belül a szakirodalom további tagolódást ír le. És bár a Krúdy-életművet a stílus felől elemzők abban mind egyetértenek, hogy az útkeresés időszaka 1910-ig tart, a belső korszakhatárok tekintetében, illetve az egyes időszakok stílusának jellemzésében már jelentős eltérések vannak.

Czine Mihály (1965: 373 és kk.) az akadémiai irodalomtörténetben, jelentősen egyszerűsítve, két további korszakra osztja az 1910-ig tartó időszakot. Szerinte

- (i) 1894 és 1900 között a városi-polgári irodalom sodrában induló Krúdy írásait naturalista-realista irányú tájékozódás jellemzi,
- (ii) 1900 és 1911 között a „mikszáthos tájékozódás” ideje van, az ekkori Krúdy-írásmód így jellemezhető: „megtisztul líraisága a szentimentálistól, a finomkodás eltűnik, a tekintet keményebbé válik, s az adomázó hangból nyert közvetlenséggel telítődik a stílus.”

Szabó Ede (1970: 69–96) Krúdy-monográfiájában az útkeresés időszakát szintén két nagyobb részre tagolja, ám más belső korszakhatárokkal és jellemzéssel. Hozzá kell tennem ehhez azt is, hogy Szabó stílusjellemzésében oly-

kor szinte az önellentmondásosságig heterogén minősítések kerülnek egymás mellé:

- (i) Krúdy első művészi korszakában szerinte „romantika és a biedermeier finomság, érzelmesség, Turgenyev, Puskin, Reviczky, Dickens hatása ... kritikai-realista ábrázolás ... naturalista-realista irányú tájékozódás, Bródy és mások hatása” egyaránt megfigyelhető. – Nem kételkedve abban, hogy ez a sokszínűség megjelenik Krúdy pályájának az elején, mégis kétely fogalmazódhat meg bennünk: szerepeltethetjük-e ezeket a stílusjegyeket mint egy korszak definitív jegyeit?
- (ii) Az indulás 1908 és 1911 közé eső időszaka Szabó szerint „Mikszáth égőve alatt” áll, ám ezt még kiegészíti azzal, hogy ekkor is „három, sőt négyféle stílustörekvés keveredik műveiben”.

Bár igazat kell adnunk Szabónak abban, hogy még az egyes korszakok stílusvilága is sokszínű, mégis azt kell mondanunk, hogy a stílusminősítéseknek ez a kavalkádja megkérdőjelezi magának az efféle osztályozó minősítések az értelmét.

Árnyaltabbnak és használhatóbbnak tűnik Czére Béla (1987: 26 és kk.) osztályozása; érdemes arra a megoldásra is figyelni, hogy Czére a pontosabb leíráshoz közelítve következetesen beépíti stílusjellemzéseibe azt a belátását, hogy egy-egy stílusirányzat hatása a Krúdy-életmű korszakaiban sohasem kizárólagos. Korszakolása szerint

- (i) az első, 1897-ig terjedő pályaszakaszban a realista-naturalista tematikájú és hangvételő írások dominál-

- nak: a magyar századvég városi-polgári irodalmának sodrában születtek az ekkor keletkezett művek.
- (ii) 1897-től 1900-ig számítja Czére Krúdy turgenyevi ihletésű, második alkotó korszakát, ekkor „a romantikus hangütés egyre inkább háttérbe szorítja a szürkébb írói materiával építkező naturalizmust [...], már felsejlik a későbbi Krúdy-novellák lényege: a lírai-zenei szerkesztés és az asszociációkban gazdag »gordonkázó« stílus” (vö. Katona 1971: 178–183).
- (iii) Azzal a korábbi osztályozással vitatkozva, amely a századforduló évétől 1910-ig számítja Krúdy mikszáthos korszakát, Czére úgy látja, hogy 1900 és 1906 közé kell szorítanunk a „mikszahtos” korszakot. Érdemes azt is megjegyezni, hogy Czére kiemeli: a Mikszáth művészetével való rokonítás lehetősége mellett lényeges különbségek is mutatkoznak, ha a két író prózáját egybevetjük. Szerinte hangsúlyozottan idézőjelbe kell tennünk e korszak mikszáthos jelzőjét, hiszen a táj atmoszférája és a nyírségi dzsentrilét tragikomédiája olyan lírai és szarkasztikus színeket, ízeket csillant fel, amelyek már ekkor is önálló írói utat jeleznek (vö. Bezeczký 1987/1988.).
- (iv) A középkori Felvidéken játszódó zsoldostörténeteket előtérbe helyezve önálló korszaknak tartja Czére az 1906 és 1910 közötti időszakot. Ennek a korszaknak a jellemző novellái egyfelől „a groteszk műfajának és hangütésének késő középkori, barokkos tragikum-közelségét [és egyúttal] Krúdy prózájának merész modernségét”-t mutatják, ám van egy másik vonulata is a zsoldostörténeteknek, „melyekben a kísérteties elem tréfás borzongássá válik a mesei színek és humoros adomák fénytöréseiben”.

Kemény Gábor (1991: 27–28) – a Czére-féléhez hasonlóan nem merev kategóriákkal felépített, hanem tendenciákat kiemelő, az átmeneteket hangsúlyozó – stílustörténeti jellemzése megint csak új rendszert ad:

- (i) 1900-ig az ún. almanach-szентimentalizmus stílusjegyei dominálnak,
- (ii) 1900 körül következik be változás, Krúdy ekkor a városi-polgári irodalom felé orientálódik, és a kritikai realizmus vagy legalábbis a naturalizmus látásmódját próbálgatja (például az *Aranybánya* című kétkötetes regényben).
- (iii) A századforduló első éveiben kezdődik a Mikszáth-hatás időszaka, és ez egy évtizeden át, tehát az első Szindbád-novellák megjelenéséig, 1911-ig meghatározza Krúdy stílusát.

A későbbi korszakok jellemzésében már jóval nagyobb az egység a szakirodalomban, így a nézetek szembesítését elhagyva, a rövid szintetizáló bemutatás feladatára vállalkozhatunk.

Első érett írói korszaka: 1911–1918

Ebben az időszakban keletkeztek a szélesebb olvasóközönség előtt talán legismertebb művei: a Szindbád ifjúsága, a Szindbád utazásai, A vörös postakocsi, az Őszi utazások a vörös postakocsin. Mindenekelőtt az ebben a korszakban megjelent Szindbád-novellák reprezentálják ennek a korszaknak a legfőbb stiláris jellemzőit:

– a sajátos, mellérendelő mondatépítkezést,

- ezzel szoros összefüggésben a stílusalakzatok közül a halmazások kitüntetett szerepét (bővebben l. Pethő 2004),
- a nyelvi képek gyakoriságát, sőt gyakran szövegszervező szerepét (vö. Kemény 1991, 1993).

A fenti sajátosságok illusztrálására az 1915-ben keletkezett *Tájékoztató* című írásból idézek egy részletet:

„Mégis, mit szeretett Szindbád?

Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

A vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadót, ahol ismeretlenül üldögélt, és a fogadósnénak szöktetést ígért.

Az őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélmalomokat, ahol majd egyszer meggyilkolja azt a nőt, kit legjobban szeretett. A melankolikus kocsiutat, hegyek között és a vándor-cirkusztársaság lovarművésznőjének mosolyát, amelyet az elküldött virágcsokrokért kapott.

Szerette a harisnyát kötő idős asszonyok sírvirágszagú meséit régi szerelmeikről és a hazugságokat, amelyeket egy zárdanővendéknek mondhat el a vasúti kocsi folyosóján.

Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártatlanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani, hirtelen tovább utazni, és havas éjszaka, néptelen, zegzugos utcán kis ablakokon bekandikálni, hogy vajon mi történik az éji mécses világítása mellett.

Szeretett kezeket, hajakat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat. Szeretett alvó fiatal leányok álmából előjönni, és az álarcosbálon a tévedt nőt hercegasszony módjára körüludvarolta, s a finomtalan kézhez verset mondott.

Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény – ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézen! – ha orgonista lehetett volna a hercegi kas-

télyban, – ha gyóntatóatya a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten vagy a nőnevelésben fiatal tanár! Éjjeli lámpa a Sacré Coeurben vagy nagybetű az imádságban, amelyet a nők kedveseikért mondanak a ferencieknek. Ablaküveg, amelyen át csókot küldenek, szentképecske a párna alatt, seelyemszalag a vállfűzőben és rejtegetett költő, akinek műveit fiatal nők titkos helyen olvassák” (Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, Budapest, 1925. 10–11).

Vizsgáljuk meg röviden az idézett szövegrész stílusát először a jelentés felől közelítve! Az első olvasatban szinte szorosabb, átfogó szemantikai összefüggések nélküli, pusztán a „nők iránti rajongás” pragmatikai fölrendeltje által tematikusan összekötött szövegrésznek tűnhet a citátum. Valójában azonban ezen kívül a szövegkoherenciának számos különféle szintű, szemantikai-pragmatikai jellegű összetevőjére figyelhetünk fel, méghozzá olyanokra, amelyek koherenciateremtő szerepük mellett domináns stílusjegyként is funkcionálnak. Ilyen például a halmozásos szerkezeteknek a többszörös mellérendelések, illetve a szimmetriateremtő alárendelés viszonyrendszerében megvalósuló szoros fogalmi összefüggésrendszere, amely a lexikai elemeken és a kisebb szintaktikai-szemantikai egységeken túl a szövegrész jelentésszerkezetének egészében is jelöli nő és férfi összetartozásának sokszínűségét és harmóniáját. A szeretett nőket felvillantó képek részletező felsorolásának zárásaként áll ugyanis a szövegrészben az általános névmással is egybefogó összegzés. S úgy fog egybe ez a mondat egység, hogy egyúttal egy új aspektust is megnyit, így „tengely”-ként egyszerre elválaszt és összeköt. Ezek után ugyanis már az emlék- és fantáziaképeknek egy másik oldala kerül előtérbe: a nők „világának”

sokszínűségét halmozásokba foglaló nyelvi elemek után a férfinak a valóságtól távolra szakadó ábrándjai sorakoznak az újabb halmozásokban.

NŐ

Szerette a nők lábát...

*Szerette a harisnyát
kötő idős asszonyok
sírvirágszagú meséit
rég szerelmeikről...*

*Szeretett kezeket,
hajakat,
női neveket,
asszonyhangokat
és simogatásokat.*

*Mindent
szeretett,
ami
hazugság,
illúzió,
elképzelés,
regény...*

← →

FÉRFI

*– ha egyszer rózsaszínű
női trikóban játszha-
tott volna a magas-
ban a trapézzen!*

*– ha orgonista lehe-
tett volna a hercegi
kastélyban,*

*– ha gyóntatóatyja a
jezsuiták templomá-
ban!*

*Keresett nőorvos Pes-
ten vagy a nőnevel-
dében fiatal tanár!*

*Éjjeli lámpa a Sacré
Coeurben...*

A legfeltűnőbb ritmus- és koherenciateremtő tényező a szövegrész olvasása esetén az ismétlődő íráskép, esetleges hallgatásakor az ismétlődő hangsor, vagyis az anaforikus ismétléssorozat:

Szerette a nők lábát...

*Szerette a harisnyát kötő idős asszonyok
sírvirágszagú meséit...*

*Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártat-
lanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani...*

Szeretett kezeket, hajakat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat. Szeretett alvó fiatal leányok álmából előjönni...

De hasonlóan fontos szerepet kap e szövegrész stílusában az ismétlés egy másik ritmusteremtő, Krúdy írásai-
ban jellegzetesen gyakori formája: a különböző szintaktikai formák ismétlése, azaz a halmozás.

Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

A vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadót, ahol ismeretlenül üldögélt, és a fogadósnénak szöktetést ígért.

Az őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélmalomokat, ahol majd egyszer meggyilkolja azt a nőt, kit legjobban szeretett. A melankolikus kocsit, hegyek között és a vándor-cirkusz-társaság lovarművésznőjének mosolyát, amelyet az elküldött virágcsokrokért kapott.

[...]

Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártatlanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani, hirtelen tovább utazni, és havas éjszaka, néptelen, zegzugos utcán kis ablakon bekandikálni, hogy vajon mi történik az éji mécses világítása mellett.

Szeretett kezeket, hajakat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat...

Második nagy alkotói korszaka: 1918–1921

Ennek a korszaknak a jellegzetes műfaja a regény. Ezek stílusának a következők a fő jegyei: nagy terjedelmű mondat-szólamok halmozásaiban és motívumismétlésekben kibontakozó zeneiség, „ömlő szubjektív líraiság, a torló-dó szólamok hullámverése, a sejtelmes szimbolika” (Szaunder 1964/1980: 116–118). A korszak stílusjellegét Czére

(1987: 119 és kk.) a „látomásos-lírai” jelzővel határozza meg. Kemény Gábor (1991: 33 és kk.) találóan „lángoló stílusról” beszél, szerint egyenesen a későgótikus style flamboyant viharzó szenvedélyességét-szertelenségét idézik e korszak híres regényeinek, a Napraforgónak, az Asszonyosságok díjának, az N. N.-nek és a Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban című regénytöredéknek a nyelvi formái. Mások a valóságtól elszakadó látomásos jelleget helyezve előtérbe egyenesen „preszürrealista” alkotásokat látnak Krúdy ekkor írt műveiben (vö. Molnár 1976: 296).

E korszak stílusának bemutatására a Napraforgó egyik bekezdését idézem. Ebben Krúdy a májusi alkony valóságát nyelvileg különféle szóképekkel – mindenekelőtt a megszemélyesítések sorával – és áradó halmozásokkal reprezentált olyan fogalmi hálózattá: látomássá növeszti, amely az emberi létezés teljességét: nő és férfi új életet teremtő szerelmét, az emberi életkorok változását a gyermekségtől kezdve a megöregedésig, a halálig fogja át, villantja fel:

„....Májusi alkony volt, életteltjesnek és célirányosnak látszott minden, senki és semmi nem kívánt meghalni az aranyporos országút környékén. A békák még nem kezdték el nótáikat, de egy-egy rotyogó hangú karnagy már próbálgatta hangját a nádban. Előrelátható volt, hogy egy óra múlva a világ négy tája felől hangzik a céltalan koncert; ki tudná, hogy miért énekelnek a békák? A napkorongra menyasszonyfátyol ereszkedett. A májusi nap még leányos, szeszélyes, szentimentális, mintha naplót írna az érzelmeiről. Érzelmösen, önfeledten borul néha a föld nyakába, esküszik, hogy örökké szereti a dudvák dárdáját és az almafavirágok nőies ölét. Játszik a mezők borzas hátán, mint menyecske keze a férfiú farkas hát-

gerincén. Csókokat oszt útonállóknak, akasztott embereknek, árokmélységeknek, kihűlt szívű, öreg nyírfáknak. Mindenkié és senkié. Míg éjszakára már készülődik felfelé a felhő, amelyből éjfél tájban majd megered az eső, hogy doktor módjára kipogtassa a háztetők gerincét, a magános emberek álmát és az ablakok visszhangját. Suhog a mezőknek, trafikál virágzó fákkal, gyorsít és lassít, mint egy ügyes táncos, játszik önmagával az éjszakában, mint egy árva gyermek. De mégis május van, és nagyon csodálkozna a legöregebb asszony is, ha vetkezéskor a halál csúf fekete pókját fogná meg a pendelyében” (In: Krúdy Gyula: Pesti nőrabló. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1978. 149–150).

Az utolsó alkotói korszak: 1922–1933

A „lángoló stílus”-t egy higgadtabb, tárgyiasabb stílusirány követi, ami aztán – például a Boldogult úrfikoromban című regényben vagy az ún. gyomornovellákban – egyenesen „a szinte már puritánnak mondható dísztelenség”-ig (Kemény 1991: 35) jut el. Az említett szövegekből fokozatosan kiszorulnak a korábbi művekre annyira jellemző nyelvi képek. A többszörösen összetett, halmozások sorozatával felépülő mondatok helyett a rövidebbek, egyszerűbb szerkezetűek dominálnak. Példaként A pincér álma (1927) című elbeszélés végét idézem. A gazdag, gondtalan élet illúziójának elvesztését, az álmokból való kijózanodás keserűségét, a mindennapok rideg, részvételenül kemény, önző valóságát tükrözi a nyelvi formák dísztelen hétköznapi-sága is:

„A kétszínű vendég addig beszélt a pincérnek azokról a bizonyos özvegyasszonyokról, akik tőle várják férjhezmenetelüket Budán és máshol, amíg Fridolin valóban hinni kezdé, hogy

nagy sánszok várakoznak rá az életben, ha megismerkedik ezekkel a magukkal tehetetlen özvegyasszonyokkal.

– Csak egy fotográfia meg egy ötvenkrajcáros bélyeg kelle-ne! – mond a vendég.

– Fotográfia van, igaz, hogy tízéves. De mire kell a stempli? – kérdé most nagy izgalommal Fridolin.

– Tudja, barátom, ezek az özvegyasszonyok nem hisznek másnak, mint a bélyeges papirosnak. Legyen kedvükre. Hozzon egy bélyeget innen a trafikból.

Amíg Fridolin a bélyegért járt, a vendég természetesen megszökött a kontóval. Merre ment ki? Hogyan veszett nyoma? Ki tudná?

Ám ebben a percben Fridolin felébredt délutáni álmából, ott, a sötét ebédlő zugában. A tükörbe nézett. Arca veres volt, és a víz folyt róla. Mintha a másvilágról jött volna vissza. Most már biztosan elveszíti kenyerét az Órában.

Fridolin, mikor magához tért, nyomban észrevette, hogy az óra áll a feje felett.

– Mindennek ez az átkozott óra az oka, mert elfelejtettem felhúzni – mond az öregedő emberek önmarcangoló keserűségével, és elrohant a biliárddákoért. Ellenben még napok múltán is úgy érezte magát, mint akit megcsaltak” (In: Krúdy Gyula: Utolsó szivar az Arabs szürkénél I. Magvető Könyvkiadó. 1965. 211–212).

*

A fenti összegzés több okból is vázlatos: ezek közül legfőbbként a részkutatások sok területen mutatkozó lezáratlanságát vagy hiányát említeném. Azonban talán joggal remélhetjük, hogy a napjainkban tapasztalt „Krúdy-reneszánsz” újabb lendületet ad a Krúdy-stílus kutatásának is.

Irodalom

- Bezeczky Gábor 1987/1988. Az ismétlődés szerepe Krúdy „mikszáthos” korszakában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 422–439.
- Bori Imre 1978: *Krúdy Gyula*. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Czine Mihály 1965. Krúdy Gyula. In: Sötér István (főszerk.): *A magyar irodalom története*. V. Akadémiai Kiadó. Budapest. 370–388.
- Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Fábri Anna (szerk.) 2003. *Krúdy Gyula. Az élet álom*. Nap Kiadó. Budapest.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Molnár Zoltán 1976. Szürrealisztikus képek Krúdynak „A helyettes halott” című novellájában. *Nyr.* 296–305.
- Perkátai László 1938. *Krúdy Gyula*. Délmagyarország. Szeged.
- Pethő József 2004. *A halmozás alakzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Szauder József 1964/1980. Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig. In: Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 95–123.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A képzeleti jelentéstana Krúdy műveiben. In: Jenei Teréz–Pethő József (szerk.): *Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 93–105.

ISMÉTLÉSFORMÁK ÉS -FUNKCIÓK KRÚDY GYULA SZINDBÁD IFJÚSÁGA CÍMŰ KÖTETÉBEN

A Szindbád ifjúsága ismétlésformáit lényegében retorikai alapozottságú megközelítésben tárgyalom ebben a dolgozatomban. Úgy gondolom azonban, hogy egy retorikai eredetű kategóriákra épülő stílusvizsgálatnak is magában kell foglalnia a szűkebben értett elokúcióstilisztika vizsgálati területein kívüli, például szemantikai-pragmatikai vagy éppen szövegtani jellemzők figyelembevételét. Retorika és stilisztika viszonyát leírva erre, azaz a „retorikai megközelítés” szükségszerűen összetett voltára utal Gáspári László is (1996: 38): „Ha az inventiót és az elocutiót módszernek (szabálynak, műveletnek) tekintjük, a retorikában testet öltő formális lehetőségrendszer működése során funkcionálisá válik, és a retorika szükségképpen átfordul a stilisztikába. Retorika és stilisztika a műalkotást illetően a kompetencia és a performancia olyan kölcsönviszonya, amely egymástól elválaszthatatlan két aspektus. Magától értetődik tehát: a stilisztika, a stílus nem csak nyelvi kérdés, szintjei a nyelvhasználat folyamatán kívül is kimutathatók.” Így magát az ismétlést is – mint a gondolatok elrendezésének formai megoldását – pragmatikus-ismeretelméleti kategóriának tekintem, mely a szemléleti-hangulati létezésmodnak is formulája (vö. Gáspári 1996: 60).

Hangalakzatok

A hangalakzatoknak általánosságban vitathatatlanul nagyobb szerepe van a rövidebb szövegekben, különösen a

lírai versekben, mint a novellákban. A Krúdy-novellák több részletében azonban mégis szembetűnő bizonyos hangoknak a szokottnál gyakoribb visszatérése vagy antitézise.

Szindbádot „csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen”¹ (53) – olvassuk a Szindbád útja a halálnál című novellában. Ennek a rajongásnak és annak, ami ezzel szorosan összefügg, a férfiak világa elutasításának kifejezője a hangok szintjén A női arckép a kisvárosban című elbeszélés két részlete. Szindbád a városka fotográfusának kirakatát nézegeti, először a férfiak arcképeit:

„A megyei hivatalnokok vadászkalapban, a doktorok szemüveggel és az ügyvédek komoly redingotban láthatók a kis városka fényképésze kirakatában. És az a kiviaszkolt bajuszú, középen kettéválasztott, bodorított fürtözetű férfiú, kezében glace-kesztyűvel és frakkmellényében selyemkendővel – bármi legyenek, ha nem a városbeli táncmestert ábrázolja ... És a koszorú kellő közepén egy komoly, kopasz, rendjeles úr...” (36).

A férfiakkal szembeni fenntartásokat, az ironikus távolságtartást a hangszimbolika szintjén a kiemelt helyzetben, azaz az alliterációban szereplő *k* explosivák nyomatékosan fejezik ki (mint „fél-alliteráció”-kat az összetett szavak utótagjának szókezdő *k*-it is kiemeltem).

¹ Ez és minden további Krúdy-idézet ebben a tanulmányban a következő kiadásból való: Szindbád ifjúsága, a Nyugat kiadása, 1911. A továbbiakban csak az oldalszámot adom meg.

„A nők arcképei szív-vidámító és tanulságos látványnak ígérkeztek. Néhány nőegyleti öreg hölgytől eltekintve, csupa csinos és kellemetes arcok néztek a kirakatból farkasszemet Szindbáddal. Fehérruhás nők, kezükben csipkenapernyóval (amelyet néha válluk fölött kinyitottak, midőn is mindkét kezükkel megfogták az ernyő széleit), csipkés nyári kalapok, derékon láncok, ékszerek: ezek voltak többnyire az asszonyok” (37).

Feltűnő a „lágyabb” mássalhangzók, például a nazálisok közül az *n* és az *ny* arányának növekedése. A férfiak arcképeit leíró részben 13 *n*, míg a nők képeit leíró részben 17 fordul elő, az *ny*-ek aránya 2 : 8. Az *m*- és *n*-alliterációk is egészen más érzelmeket, asszociációkat hívnak elő, nyomatékossítanak, mint az első idézet *k*-alliterációi. (Hivatkozhatunk itt például T. Molnár Istvánra [1993], aki széles körű nemzetközi szakirodalomra építve egzakt statisztikákkal mutatta ki, hogy világosan elhatárolódó jelentésdimenziók járulnak a különböző beszédhangokhoz: míg a békés-harcias, édes-keserű, nőies-férfias, puhakemény dimenziókban a *k*-hoz egyértelműen az utóbbi kategóriákat rendelték a kísérletben részt vevő személyek, addig a *m*, *n* és *ny* esetében mindig az ellenkező minőséget jelölték meg. Vö. még Fónagy 1989.)

Szóalakzatok és mondatalakzatok

Jellemzőek az anaforikus helyzetben nyomatékossá váló, bizonytalanságot kifejező nyelvi eszközök:

„Talán egy halott fekszik ott ravatalán, és sárga viaszgyertyák bágyadt, kékes párák közepette lobognak a koporsó körül. Vagy egy asszony alszik odabenn csöndesen, és valakiről

hosszasan és édesdeden álmodik. *Vagy talán egy kép függ a falon, a bezárt ablak mögött, valakinek a képe, akinek kedvéért örökös homályba borult a szoba...*" (48).

„egyszer egy régi, félhomályos, félig elfeledett, félig álmodott estén az egykori dajka az ifjú Szindbád szobájába lopózott” (112).

„...Azaz talán mégsem a nagybátyám volt, aki a szobán keresztülhaladt, míg én egy puha szőnyegen félálomba merülve, félig láttam, félig álmodtam a dolgokat. Talán Mitrovay úr volt a háziasszony kísérője, vagy talán éppen Orbán úr. Mint-ha a Kopeczky-szomszéd köhögését is hallottam volna valahol egy távoli szobában, pedig az ő köhögését ezer közül is megismerem...” (162).

A jelentésmódosító ismétlés egyik esete az óind poétikában arthávrtnak nevezett alakzat: a szinonim szavak párosítása. Ez a páros szerkezet különböző korokban, műfajokban tűnik fel, igen eltérő funkcióval. Viszonylag gyakori Krúdy novelláiban is:

„tekintet nélküli, üres szemére, ím most világosan emlékszik” (8).

„De könnyebb lett volna a ... Poprád acélos vizéből kiválogatni a vízcseppeket származásuk helye szerint, mint Szindbádnak osztályozni, rendezni az emlékeket” (9).

„Szindbád az ablaknál állott, és szórakozottan, elgondolkozva nézegette az előtte elterülő piacteret. Igen, erre járt az algimnáziumba, rövidszárú csizmácskái itt kopogtak a kivájt köveken, és a toronyban, ahol harangozott, bizonyára megtalálná a nevét valamelyik korhadt gerendán...” (12).

Az ilyenféle ikerszerkezetek Montaigne műveiben is gyakoriak, ez a francia bölcselő emberi-írói magatartásá-

val hozható összefüggésbe, ugyanis a Montaigne-esszéekben habozást, megfontolást, mérlegelést érzékeltetnek a szópárok (Fónagy 1999: 35). Krúdy esetében – mint a fenti példák igazolják – legfőképp a múltidézés pszichés folyamatával, az emlékkereséssel, -felidézéssel vannak szoros kapcsolatban a páros szerkezetek. Lehet azonban a nyomatékosítás, erősítés is ezek szerepe:

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját” (53).

„Fánikát magam is rendkívüli lénynek ítélt meg, akiért kár volna, ha itt elhervadna, elpusztulna” (105).

„A sors, a véletlen, talán a végzet úgy rendelte, hogy határszéli házunk vagyoni viszonyai meginogtak. A sors, a véletlen, talán a sötét végzet úgy akarta, hogy én reám essék a választás, mint aki a megbillent mérleget helyreteresi” (103).

A mondatrészzhalmazás az utolsó példában anaforikus ismétléssel, illetve paralelizmussal kombinálódik, a *rendelte* és az *akarta* szavak viszonyát pedig az epibolé kategóriájával írhatjuk le. (Az epibolé alakzatában az egyes tagmondatokat különböző hangalakú, de azonos vagy rokon jelentésű szavak, szócsoportok vezetik be.) Ez utóbbi részlet tehát példa a komplex alakzatra is.

A mondatrészzhalmazás, ezen belül is a felsorolás (*enumeratio*) az egyik legtöbbször előforduló alakzat Krúdy e kötetbeli novelláiban. Szerepe, illetve sűrű előfordulásának oka rendkívül változatos (részletesebben l. Pethő 2004).

„Nehezen ment az emlékezés, mert egy nagy csók a leány húsos, tapadó, forró, nedves ajkairól útjába állott mindenféle más emléknek” (30).

(Amália) „*halkan, kedveskedve, simulékony, mély hangon kérdezte Szindbád*” (49).

„*A szegénységben elerőtlenedve, ellustulva nem vállalkozott könnyű kalandokra, és dehogyis örült, ha bársonyos, álmodozó vagy révedező pillantásokkal találkozott a szeme*” (52).

„*A csendben, a néma hegedűk mellett könnyen tovaillannak a rózsaszínű felhők, a holdas, szerelmes esték, a nyárfa sóhajtsa és a messze lévő szép leány vagy asszony hangja, csókja, ölelése*” (80).

„*teliholdas éjszakákon ellebbentek a szeme előtt azok a nők, leányok és asszonyok, akik szíve szerelmét hívták... És eszébe jutottak hajak, szemek, vállak és karok, amelyek az övéi voltak*” (113).

„*Hervatag, búskomoly, csöndes és halk teremtésnek szokta elképzelni Málcst*” (140).

Nemcsak nőkről, hanem férfiakról szólva is gyakran él a felsorolással Krúdy, ekkor azonban gyökeresen megváltozik az alakzat hangulati hatása, funkciója:

„*Azután egy csizmás, lompos, vörös, szeplős legény bandukolt elő*” (39).

„*Pápai, a társulat sűgője egykor titkárom, kutyám, régi rossz csizmám*” (70).

Az utóbbi példánál feltűnő az értékbeli lefokozódás: a halmozás szemantikai szempontból itt anticlimax.

A főhős anyagi, erkölcsi lecsúszását reprezentálja az anticlimax a következő példában:

„*Szindbád a maga könnyelműsége és kapzsisága miatt ment tönkre. Szíriai kereskedőkkel kockázott, s a perdülő kockán elúszott Szindbád vagyonkája, hajója, selyemköpönyege*” (52).

Evokáció és felidézés

A felidézés, az evokáció is az ismétlés egyik típusa, „az ismétlés diszkrét módja: költői üzenetsűrítés” (Fónagy 1999: 90). Ennek egyik altípusaként beszélhetünk a régebbi korokat felidéző archaizálásról, amely kétségtelenül jelen van valamilyen mértékben a Krúdy-szövegek jelentős részében. Bár a korabeli nyelvre vonatkozó biztos kompetencia híján nehéz felelősséggel minősíteni, azt azért a szövegeken belüli összevetésekre alapozva megállapíthatjuk, hogy régiesnek vagy legalábbis régiesebb formának minősülhetett a befogadók számára már 1911-ben is a *mikor* helyett gyakran álló *midőn* vagy a *leszt* változó *leend*. Hasonló párok, tehát mindkét alak előfordul: *arckép* – *fotográfia*, *lány* – *leány* stb. Ezeknek az alakváltozatoknak a szembeállítását az egyik novella szövegében is megjelenik: „a nevelők még mindig szokásos témájukon nyargalásztak: nyelvészeti kérdéseket fejtegettek. Mi a helyesebb: *leány* vagy *lány*, sőt *lyány*?” (75). Néhány példa A három muskatéros című novellából a szókinszbeli és alaktani archaizmusokra: *muskatéros*, *bugyel-láris*, *virtus*, *direktor*; *szólott*, *Pécsett*, *ajakán* (80–86).

Az idegen neveknek, szavaknak is szerepe van Krúdy nyelvében, ezek általában távoli tájakat (esetleg korokat) idéznek: *Szindbád*, *Lubomirski*, *lovag Bresztóczy*, *stambuli bazár* stb.

Fónagy (1999: 94) szerint „az elbeszélő műfajokban a rejtett idézés, az átélt beszéd felel meg az evokatív sűrítésnek”. A szabad függő beszédre hozható példák közül két tipikus példát idézek:

„Már akkoriban eltűnődött ezeken a halott ablakokon, amelyeket sohasem nyit fel senki, és a por vastagon rakódik a zsalukra. *Vajon mi lehet az ilyen ablakok mögött? Talán egy halott*

fekszik ott ravatalán és sárga viaszgyertyák bágyadt, kékes párák közepette lobognak a koporsó körül. Vagy egy asszony alszik odabenn csöndesen, és valakiről hosszasan és édesdeden álmodik. Vagy talán egy kép függ a falon, a bezárt ablak mögött, valakinek a képe, akinek kedvéért örökös homályba borult a szoba...” (48).

Második példában a beszélt nyelvre jellemző elliptikus szerkezet is jelzi a szabad függő beszédre való váltást:

„Magányosan mendegélve, késő éjszaka, alvó házak, alvó fák között lelkében, mint a buborék csendes tó vizén, felhangzott egy dalocska, amit a téli estén a határszéli csárdában piros bor mellett énekelt a leányka, akinek nevét elfeledvén, mint »kismadár«-ról emlékezett meg magában. A »kismadár« és a színészkező igazgató, Ferenc páter, amint az asztalnál dalolva, egyet-egyet horkantott...” (107).

Mindkét esetben a múlt felidézéséhez kapcsolódik a szabad függő beszédre való átváltás, az „átélt beszéd”.

Belső forma

Fónagy Iván (1999: 333) nyomán a belső formát röviden így értelmezhetjük: a szorosabban vett nyelvi jellegű elrendezést (a költői nyelvet, a kifejezés szintjét) mint külső formát szembeállíthatjuk a grammatikától független, többnyire mondaton túli elrendezési törvényekkel, a tartalmi szerkezettel, mint belső formával

A paralelizmus funkcióit vizsgálva a Krúdy-novelák belső formájában mindenképp fontosnak tűnik figyelembe venni azt a tényt, hogy a párhuzamba állítás egyik alapvető funkciója az, hogy „összekapcsolja, egy szintre hozza mindazt, ami azonosnak nyilvánul a tudattalan

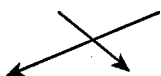
szintjén” (Fónagy 1999: 58). A Krúdy-szövegben is azonos-sá lesz így az álom és a való, a múlt és a jelen. A következő részlet erre példa:

„Egy téren valahol egy boltajtó nyikorgott, és egy kis csengő csilingelt, és Szindbádnak úgy tűnt fel, hogy huszonöt év előtt sötét esteiken ugyanígy sírdogált az ajtó, csengett a kis csengő gyertyáért, kőolajért járó cselédleányok keze alatt. Majd ablakokra bukant, amelyeken már akkor is – sarkantyús legény korában – lezárt szemű zsalugáterek foglaltak helyet” (48).

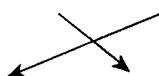
Múltbeli és jelenbeli cselekvések, történések kerülnek egymás mellé: mintha semmi sem változott volna huszonöt év alatt: *ugyanígy* sírdogált az ajtó, csengett a kis csengő, *már akkor is* a zsalugáterek fedték az ablakokat (vö. Bezeczky 2003: 26–34). Emellett azonban az elkerülhetetlen változás, a másság is felsejlik a nyelvi formában: a chiasmatikus viszonyt eredményező szórendi változtatásban és az először szereplő igék szinonimákra cserélésében.

egy boltajtó nyikorgott

egy kis csengő csilingelt

sírdogált az ajtó

csengett a kis csengő

A paralelizmusnak más típusú, de szintén érdekes esete az is, amikor A hídon című novellában egy hosszabb szövegrész után² következik a „felelet” a hívó mondatra:

² „Az elemzés automatikus korlátozása a közvetlen szöveggörnyezetre mesterséges szakadékat teremt az összetartozó és látzólag elszigetelt sorok között” – figyelmeztet Jakobson (1966/

„(Szindbád) ... a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált” (46).

„(egy fiatal tiszt) nyurgán, hanyag előkelőséggel, nyakánál kigombolt zubbonyban áll dákóra támaszkodva az asztal felett” (49).

A fenti két mondat egység nemcsak tartalmi, hanem szerkezeti-szintaktikai paralelizmust is mutat. Egyéb elemek mellett ez az ismétlés is (a novella címére utalva:) hídként köti össze a múltat és a jelent.

Ugyanebből a novellából idézek még egy, a szöveg koherenciájának szempontjából kitüntetett szerepet betöltő példát a paralel, azaz ismétlődő cselekvésre, szituációra. Az elbeszélés első bekezdésében, azaz bevezetésében a következő kép, szituáció jelenik meg:

„Eszébe jutott fiatalkorából egy város – völgyben és piros háztetőkkel, ahol a barna híd ódon ívei alatt színes kavicsok felett vágat egy tiszta kis folyó, és Szindbád a híd kőpárkánya mellől álmodozva nézte a messziségben alvó kék erdőket...” (46).

A befejezésben ugyanez a helyzet ismétlődik:

Szindbád, miután „elbúcsúzott A Marchali cukrászboltjától ... a régi hídra ment, ahonnan sokáig elgondolkozva nézte az alkonyatban álmodozó messzi erdősegeket,

A folyó fürgén futott a híd álmos ívei alatt.” (51).

1972²: 407) Austerlitz osztják és vogul versek párhuzamos szerkezeteit vizsgáló tanulmányát bírálva. Megjegyzésének érvényesége a prózára vonatkozóan sem vitatható.

A paralelizmus a cselekmény szintjén több novellában szövegszervező elvként jelentkezik: Szindbád két utazása – az egyik a múltbeli, a másik a jelenbeli –, két szerelmi kalandja áll párhuzamban például a Szindbád, a hajós, a Szindbád második útja, a Női arckép a kisvárosban és A hídon című novellákban.

A következő példában a cselekmény két párhuzamos rétege fonatszerűen, egymást váltogatva van jelen a szövegben, a múltbeli és a jelenbeli utazás paralel voltát kiemeli a *piros* szó rekurrenciája.

„A szeles, jéghideg levegőben Szindbád pokrócok és bundák között arra az időkre gondolt, midőn kis diák korában erre legelőször utazott, és a főerdész tüzes lovait maga hajtotta, és az útra jól beborozott a késmárki vendégfogadóban. Mintha most is látná maga előtt a bakon a főerdész *piros* fülét és arcát, valamint zúzmarás bajszának a hegyét. Hirtelen a pörkölt dió szaga, valamint a friss kalács illata ütötte meg az orrát... Persze, persze, akkor huszonöt esztendő előtt karácsony volt, amikor ezen a tájon utazott, és a szüleihez igyekezett az ünnepi napokra.

A főerdész úrnak olyan *piros* volt a bekecse, mint a forrázott rák színe, akkoriban ez volt a legszebb bekecs a Kárpátok alatt... És íme, a pohos toronynak a dereka, amint a völgyből amott kibontakozik, éppen olyan *piros* színű, mint a régi bekecs volt. *Piros* a torony hasa, mint a jezsuita generálisnak a köntöse, akinek képét ugyan hol is látta valaha? ... Ah, megvan. A kis városkában, az algimnáziumhoz tartozó régi kolostorban, a hosszú, félhomályos folyosón, ahol annyi tömredék régi papnak az arcképe (derékig, olajban) függ egymás mellett. A fekete köntösű szerzetesek között szinte kivirít a jezsuita generális *piros* kabátja. Vagy talán valami régi pápa képe volt az? Incée vagy Benedeké? ... A lovak várost szima-

tolván, a kocsis az utazás végcélját tudván, gyorsan viszik a szánt a piros derekú torony felé, amíg Szindbád régen látott képeken gondolkodik" (7–8).

A belső formához tartozó ismétlésforma a személyek megkettőződése is, ennek prototípusa a hasonmás-képzés. A *hasonmás* szóban eleve benne rejlik az erre az ismétlésre jellemző önellentmondás: a megfelelés és a másság, a párhuzam és az ellentét (Fónagy 1999: 347).

Szindbád, amikor visszatér diákkora kisvárosába, a tánciskolában egy huszonöt évvel ezelőtti hangot vél felismerni: „A különös, izgató és titkos kacagás Szindbád füléhez ért, és a hajós meglepetten, csodálkozva emelte föl a fejét. Ezt a kacagást ő már hallotta valahol, valaha ... igen, így kacagott Anna, a szép, telikeblű és kövérek Anna...” (21). Nemsokára aztán megpillanthatja az egykori Anna hasonmását is: „Szindbád, a hajós, alig csodálkozott azon, hogy a Fritz táncosnőjébe a telikeblű és világosbarna hajú Annát fölismerte. Igen, ő volt az, Anna: a régi szép, kacér és nevetgélő Anna” (22). Utóbb természetesen kiderül, hogy a „régii Anna” leányával találkozott Szindbád. Szintén leányában kel új életre a hajós egykori szerelme, Amália A hídon című novellában, itt az ifjú Szindbád alakja a fiatal katonatisztében ismétlődik.

Következtetések

Dolgozatomban csak néhány jellegzetes ismétlésforma és -funkció tárgyalására volt módom. Legalább két tanulság levonása azonban így is indokoltnak tűnik:

1. A Szindbád ifjúságában az ismétlés nagy számban, rendkívül változatos formákban és funkciókban fordul elő.

2. Mivel a stílus a szövegértelem része, a Krúdy-szöveg adekvát értelmezéséhez nélkülözhetetlen ezeknek az ismétlésformáknak és -funkcióknak a számbavétele és interpretációja.

Irodalom

- Bezczky Gábor 2003. *Krúdy Gyula: Szindbád*. Akkord Kiadó. [H. n.]
- Fónagy Iván 1989. *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről*. Corvina. Budapest.
- Gáspári László 1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 34–80.
- Jakobson, Roman 1966/1972². Grammatikai párhuzamosság a népköltészetben. In: Uő.: *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- T. Molnár István 1993. *A magyar beszédhangok szubjektív elemi szimbolikája*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pethő József 2004. *A halmozás alakzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

A HÍDON STÍLUSELEMZÉSE

1. Az elemzés céljairól és módszeréről

Stíluselemzésemben a szorosabb értelemben vett interpretációs kérdéseken túl főképp arra keresem a választ, hogy miképp értelmezhető egy kulcsmetafora novellák funkcionális stíluselemzésének keretében.

A stíluselemzés módszertanára nézve azt tekintem itt irányadónak, amit Szathmári István (több helyen, például: 1994: 58 és kk.) és Kemény Gábor (például: 1991: 6–23, 1999) összefoglalt e vonatkozásban. Szathmári és Kemény rendszeréből kiindulva a következő alapelveket fogalmazhatjuk meg:

- komplexitásra törekvés,
- funkcionális szemlélet,
- a szöveg szerves egységnek tekintése,
- a „nyitott” értelmezés elve, azaz a „teljes, végleges” értelmezés lehetőségének tagadása (vö. még Tolcsvai Nagy 1996: 255–258).

Bevezetésképp meg kell azt is jegyeznem, hogy Krúdy talán leghíresebb novelláját, „A hídon”-t már többen kitűnően elemezték: így például Kovalovszky Miklós (1965), Rónay György (1974), Pásztor Bertalan (1974), Harsányi Zoltán (1975), Vasy Géza (1997). Elemzésem irányultságának, módszerének másságát leginkább a következőkben fogalmazhatnám meg: a nyelvi-stilisztikai eszközök (vö.

Szathmári 1994: 38–57) rendszeres, bár nem teljességre törekvő számbavételét kísérelm meg, a kulcsmetafora hangsúlyozásával.

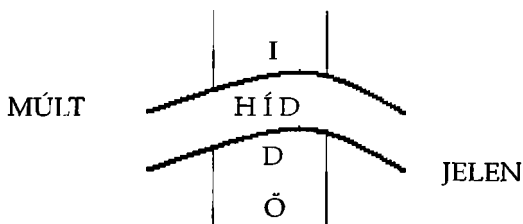
2. A novella szövegszervező elve

A hídön szövegszervező elve az ellentét. Két pólus köré rendeződik a novellában megjelenített világ:

múlt	←————→	jelen
ifjúság		öregség, halál
irrealitás		realitás
bizonytalanság		bizonyosság

A híd a két idősí, metaforikusan szólva: az időtől elválasztott két part – később megvalósíthatatlannak bizonyuló – összeköthetőségére utal. Legáltalánosabban a mű témája ennek az összeköthetőségnek a vágyában, lehetőségében jelölhető meg.

Mindez sematikusan ábrázolva:

Az alábbiakban főképp ennek az ellentétnek a megjelenését vizsgálom a különböző nyelvi-stilisztikai szinteken, konkrétan a következő hat szinten (vö. Szathmári 1994):

- Hangtani jelenségek és a zeneiség
- Szó- és kifejezőképesség
- Alak- és mondattani jelenségek
- Képek, képi ábrázolás
- Szövegstilisztikai jelenségek
- Nyelven kívüli (extralingvális) eszközök

3.1. Hangtani jelenségek, zeneiség

A múlton való elmerengés mechanizmusát, azt, hogy az emlékező egy-egy számára fontos és különös emlékkép-nél elidőzik, gyakran jelzi a szövegben a szünetjelölő há-rom pont:

„álmodozva nézte a messziségben alvó kék erdőket...”
„indult most már az A. Marchali-féle cukrászbolt felé, mint egyszer hajdanán...”
„A. Marchali... A betűk aranyozása persze lekopott régen, de a dohányszínű függönyök az ablakon még a régiek.”
„Igen, csakugyan ő az: Amália vagy legalábbis lánya...”

A mondatfonetikai eszközökre utaló jelzések gyakran a kétpólusosság igazolói: amikor még úgy tűnik, tűnhet, hogy a múlt életre kelt(hető), a fiatal cukrásznő „*halkan, kedveskedve, simulékony, mély hangon*” szól Szindbádhoz. (Itt érdemes figyelni a halmazás stílusértékére is.) Végül azonban már – amikor a jelen „legyőzi” a múltat – csak a tárgyilagosan hűvös közlésre utaló *mondja* jelöli a szövegben a cukrásznő megszólalását.

A jellegzetesen krúdys, többszörösen összetett mondatok ritmusát többnyire a halmazások különféle formái adják. A következő mondatban például a paralelizmus:

„A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek halkán és csöndesen nyílnak sötétes folyosókra: bezárva.”

(A közbeékeléses, elliptikus szerkezet egyben anticipálja a jelenbe való bezártság tényének megmásíthatatlanságát, rögzíti a reménytelenség állapotát.)

A következő részletben is főképp a – különböző típusú: mondategységekből vagy pusztán mondatrészekből felépülő – halmozások ritmusteremtő funkciója érvényesül:

„Egy téren valahol egy boltajtó nyikorgott, és egy kis csengő csilingelt, és Szindbádnak úgy tűnt fel, hogy huszonöt év előtt sötét estéken ugyanígy sirdogált az ajtó, csengett a kis csengő gyertyáért, kőolajért járó cselédleányok keze alatt.”

Az elsődlegesen lírai alkotásokra jellemző ritmus főképp a tartalmukat tekintve is lírai jellegű, hangulatú részekben fordul elő.

3.2. Szó- és kifejezőkészlet

Igen gyakoriak az idő megállíthatatlan múlására utaló melléknevek, melléknévi igenevek. Pusztán az első bekezdésben az alábbi példák találhatók: *utolsó* utazásra, *régi* szőnyegen, *ódon* ívei, *utolsó* pipáját, *kopott* betűi, *töredezett* betűk.

Átszővi a novellát a folyó motívuma: az idő, az elmúlás toposza. Ez az archetípus az alapja a híd metaforájának is. Az idő/a folyó folyását más-más hangulattal, asszociációkkal mindig másként jeleníti meg az író:

„vágat egy tiszta kis folyó”
„serényen utazgató folyó”
„egy folyó szeli keresztül a várost”
„A folyó fürgén futott a híd álmos ívei alatt.”

Néha látszólag fölöslegesen szaporítja a szót Krúdy a szinonimákkal: „Az ajtók ... *halkan és csöndesen nyílnak*”, „*valahol, valamerre katonák trombitáltak*”, „*Szindbád hosszasan, elmerengve, álmodozva nézte a saját képét...*”. A redundanciának azonban lényeges stilisztikai, hangulati szerepe van: egyrészt kapcsolatba hozható a múltra visszarevédő ember emlék- és szókeresésével, másrészt menekülés ez az idő fogságából, vagy talán még inkább tiltakozás, ellentmondás: mintha lenne időnk mindent kétszer mondani, mintha minket nem fenyegetne a sürgető idő.

Itt említhetők a visszaemlékezést a bizonytalanságra történő utalással hitelesítő nyelvi formák, például: *talán, mintha, valami, valamely, valahol*.

A hiány is jellemző: a városka nevét nem tudjuk meg. A konkretizáló tulajdonnév hiánya is jelzi, hogy ez az utazás nem a realitás szférájához tartozik. Arra egyébként, hogy ez csak képzeletbeli utazás, világosan utal mindjárt a novella első mondata:

„Szindbád, a hajós midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utazásra indul, mielőtt elhagyná a sztambuli bazárt, ahol egy régi szőnyegen üldögélve, pipáját szívogatta.”

A tagmondatok időviszonyainak vizsgálatával kiderül, hogy Szindbád utazása a sztambuli bazár elhagyása előtt történik, azaz képzeletben. Szindbád a szőnyegen üldögélve teszi meg mesés-képzeletbeli útját vissza a múltba, a realitástól az irreálisba. A szőnyeget is értelmezhetjük

metaforának, amely egyúttal a keleti mesék repülő szőnyegére utal. Ez a metafora szorosan összefügg a híd metaforájával, funkciója azonos: a valóság és az álom, a múlt és jelen közötti átjárhatóság lehetőségét hordozza magában.

3.3. Alak- és mondattani jellegzetességek

Ha az alaktani jellemzőket vesszük sorra, feltűnőek a kicsinyítő képzős alakok: „őreg, pohos *toronyka* harangja” szól, Amália lánya, a barna *nőcske félcipőcskében* lép be a cukrászdába, ahol kopasz, pápaszemes *emberke* olvassa újságját. A torony, az öregember, a nőcske és még a félcipőcske is a múlt világához tartozik, a becéző kedveskedés ezzel függ össze. A *nőcske* szóalak azonban közel áll az argóhoz, így iróniával színezi az alapjában nosztalgikus hangnemet.

Modalitás szempontjából a kérdő mondatok igényelnek itt rövid elemzést. A mű ugyanis kérdező mű (és például nem felhívó, kinyilatkoztató stb.). Van-e híd múlt és jelen, valóság és álom, vágy között? És ha van, át lehet-e menni vagy legalább meg lehet-e állni ezen a hídon? Szindbád kételyeit és reményeit hordozzák a tűnődő kérdések:

„Vajon él-e még Amália?”

„Vajon mi lehet az ilyen ablakok mögött?”

„Vajon bemenjen-e dicsősége, boldog szerelme színhelyére?”

„Vajon benne van-e a régi kép...”

A mondatszerkezetről már szoltam a ritmikával kapcsolatban. Érdeemes azonban még egy összevetést elvégezni: abban a részben, amelyben arról olvasunk, hogy Szindbád megérkezik a városba, úgy tűnik, a múlt életre

kel. Itt a hosszú, többszörösen összetett mondatok dominálnak:

„A sárkányfejű esőcsatornák felmondták a szolgálatot, az esővíz másfelé csurog alá az ereszekről, és a kis boltok előtt ugyanazon fakó ostor nyeleket rázogatja a szél. Egy téren valahol egy boltajtó nyikorgott, és egy kis csengő csilingelt, és Szindbádnak úgy tűnt fel, hogy huszonöt év előtt sötét estén ugyanígy sírdogált az ajtó, csengett a kis csengő gyertyáért, kőolajért járó cselédleányok keze alatt. [...] Szindbád így bandukolt végig a csöndes városon, és egy utcasarkon hirtelen megállott, mert a közelben megszólalt egy öreg, pohos toronyka harangja, és mély hangon beleszólt a délutáni csöndbe. És mindjárt ezután valahol, valamerre katonák trombitáltak, és Szindbád sétatálcáját, mint egy kardot, hóna alá kapta, és bokázó, friss lépésekkel indult most már az A. Marchali-féle cukrászbolt felé, mint egykor hajdanában...”

A befejező részben viszont, ahol az öreg Szindbád szó szerint szembesül ifjúkori önmagával, hiszen saját képét szemléli a medaillonban, ott, ahol összetörik az a bizonyos „híd”, már a tényeket tárgyilagos rövidséggel rögzítő mondatok a jellemzőek:

„Némi vonakodás után a Szindbád kezébe kerül a medaillon. Igen, megösméri. Ez volt az, amit a cukrásznénak egykor ajándékozott. Vajon benne van-e a régi kép...”

Az ujjja reszket, midőn némi erőlködéssel felnyitja a medaillont. Odabent egy fakó arckép. Fiatal, mosolygó katonaracképe...

– Az apám képe. Katona korából való képe – mondja a bar-na kis cukrászné.”

Vagy vessük össze az elbeszélés első és utolsó mondatát! Az első hosszan indázó, többszörös alárendelésekkel építkező (lásd fent), az utolsó pedig egy rövid, egyszerű mondat:

„A folyó fürgén futott a híd álmos ívei alatt.”

3.4. Képek, képi ábrázolás

A legfontosabb kép a híd metaforája. Ennek jelentéséről fent már szoltam. A híd tehát emlék- és fantáziaképekből épített átjáró múlt és jelen, valóság és vágy között, átjáró, melyen csak a képzelet mehet át, a valóságos átkelő teréhez törekény. A szerkezeti csúc-, illetve fordulópont éppen az, amikor Szindbád megérinti Amáliát, azaz az emlékképet valóságként akarja érzékelni, Mint ahogy Amália lánya, úgy *húzódik* vissza, úgy idegenedik el az *öreg idegentől* a múlt életre kelthetőségének, újraélhetőségének reménye.

„Szindbád *egy másodpercig fogva tartja a kis barna nőcske puha, bársonyos kezét a kezében.*

– Férjes már? – kérdi.

– Igen, és két gyönyörű gyermekem van.

Szindbád szeretné a gyermekeket látni, de nem merészeli. A barna nőcske *idegenkedve*, haragosan *húzódik* az *öreg idegentől*, és borús homlokkal ül kézimunkája fölött.”

Metaforikus jelentése van a *folyónak* – erről már szintén szoltam –, a *szőnyegnek*, sőt tulajdonítható ilyen jelentés magának a városnak, sőt a cukrászdának is.

A Krúdy-művek stílusában egyébként igen gyakran meghatározó szerepet kapó hasonlatok itt alig fordul-

nak elő. Ezekben a mű formateremtő elvének megfelelően jelen és múlt hasonlítottat össze:

„Szindbád sétatálcáját (= jelen), mint egy kardot (= múlt), hóna alá kapta, és bokázó, friss lépésekkel indult most már (= jelen) az A. Marchali-féle cukrászbolt felé, mint egykor hajdanán (= múlt)...”

„...valami diadalmas örömet érez a szívében (= jelen), mint talán akkor érzett, midőn sarkantyút pengetett a lábán, és a barna kis cukrásznét először keblére szorította (= múlt).”

3.5. Szövegstilisztikai jelenségek

Mintha mértani pontossággal lenne megszerkesztve a szöveg, úgy áll pillérként a mű elején, közepén és végén a híd motívuma. Balassi „Egy katonaének”-ét mondják az elemzések „hárompillérű” versnek, ennek nyomán ezt a novellát is mondhatjuk „hárompillérű elbeszélésnek”.

A híd először múltbeli emlék, vágy, Szindbád ide kívánczik vissza: *„a kék erdőket látni a messziségben és a híd lusta ívei alatt serényen utazgató folyót.”* Másodszor maga a megelevenedett múlt, piros szalaggal a nyakán serényen bandukol rajta egy kis szürke csacsi, és bizonyára Szindbádnak is ezen kell áthaladni az A. Marchali-féle cukrászdához. Harmadszor a híd az idő megállíthatatlanságának és visszafordíthatatlanságának a tudomásulvételét jelenti.

A szövegkoherenciát létrehozó elemek között szintén különös fontossága van az ismétlődő szituációnak, a szöveg egymástól távol eső részei között jön így létre a kapcsolat „híd”-ja:

„A. Marchali, mondják a töredezett betűk a boltocska felett, ahol Szindbád egykor sarkantyúját pengette, és a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált...”

„...egy fiatal tiszt nyurgán, hanyag előkelőséggel, nyakánál kigombolt zubbonyban áll dákóra támaszkodva az asztal felett.”

Amália és lánya is hasonló szituációban jelenik meg, a kép szinte ugyanaz, csak az egyikük kezében könyv, a másikéban hímzés van. Egyébként ez is a két pólushoz kötődik: a könyv az ábrándok világához visz (Bovaryné!), a hímzés jóval gyakorlatiasabb, így a való, hétköznapi élet-hez tartozik.

„...a cukrásznének barna szeme volt, barna haja volt. Sárgaborítékos regényt olvasott a kassza mellett, és midőn a tekegolyók futkározásukban megcsörrentek a zöld posztón, álmodozva, szórakozottan felpillantott a cukrászné a regényből.”

„A barna nőcske kezében piros és kék rózsákkal hímzett szövetdarab mozog, és a frissen fésült hajból mintha valami könnyű illat áradna szerteszéjjel. A kicsiny és rózsaszínű fül mellett göndörkés fürtöcskében libeg a barna haj, míg a finom, fehér orr tájékán, a hosszúpillájú szemek mellett könnyű kékes árnyék borong.”

A szövegösszetartó, -szervező nyelvi elemek között lényeges szerepe van a színt jelölő mellékneveknek is:

piros háztetők, *barna* híd, *színes* kavicsok, *kék* erdők, *dohány-színű* függönyök, kopott *aranyos* betűk, *barna* szem, *barna* haj, *sárgaborítékos* regény, *zöld* posztó, *sárga* viaszgyertyák, bágyadt *kékes* párák, *piros* szalag a *szürke* csacsi nyakában, *fekete*

madár, Makart-csokrok *színes* tartóikban, *piros* és *fehér* (biliárd)golyócskák, *piros* függöny, *pirossal* beszegített *fekete* kötény, nagy *szürke* macska, a *barna* nőcske kezében *piros* és *kék* rózsákkal hímzett szövetdarab mozog, finom *fehér* orr, a szemek mellett könnyű *kékes* árnyék borong, *fakó* arckép

Ezek a színek a szövegszervező elv alapján szintén el-
lentétpárokba rendezhetők.

A színek ilyenfajta, illetve ilyen hangsúlyos megjelenítése elsősorban az impresszionista festői stílusra jellemző (vö. P. Dombi 1976). Az érzéki hatású tulajdonságokat (látási, hallási, szaglási stb.), érzeteket megnevező szók gyakorisága azonban a szecesszióknak is alapvető vonása (l. Szabó 1976).

Néhány példa egyéb érzetfajtákra (az első három példában a hangutánzó szavak stílushatására külön is érdemes figyelniük):

- „a tekegolyók futkározásukban *megcsörrentek*”
- „boltajtó *nyikorgott*, és egy kis csengő *csilingelt*...”
- „katonák *trombitáltak*...”
- „*puha* haját (Szindbád) megigazította”
- „a *frissen* fésült hajból mintha valami könnyű *illat* áradna...”
- „Szindbád egy másodpercig fogva tartja a kis *barna* nőcske *puha*, *bársonyos* kezét a kezében.”

3.6. Nyelven kívüli (extralingvális) eszközök

Az írott szövegekre jellemző extralingvális eszközök közül a jelen esetben az írásjelekre érdemes külön figyelniük. Az elhallgatást, szünetet jelölő, a szövegben viszonylag gyakori – kilencszer fordul elő az 1911-es kiadás hatlapnyí szövegében – három pontról fent már szóltam. A vál-

tozatos írásjelhasználat – gyakori vesszők, gondolatjelek, zárójelek – a részletező, adjekciós alakzatokkal építkező előadásmód lényeges jelölője, pontosabban összetevője.

4. Összegzés

A stíluselemzéseknek lényegében két, mégpedig ellentétes menete alakult ki a funkcionális stilisztikában: Az egyik szerint először is az elemzendő mű üzenetét (fő mondanivalóját, sugallatait), legjellemzőbb stílusvonásait és legfontosabb szövegtani sajátosságait fogalmazzuk meg, majd mintegy ezek fényében vizsgáljuk az egyes stíluselemeket. Míg a másik módszer szerint haladva a külső formától, a szövegből mint nyelvi jelek rendezett halmazától indulva jutunk el a szöveg „magvához”, mondanivalójához (vö. Szathmári 1994: 60 és kk., Kemény 1999). Mindkét módszer alkalmazói egyetértenek azonban abban, hogy az elemzés útja soha nem lehet egyirányú, tehát ebből a szempontból mindegy, hogy honnan indultunk: az elemzés útját mindig oda-vissza kell bejárni. Mivel magam a fentiekben az első módszert alkalmaztam, végezetül újra az „egész”-hez, a novella „üzenet”-éhez kell visszatérnem: Krúdy az emberi lét egyik legnagyobb misztériumára, az időre és az időhöz való viszonyunkra kérdez rá ebben az elbeszélésében. Olyan kérdést vet fel tehát, amely mellett, hogy a tudományos, filozófiai gondolkodás egyik legfontosabb tárgya volt minden korszakban, egyúttal minden egyes embernek az egyik legfőbb létélménye. A bizonyos életkor után sokakban megfogalmazódó, mondhatni, természetes vágyat a boldog ifjúság újraélésére, a „visszatutazni az időben, újra, még egyszer fiatalnak lenni, és talán még jobban megélni az életet” vágyát számos művészi alkotás is tematizálja. Ezek között A hídon különle-

madár, Makart-csokrok színes tartóikban, piros és fehér (biliárd)golyócskák, piros függöny, pirossal beszegített fekete kötény, nagy szürke macska, a barna nőcske kezében piros és kék rózsákkal hímzett szövetdarab mozog, finom fehér orr, a szemek mellett könnyű kékes árnyék borong, fakó arckép

Ezek a színek a szövegszervező elv alapján szintén elmentéptárokba rendezhetők.

A színek ilyenfajta, illetve ilyen hangsúlyos megjelenítése elsősorban az impresszionista festői stílusra jellemző (vö. P. Dombi 1976). Az érzéki hatású tulajdonságokat (látási, hallási, szaglási stb.), érzeteket megnevező szók gyakorisága azonban a szecesszióknak is alapvető vonása (l. Szabó 1976).

Néhány példa egyéb érzetfajtákra (az első három példában a hangutánzó szavak stílushatására külön is érdemes figyelniük):

- „a tekegolyók futkározásukban megcsörrentek”
- „boltajtó nyikorgott, és egy kis csengő csilingelt...”
- „katonák trombitáltak...”
- „puha haját (Szindbád) megigazította”
- „a frissen fésült hajból mintha valami könnyű illat áradna...”
- „Szindbád egy másodpercig fogva tartja a kis barna nőcske puha, bársonyos kezét a kezében.”

3.6. Nyelven kívüli (extralingvális) eszközök

Az írott szövegekre jellemző extralingvális eszközök közül a jelen esetben az írásjelekre érdemes külön figyelniük. Az elhallgatást, szünetet jelölő, a szövegben viszonylag gyakori – kilencszer fordul elő az 1911-es kiadás hatlapnyí szövegében – három pontról fent már szóltam. A vál-

tozatos írásjelhasználat – gyakori vesszők, gondolatjelek, zárójelek – a részletező, adjekciós alakzatokkal építkező előadásmód lényeges jelölője, pontosabban összetevője.

4. Összegzés

A stíluselemzéseknek lényegében két, mégpedig ellentétes menete alakult ki a funkcionális stilisztikában: Az egyik szerint először is az elemzendő mű üzenetét (fő mondanivalóját, sugallatait), legjellemzőbb stílusvonásait és legfontosabb szövegtani sajátosságait fogalmazzuk meg, majd mintegy ezek fényében vizsgáljuk az egyes stíluselemeket. Míg a másik módszer szerint haladva a külső formától, a szövegből mint nyelvi jelek rendezett halmazától indulva jutunk el a szöveg „magvához”, mondanivalójához (vö. Szathmári 1994: 60 és kk., Kemény 1999). Mindkét módszer alkalmazói egyetértenek azonban abban, hogy az elemzés útja soha nem lehet egyirányú, tehát ebből a szempontból mindegy, hogy honnan indultunk: az elemzés útját mindig oda-vissza kell bejárni. Mivel magam a fentiekben az első módszert alkalmaztam, végezetül újra az „egész”-hez, a novella „üzenet”-éhez kell visszatérnem: Krúdy az emberi lét egyik legnagyobb misztériumára, az időre és az időhöz való viszonyunkra kérdez rá ebben az elbeszélésében. Olyan kérdést vet fel tehát, amely mellett, hogy a tudományos, filozófiai gondolkodás egyik legfontosabb tárgya volt minden korszakban, egyúttal minden egyes embernek az egyik legfőbb létélménye. A bizonyos életkor után sokakban megfogalmazódó, mondhatni, természetes vágyat a boldog ifjúság újraélésére, a „visszatutazni az időben, újra, még egyszer fiatalnak lenni, és talán még jobban megélni az életet” vágyát számos művészeti alkotás is tematizálja. Ezek között A hídon különle-

ges varázsát, értékét a szöveg utánozhatatlan egyedisége, azaz nyelvi világa, „krúdysága” adja: tárgyilagos ökonómia és líraiság paradoxnak tűnő, de végül mégis szintézist alkotó együttes jelenléte, a szerkezet fegyelmezett harmóniája, a metaforikus réteg gazdagsága.

Ma már szinte minden a stíluselemzés módszertanával foglalkozó munkában megjelenik a „nyitott” értelmezés elve, a végleges, lezárt értelmezés lehetőségének tagadása. A fenti elemzés is csak egy a művel való lehetséges beszélgetések közül, amelyet, remélem, újabbak: mások elemzéseit követnek majd. De mint ahogy ez a nekünk kedves személyekkel és szövegekkel lenni szokott: magam is szívesen folytatnám majd egyszer még ezt a diskurzust.

Irodalom

- Gáspári László 1983. *A századvégi novella lirizálódásáról*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Harsányi Zoltán 1975. Krúdy Gyula (A magyar költői próza). In: Harsányi Zoltán: *Stíluselemzések*. Tankönyvkiadó. Budapest. 144–150.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kemény Gábor 1996. Álom – való (Az ellentét mint szövegszervező elv egy Krúdy-novellában). *Nyr.* 120: 403–414.
- Kemény Gábor 1999. A stilisztikai szövegelemzéstől a komplex műelemzésig. In: V. Raisz Rózsa–H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. MNyTK. 212. Budapest. 74–82.
- Kovalovszky Miklós 1965. Szindbád negyedik útja (Krúdy Gyula: A hídon). *Alföld* 3: 73–77.
- P. Dombi Erzsébet 1976. Színhatások a századforduló prózájában. In: Szabó Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Kriterion. Bukarest. 5–48.

- Pásztor Bertalan 1974. Miért szép Krúdy Gyula „A hídon” című novellája? *Életünk* 3: 263–266.
- Rónay György 1974. Krúdy Gyula: A hídon. *Literatura* 1: 120–126.
- Szabó Zoltán 1976. Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában. In: Szabó Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Kriterion. Bukarest. 49–88.
- Szathmári István 1994. *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Vasy Géza 1997. Krúdy Gyula: A hídon. Negyedik út. In: Borbély Sándor (szerk.): *Huszonöt nagyon fontos novella*. Lord Könyvkiadó. Budapest.

SZEMANTIKAI ISMÉTLÉSEK A SZINDBÁD ÚTJA A HALÁLNAÁL CÍMŰ NOVELLÁBAN

A stílusvizsgálatok egyik alaptétele szerint nem elégséges az egyes szövegbeli jelenségeket izoláltan vizsgálni: ezt figyelembe véve az alábbiakban a különböző ismétlésformákat, mindenekelőtt a metaforákból felépülő, rendszert alkotó ismétlődéseket összefüggésükben vizsgálom az elemzésre kiválasztott (rész)szövegben,¹ Krúdy Gyula Szindbád útja a halálnál című novellájában. Fő célom az, hogy így a vizsgált ismétlésformák szövegértelmet befolyásoló szerepének megvilágításához közelebb jussak.

Motivikus ismétlések a kötetben

A motivikus ismétlés kategóriáját két értelemben használok: szűkebb értelemben a novellán, pontosabban a szövegrészen, tágabb értelemben az 1925-ös Szindbád ifjúsága kötetben: a szövegben belüli ismétlésekre vonatkoztatva.

Az ismétlődő képeknek a Krúdy-életműben különös fontosságuk van, erre legutóbb – Baránszky-Jób Lászlót idézve – Kemény Gábor (1993: 166) mutatott rá: Krúdy életműve „szerves világ. Nem csupán jel, de jelrendszer is”. A visszatérő képek stilisztikai vizsgálata Kemény szerint ketős haszonnal jár, egyrészt közelebb kerülünk az író szemléletének, alkotásmódjának megismeréséhez, másrészt könnyebbé válhat bonyolultabb képek interpretálása.

¹ A Szindbád ifjúsága szövegiségének kérdéséhez l. pl. Bezeczky 2003: 18–25, Pethő 2004: 25–45, Tátrai 2004.

Virág – nő

Ezzel a motívummal a kötet második kiadásának első (az 1911-es kiadásban még nem szereplő), Tájékoztató című írásában találkozunk először. Nemcsak a Tájékoztató sorrendi helye, hanem a címe is utal a különleges fontosságra: a cím szövegolvasói utasításként funkcionálva jelzi, hogy ez a szövegrész a mintaolvasói pozíciónak, a befogadói folyamat eljárásainak formálója kíván lenni. Ezért is tulajdoníthatunk kitüntetett szerepet a benne (halmozással hangsúlyozva) szereplő virágmotívumnak:

„Szenvedélyesen, rajongva, halántékában lüktető vérral vette számon a nőket a városban: a *hervatatag* szépeket, mielőtt *elhervadnának*; a *nyílóban lévő tearózsákat*, akik gondtalan elbizakodottsággal, *rózsaszínű* füllel, *jószagú* nyakkal, párnás tenyérrel és keletiesen elkényeztetett tekintettel néztek el Szindbádunk feje fölé; a *zárt bimbókat és mezei vadvirágokat*, akik friss szájukból másoknak adták a *forrásvíz gyanánt* bugyborékoló kacajt...²” (SZI.²12).

A kötetben ezután még számos helyen, hol önmagában, hol egy kisebb képrendszerben jelentkezik a motívum, például:

„A második kupát a *hölgyszorúért* ürítettük mindig ifjúkoromban ... Javasolom tehát, hogy ifjúurunkat a *mezők és a ré-*

² A dolgozatban szereplő Krúdy-idézetek forrása a Szindbád ifjúsága 1925-ös kiadása: Szindbád ifjúsága. Krúdy Gyula munkái III. Gyűjteményes kiadás. Budapest, 1925. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása; a továbbiakban rövidítve: SZI.², a ² index arra utal, hogy ez a második ilyen című Krúdy-kötet.

tek vadvirágai után a szalónok és bálitermek délszaki növényeivel is megismertessük. Szép a kis kökörcsin a tavaszi mezőségen, de milyen más illata van a szalónvirágnak, amelynek kelyhébe francia illatszert csepegtetett a gondos kéz” (SZI.² 53., l. még pl. 63, 127, 158 stb.).

Különösen kitüntetett helyzetben, címben is előfordul a motívum: Az első *virág*. Ez a Szindbád-történet az első felnőtt szerelme, az „első nő” története.

Mindezek alapján a nőiesség, azaz az áldozatnak csak nők által lehetséges volta metaforával való hangsúlyozásának tekinthető, egyúttal drámai előreutalásnak is a *virág*áruslány búcsúja öngyilkossága előtt: „valami *virágot* vagy egyebet ledobok önnek ablakomból, ha szobámba értem” (SZI.² 110). A szoros, egyértelmű anticipáció viszonya létesül ugyanis a *szövegben* a *virág*áruslánynak e mondata és a Szindbád gondolatait közlő (közlésforma tekintetében szabad függő beszédnek tekinthető), az elbeszélés közepe táján álló mondat között: „A hajós elgondolkozva nézett utána. Tizenhat éves lehetett a leány, és aranybarna haja koszorúban volt; *mint egy virágszál*” (SZI.² 107–108).

Madár – nő

A magasból lefelé zuhanó, öngyilkos lányt ezzel a képpel láttatja Krúdy: „Egy fehér *madár* repült le a téli éjben a havas föld felé” (SZI.² 110). Korábban egy hasonlatban szerepel a madármotívum: „A *virág*áruslány egy darabig még sóhajtozva, pihegve, mint egy sebzett *madár* üldögélt Szindbád asztalánál” (SZI.² 107). Feltűnő a korreláció a kötet Szindbád titka című novellájának madármotívumával: a hasonlóság nemcsak erre a motívumra terjed ki, hanem a cselekmény szintjén is érvényesül, hiszen ott is

egy fiatal lány öngyilkosságával végződik a történet. A madármotívum a Szindbád titkában először a Fánika megszerzéséről ábrándozó „hajós” gondolataiban bukkan fel:

„Valahogyan úgy érezte, hogy későn jött és megbukott Fánikánál, a szentszemű páter már learatta e kis mezőcske egyetlen terményét, a barna és tűzkelyhű rózsácskát. Ám Szindbád gondolkozása ebben az időben már hasonlatos volt a szövőgép működéséhez, amelyet egy bölcs és öreg takács lába hajt valahol egy elhagyott házban. Kattog egy takácsszék, és a gondolatok kelméje lassan növekszik, most egy virág, majd egy repülő madár...” (SZI.² 127).

Érdemes arra is figyelni, hogy a kezdődő szerelmi kalandra, illetve a lányra utaló metaforikus motívumok: a *madár* és a *virág* itt együtt, egymás mellett szerepelnek. Hasonló szövegbeli funkciójuknak, „írói jelentésük”-nek (vö. Kemény 1993: 61) ez is jele. A novella második részében a Pestre érkezett és ott Szindbád által elcsábított, majd elhagyott lány pedig már egyenesen *kismadár* néven szerepel.

A Szökés a halálból című írásban a fentiekkel egyezően, a szintén öngyilkosságra készülő főhősnőre vonatkoztatva bukkan fel – egy hasonlatban – a madármotívum:

„Lásd, én tudtam, hogy visszajössz – nevetett az asszony, és felemelte a fejét, mint egy *kis madár* –, a párnáim mondták éjszaka, a fák zúgták az ablakom alatt, és az imádságaim, amelyek elhagyták ajkamat...” (SZI.² 155).

Lepke – nő

Kemény Gábor (1993: 62–64) a lepke motívumának előfordulásait a kontextuális, illetve az „írói jelentés” szem-

pontjából vizsgálta a Krúdy-életműben. Elemzésében megállapította, hogy ennek az ismétlődő képnek (hol metaforaként, hol hasonlatként tűnik fel) Az útitárs című kisregényben „az utolsó szerelem” a jelentése. „Krúdy nagyanyjának, Radics Máriának álmofejtéseiben a lepke »elcsábítást ígér« ..., a lepke szimbólum, és egyben jóslat, amely kegyetlenül beteljesedik. Az ifjúságától búcsúzók Hartvignének éppúgy utolsó szerelme ez, mint a szinte még gyermek Eszténának.” Kemény Gábor felhívja a figyelmet a Szindbád útja a halálnál és Az útitárs idetartozó fontos motívumegyezésére is: a Szindbád-novellában ezt olvassuk: „A szürke felhők alól, a hideg magasságból egy fehér lepke szálldosott lefelé... A virágárusnő volt, aki levette magát a ház harmadik emeletéről.» Éppilyen lepke-módra száll ki Eszténa is a »rosszhírű ház« ablakán; hosszú, fehér ingében, a szégyentől és a félelemtől megzavarodva a befagyott folyó felé rohan, s a lékbe öli magát.”

Ez a motívumismétlődés egy fontos értelmezési szempontot vet fel, és új értelmezési lehetőséget nyújt, ha a stilisztikának abból a régi és széles körben elfogadott felismeréséből indulunk ki, amely szerint az írói életművekben fellelhető képek (motívumok) rendszerszerűen összefüggnek egymással, azaz az egyes képek kölcsönösen értelmezik és magyarázzák egymást (l. Kemény 1993: 166). Ennek az értelmezési lehetőségnek a kifejtése előtt azonban – az ellenőrzés: cáfolás vagy megerősítés céljából – a szöveginterpretáció egy újabb szempontját is hasznosnak tűnik alkalmazni.

Ismétlés párbeszédben

A párbeszéd résztvevőinek váltakozó megnyilatkozásai, az ún. replikák közötti kapcsolat megteremtésében fontos

szerepet játszanak a különböző ismételtek. A kapcsolatteremtésen kívül azonban még fontos érzelemkifejező funkciója is lehet a megismételt mondatrésznek, illetve -részletnek (vö. Péter 1991: 187). A novella szövegéből ez a párbeszéd érdemel e tekintetben különös figyelmet:

„– Talán szerelmes vagy? – kérdezte később (Szindbád – P. J.).

– Nem vagyok szerelmes.

– Hát?

A lány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondanivalóját is visszafojtotta” (SZI.² 107).

A szöveg értelmét befolyásoló stiléma a *szerelmes* szó ismételése a tagadó válaszban. Péter Mihály (1991: 189) az ilyen típusú ismétlés funkcióját az erőteljes tagadásban jelöli meg; ha a megelőző nyilatkozat tartalmához negatív a viszonyulása a beszéd társnak, akkor az ismétlés mindig különösen eszpresszív: az erőteljes tagadáson kívül lehet még a funkciója kihívó állítása annak, amit a beszéd társ feltehetően elítél vagy ingerült (felháborodott, gúnyos) egyet nem értés kifejezése. Tehát mindenképp valami különösen erős affektivitást kell kapcsolnunk a virágáruslány replikájához, azaz nem egyszerű ténymegállapításról van szó. Mindehhez még hozzá kell vennünk a társalgás generikus törvényének, az ún. együttműködési alapelvnek a durva megsértését (a lány megszakítja a párbeszédet, amikor a második kérdésre már nem válaszol), ami ilyen esetekben Grice (1975/1997: 219) analízise szerint azt a gyanút alapozza meg, hogy az előző válasz félrevezető volt. Végső soron a kognitív pragmatika igazíthat el: „A propozíciós forma ... az, amit mondunk a megnyilatkozásban, vagyis a megnyilatkozás explicitálásának felel meg. A propozíciós forma azonban nem meríti ki mindazt, amit exp-

licit módon közlünk a megnyilatkozásban: meg kell tudnunk határozni a beszélő mentális állapotát” (Reboul-Moeschler 1998/2000: 111). A párbeszédet követő, mentális állapotra utaló mondatot – *A lány a nedves, összegyűrt kendőjét a szájára szorította, és a zokogással együtt a mondani-valóját is visszafojtotta* – figyelembe véve nem állítható meggyőzően az, hogy a lány kívülállóként, emocionálisan nem érintve beszél a szerelemről.

Az itt előforduló ismétléstípus Péter Mihály által kifejtett funkciója és a beszédaktus-elmélet megállapítása tehát egy a Szörényi Lászlótól (1985⁴: 295) eltérő értelmezési keretet jelölhet ki nekünk. Szörényi egyik fontos tétele ugyanis az, hogy a műben kétféle értékrend áll szemben egymással, „a virágáruslány, aki nem szerelmes, nem is akar tudni a szerelemről ... a hajós által képviselt szerelemközpontú értékrenddel szemben egy jószágközpontú, etikai alapozású világrendet szögez szembe, mint az etikai alapozású világrend képviselője” (– kiemelések tőlem: P. J.). A fent említett madár- és lepkemotívum, a lány szerelmes voltát pragmatikusan nem tagadó, hanem igenlő párbeszéd semmiképp sem igazolják, hanem sokkal inkább ellentmondanak annak a feltevésnek, hogy a virágáruslány nem ismerte a szerelmet. (Másképpen a szerelemnek és a jószágnak mint kétféle értékrend centrumának a viszonya sem feltétlenül kizáró ellentét, sőt gyakran komplementer értékek ezek, gondoljunk csak példaként a Bűn és bűnhődés Szonyájára!)

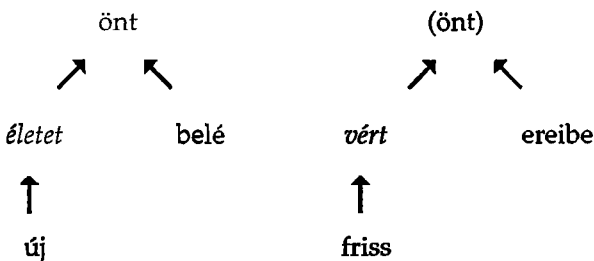
Motivikus ismétlődések magában a novellában

Vér

A *vér* nem csak alkalmi, költői használatban jelenti magát az életet, az Értelmező kéziszótár a *vér* szó második jelen-

tését így adja meg: „Élet-, tetterő...”. A sárga arcú, elerőtlenedett Szindbád magát az életet is céltalannak látja (SZI.² 104), és arra vár, hogy „valamely leány vagy asszonyféle akad az útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe” (105). *Vér és élet* szövegbeli jelentésének kapcsolatát („azonosságát”) jelöli az azonosságra épülő elliptikus szerkezet, a zeugma. (A zeugma kapcsolatot alkotó detrakció: egy szó szerkezet, szó szerkezet csoport valamelyik tagjának elhagyása, két paralel mondatrész közül ekkor az elhagyott szerepét a másik veszi át.)

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját, csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már annyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe...” (SZI.² 105).

A szemantikai megközelítés magyarázatot nyújt tehát arra, hogy a lány öngyilkossága után „Szindbád, mint babonás ember... egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt, eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel repül tova” (SZI.² 110). A kézbe vett véres hóhoz az újra birtokba vett életerőt/életet kapcsolhatjuk.

A vérmotívumnak a novellában redditióként való jelenléte (a fenti első, zeugmát magában foglaló idézet ugyanis a novella elejéről való, a második pedig a novella befejezése) nemcsak keretként hangsúlyozza az élet-halál ellentét kulcsszerepét, hanem pozicionálisan is utal az életre (kezdet) és a halálra (vég).

Arc

A halál és az élet ellentétéhez kapcsolódó szemantikai-pragmatikai természetű motivikus ismétlések szerveződnek például az *arc* többszöri szövegbeli előfordulása által:

Halál

„Abban az időben Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett sárga *arcát* többnyire a hold világította meg, amikor éjszakánként Sztambul külvárosában bolyongott” (SZI.² 104)

Élet

„Csak jódarab idő múltán vette észre, hogy a leánynak harmatos szeme van és szív alakú *arca*” (SZI.² 106)

„szelíden simogatta a leány nedves, meleg *arcát*” (SZI.² 107)

„A szív alakú *arcocska* ismét megjelent Szindbád mellett” (SZI.² 108).

Szindbád *arca* halálarc: beesett, sárga (a hold is halál-szimbólum!), ellenben a virágáruslány esetében az *arc* főnévhez az *élet* szóval szemantikai összefüggésben lévő jelzők kapcsolódnak (metonimikus összefüggés: *szív*, illetve pozitív szemantikai jegyek: *nedves*, *meleg*). Figyelemre méltó az is, hogy mikor Szindbád *arca* (vö. fent: halálarc) a lányt érinti, a halálra alludáló gesztus a következmény: „Az ajka sokatmondólag remegett, amint Szindbád az *ar-*

cát az ajkához nyomta. *A keze lehanyatlott*" (SZI.² 107). Amikor pedig a kávéházat elhagyva a hamarosan bekövetkező öngyilkosság színhelyére tart a virágáruslány és Szindbád, akkor a lány „életes” arcát elfedi: „*A kendőt az arcára húzta, és a keze remegett Szindbád kezében*” (SZI.² 109), „*A kapu e percben felnyílt, és a leány kendőjét arca elé rántva, gyorsan, titokzatosan besurrant a kapun*” (SZI.² 110). Az arc elfedése tehát anticipációvá lesz.

Emblémák

Bár az emblémák (szövegek közötti ismétlődések) vizsgálata – mint azt a stíluselemzés hazai gyakorlata is mutatja – sokak szerint nem tartozik a szorosabb értelemben vett nyelvi-stilisztikai elemzésbe, a jelen esetben ez mégis fontos kiegészítője, próbája: igazolója vagy cáfolója lehet a szövegértelmezésről eddig megállapítottaknak. Mindez a „kifejtettség és a bennfoglalás jelentésszisztematikája” alapján indokolható. A „kifejtettség megnyilatkozásszinten ... azt jelöli, hogy adott szöveg lehetőleg minden lényeges értelemelemet nyelvileg mutat be. A bennfoglalás ezzel szemben azt jelöli, hogy az adott szöveg több, akár lényeges értelemelemet nem képvisel nyelvileg” (Tolcsvai Nagy 1996: 238). Az utóbbi implikátumok kifejtését szolgálja az alábbiakban az emblémák tárgyalása.

A fent tárgyalt ismétlésformák alapján az elbeszélés értelmezésében az élet és a halál ellentétének tulajdoníthatjuk a legfontosabb szerepet, az emblematisztemikus kapcsolatok is ezt látszanak megerősíteni.

Halála előtt Jézus Krisztus ezekkel a szavakkal nyújtotta a poharat a tanítványainak: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az új szövetség vére, amely sokakért kiontatik bűnök bocsánatára” (Máté 26, 27–28). Az új

élet ígéretét adó, áldozatként megjelenő vér, a bűnöktől való megváltás emblémája fontos eleme az elbeszélésnek (vö. még: „Titeket is megelevenített, akik halottak voltatok vétkeitek és bűneitek miatt”; Pál apostolnak az efézusiakhoz írt levele, 2,1.). Szindbád a „maga könnyelműsége miatt ment tönkre. Szíriai kereskedőkkel kockázott és a perdülő kockán elúszott Szindbád *vagyonkája, hajója, selyemköpenyege*” (SZI.² 104). Itt az anticlimax jelzi Szindbád anyagi-erkölcsi lecsúszását. Hozzátehetjük még ehhez Szindbádnak a nőkkel szemben elkövetett bűneit: *hazudott, ismeretlen nőket csábított, csókokat lopott, a fiatal varróleányokat megleste, a titkos találkák előtt a kapust megvesztegette* (SZI.² 105–106).

A keresztény hitvilágra, a Bibliára utaló embléma a fehér madár is. „Egy *fehér madár* repült le a téli éjben a havas föld felé” (SZI.² 110). A fehér szín, illetve a galamb a megtisztulás, a megbocsátás jelképe a Bibliában (Landeszman et al. 1987: 72 és 102). Idetartozik az elbeszélést záró mondat csillagemblémája is: „*Csillaga* újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel repül tova” (SZI.² 110).

Ezt a keresztény-biblikus réteget – ellentétként – még inkább kiemeli az elbeszélésnek az a része, amely a mulatóhelyen vadul táncolók leírását tartalmazza. Ha a mű lehetséges világában funkciót akarunk tulajdonítani ennek a jelenetnek, akkor mint emblémát a bacchanáliához kapcsolhatjuk:

„A zene zengett, és a szivarfüst könnyű fellegként lebegett a lámpások körül. A nők – itt többnyire könnyűvérű, éjszakai nők találkoztak – farsangi jókedvvel emelték kezükkel uszályukat, és a fényes cipőjüket por lepte be. A hajdíszek megbomlottak, és a kiszabadult hajszálak, mint a hosszú fűszálak a szélben, röpködtek tánc közben. A nők többnyire itt tanul-

tak meg táncolni, és a valcert mindnyájan férfi módjára táncolták...

Diákok, iparosok, éjszakázó lumpok zörögtek cipőikkel a tánchely parkettján, szélesre kötött nyakkendők libegtek, és a söröspalackok nagyot puffantak" (SZI.² 108).

A pogány-keresztény, bűnös-megtisztult, elkárhozó-megváltatott ellentétpárok azonban alárendelődnek a mindent átfogó élet-halál ellentétpárnak. Maga a novella címe: Szindbád útja a halálnál is világosan közli, hogy a halál (és ellentétéként: az élet) gondolatáé, témájáé és nem másé – például a szerelem és a jóság ellentétéé – a domináns szerep. A metatextuális és tartalmi funkciójú cím (Tolcsvai Nagy 1999) ebben az esetben is a szövegértelmezés megközelítésének egyik lényeges biztosítója. Tehát itt is érvényes az, amit Szikszainé Nagy Irma (1999: 169–171) Kosztolányinak éppen Krúdy Gyula című verse alapján bizonyít: gyakran a cím az, ami döntő módon meghatározza a szövegértelmezést.

A halmozás alakzata a novellában

(i) Két szinonim tagból álló halmozás (arthávrtti)

Krúdy e novellájában fontos emotív szerepe van ezeknek a páros szerkezeteknek: a bizonytalanságot, az élet és a halál partja közötti helyzetnek a bizonytalanságát reprezentálják.

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját...” (SZI.² 105).

„Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” (SZI.² 105).

Máskor pedig egy-egy lelkiállapot, alak árnyaltabb bemutatásában kapnak funkciót:

„Nos, mit akarsz mondani – kérdezte Szindbád azon a *fojtott, mély* hangon, amely hasonlatos volt a mélyhegedű hangjához” (SZI.² 107).

„A virágáruslány egy darabig még *sóhajtozva, pihegve*, mint egy sebzett madár üldögélt Szindbád asztalánál...” (SZI.² 107).

„A termete *karcsú, vékonyka*...” (SZI.² 108).

„Kérem az urat, kísérjen haza! – mondta *szégyenlősen, megzavarodva* a virágáros hölgyecske...” (SZI.² 109).

(ii) Ellentét

A retorikai-stilisztikai alakzatok közül az ellentéteket magukban foglaló halmozásoknak különös jelentősége van a fent kifejtett, az élet és halál ellentétét a szövegtéma domináns elemének tétélező szöveginterpretáció tükrében. Két jellemző példát idézek erre az alakzatra. Múlt és jelen, az egykori kaland-, szerelem- és életvág, életkedv és ezeknek a hiánya jelenik meg a chiasztikus szerkezettel kombinálódó halmozásban, amely szemantikai fokozást, azaz gradatiót is magában foglal:

„A gazdag és vidám Szindbád azelőtt messzi utakra is hajlandó volt, ha egy szoknyafodrocška csalogatta. *Ment Pestről Budára, a Népligettől a Margitszigetig vagy talán még tovább is. De most a legközelebbi sarokig sem ment*, ha elsuhanat mellette egy kedves kis nő, akinek fehér fátyola volt és szalagos félcipője” (SZI.² 105).

Az *éjszaka* és a *hajnal* antonimákból felépülő halmozással tulajdonképpen egy időpontot jelöl meg az elbeszélő,

közvetlenül a virágáruslány halála előttit, tehát azt, amelyben élet és halál összeér:

„Néhány perc múlt el. Az *éjszaka*, a *hajnal* nagyon csendes volt a Nefelejcs utcában. Hallani lehetett, hogy valahol messze döcög egy szekér... Ekkor odafent, a magasban hangos robajjal nyílt ki egy ablak” (SZI.² 110).

(iii) Hármasszerkezetek

Feltűnően gyakoriak azok a halmazások, amelyek három azonos mondatrészt, azonos struktúrájú szószerkezetet kapcsolnak össze. Ezek funkciója sokféle lehet: bizonyos esetekben szerepük az arthávrttiével megegyező, azaz az elbeszélő én lelkiállapotát, mentális folyamatait tükrözik nyelviileg, mások főként a ritmusteremtésben, a leírás árnyaltabbá válásában kapnak szerepet, de egyéb funkciókat is megjelölhetnénk részletes szövegelemzéssel:

„Szíriai kereskedőkkel kockázott, s a perdülő kockán elúszott Szindbád *vagyonkája*, *hajója*, *selyemköpenye*” (SZI.² 104).

„A cipők, a *nyergesek*, a *magos sarkúak* vagy a *szalagos félcipők* még meg-megdobbantották szívét...” (SZI.² 104)

„A szegénységben elerőtlenedve, ellustulva nem vállalkozott könnyű kalandokra, és dehogyis örült, ha *bársonyos*, *álmodozó* vagy *révedező* pillantásokkal találkozott a szeme” (SZI.² 104).

„Ami *tanult*, *olvasott* vagy *utazott*, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen” (SZI.² 105).

„A *legszebb tengeren*, a *legnagyobb felhők* és a *legpirosabb vitorla alatt* sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászlányt” (SZI.² 105).

„Sok *tűzes szem*, sok *forró csók*, sok *őszinte szívből jövő ölelés* emléke fűzte Szindbádot a szeles Lemberghez” (SZI.² 106).

(iv) Nézzük meg részletesebben is a halmozás szerepét a novella egy kiemelt részletében!

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bízta élete hajóját, csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már annyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe. Harmincesztendő volt, és már tizenöt esztendő kora óta a nőknek és a nőkért élt.

Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen. A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászeleányt.

Ismeretlen nagy városok aranyos tornyai alatt bolyongva a csodák világa nem hatotta meg szívét, de felvillant a szeme, ha egy kedvére való asszony lépkedett el mellette.

A nőket kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte. Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” (SZI.² 105).

Úgy gondolom, ez a szövegrész is szemléletesen bizonyítja azt, hogy a halmozás és általában az ismétlés a vizsgált novellának az egyik legfontosabb eleme. A fenti részletben ugyanis számos, a szövegértelmet is jelentősen befolyásoló adjekciós alakzat fordul elő, továbbá illusztrálja ez a példa azt is, hogy egyaránt gyakoriak a szövegben a két és három összetevőből álló halmozások.

A *sorsra, a véletlenre* arthávrtti, kontextuális jelentésben vizsgálva, a bizonytalanság fogalmával jellemezhető lét-

helyzet adekvát tükrözője, a bizonytalanság jegyét erősíti a *leány*, illetve *asszonyféle* alanyok választó mellérendelő viszonya. Ugyancsak figyelemre érdemes a hiányos szerkezet: a zeugma és az értékhiányos léthelyzet összefüggése ebben a halmozásban: *...új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiegészített agyvelejébe. A nőknek és a nőkért* polyphton – az azonos szintaktikai főkategória alapján – szintén halmozásnak tekinthető (vö. Pethő 2004: 70–72), és mint ilyen a kiemelésnek, az erősítésnek különösen hatásos eszköze. A polyphton jelentéstartalmát újabb halmozásokkal fejt ki és erősíti meg a második bekezdés. Ebben a halmozás (paralelizmus) stílushatását erősíti az anafora: *Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték*, illetve a hiperbolikus jelzők: *legszebb, legnagyobb, legpirosabb* használata. A következő bekezdés határozóhalmozásai: *erdőkbe utazva, szánon nyargalva; céltalanul, ok nélkül; messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán; a szemével, a szívével* szintén annak nyomatékosító szerepű nyelvi kifejezői, hogy az író által teremtett lehetséges világ egyetlen értékcentruma, amely felé minden tett, érzés konvergál: a nő. A pragmatikailag ellentétes tartalmakat összekapcsoló zeugma a *mindenütt* és a *mindig* által kifejezett általános jellegű tartalmakat konkretizálja és nyomatékosítja: *A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony* érdekelte.

A hármas, illetve kettős szerkezetek ismétlődése (különösen az utolsó mondatban, ahol öt ilyen van) ritmustermelő tényezőként is funkcionál. Ez annak a nézetnek az ismeretében kap különös jelentőséget, amely mindenekelőtt az elemek arányos eloszlásában, rejtett szimmetriák létrehozásában látja a költői formaadás lényegét. Ennek alapján azt is mondhatjuk, hogy az ismétlések tüzetesebb vizsgálata az összetéveszthetetlenül jellegzetes Krúdy-

stílus „költőiség”-ének a feltárásában is fontos szerepet kaphat.

Az elemzés rövid összefoglalása

Az elemzés az alábbi főbb tanulságokkal szolgál:

1. Az ismétlés és ezen belül az egyik legfontosabb stíluselemként a halmozás a szöveg értelmét döntő mértékben meghatározó módon és változatos formákban jelentkezik az elemzett elbeszélésben.

2. Ebből következően feltételezhetjük, hogy a különböző ismétlésformák funkciójuk és számuk következtében általában is alkalmasak lehetnek arra, hogy az elemzés fókuszába kerülve hozzásegítsenek a szövegértelem pontosabb interpretálásához.

3. Az ismétlések vizsgált típusai: a tematikus ismétlések, az ismétlődő képek és a halmozások együttesen jelentős mértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának létrejöttéhez, és ezáltal leírásuk alapot teremthet egy eddig csak részlegesen jellemzett (szépirodalmi) szövegtípus pontosabb definiálására. Ez a szövegtípus (műfaj) a regény és a kisebb koherenciát mutató novellakötet között helyezkedik el: az említettektől a koherencia mértékében különbözik, a skaláris jellegű különbségek feltárásában és az ezen alapuló elhatárolásban meghatározónak vélhetjük a fent említett ismétlésformák vizsgálatát.

Irodalom

Bezeczký Gábor 2003. *Krúdy Gyula: Szindbád*. Akkord Kiadó. [H. n.]
Grice, H. Paul 1975/1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 213–227.

- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Landeszman György et al. 1987. *Ábel-Zsuzsanna*. Minerva. Budapest.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Pethő József 2004. *A halmozás alakzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Reboul, Anne-Moeschler, Jacques 1998/2000. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Osiris. Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szörényi László 1985⁴. Krúdy Gyula. In: Szegedy-Maszák Mihály et al.: *Irodalom a gimnázium III. osztálya számára*. Tankönyvkiadó. Budapest. 294–296.
- Tátrai Szilárd 2004. Műfaj és stílus (Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága – Kosztolányi Dezső: Esti Kornél). In: Jenei Teréz–Pethő József (szerk.) *Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 85–92.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. A cím szövegtanáról. In: Kugler Nóra–Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE BTK. Budapest. 323–327.

„AZ EMLÉKEZET, AMELY VÁRATLANUL VALAHONNAN IDE TÉVEDT” – EMLÉKEZÉS ÉS HALMOZÁS KRÚDY N. N. CÍMŰ KISREGÉNYÉBEN

1. „...megzörrent valami az őszi bokrok között, mint az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt”¹ – írja Krúdy egy helyütt az N. N.-ben. Ez a hasonlat nemcsak finom szépsége miatt lehet érdemes figyelmünkre, hanem azért is, mert művészi pontossággal adja vissza az epizodikusnak vagy önéletrajzinak nevezett emlékezés² és annak szükségszerű velejárója, a nyelvi reprezentáció³ szerveződésének egy fontos sajátosságát: a „váratlanság”-ot, pontosabban: az emlékezetben őrzött és az emlékezés által újra előhívott tudás előtűnésének és a felidézett tudásstruktúra

¹ Az idézetek utáni oldalszámok az N. N. következő kiadására vonatkoznak: Krúdy Gyula: Az útitárs – N. N. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1959. (H. n.)

² Számos pszichológiai emlékezetmodell abból indul ki, hogy a hosszú távú emlékezet két funkcionálisan különböző tudásrendszert foglal magában: az általános (kategoriális) tudást tartalmazó szemantikai emlékezetet, amelyhez az egyes nyelvek mentális lexikona tartozik, és a személyes tapasztalatokra épülő, ezért önéletrajzinak is nevezett epizodikus emlékezetet. (A két emlékezet típus között azonban nem tűnik célszerűnek éles határvonalat húzni; lásd például: Schwarz 1992: 75–83, Baddeley 2001: 21, 470 és passim.)

³ A reprezentáció fogalmának kognitív pszichológiai és nyelvészeti értelmezéséhez, illetve a terminus történetéhez lásd például: Pléh 1998: 109–154, Tolcsvai Nagy 2001: 45, 74–78 és passim.

elemei közötti újszerű kapcsolatoknak a „váratlanság”-át. E végső soron kétfajta „váratlanság” közül az utóbbit, amely a külső nyelvi reprezentációban jellegzetesen a mellérendelő, asszociatív struktúra bonyolultságában jelentkezik, az interpretáló megközelítésben a szöveg befogadója, sőt nemegyszer még maga a szövegalkotó is nehezen vagy esetleg egyáltalán nem tudja magyarázni (vö. Bartlett 1932/1985: 310–318).

Jelen dolgozat részben ennek a kérdéskörnek, azaz az emlékezés „váratlanság”-ának, részben az emlékezés kevésbé szokatlan formáinak, vagyis a mentális reprezentáció két aspektusának, az emlékezés aktusának, ezzel összefüggésben és főképpen: magának az emlékező Krúdy-szövegnek a modellálásához kíván hozzájárulni az író egy jellegzetes szövegének, az N. N. című kisregénynek, és e szövegen belül főképp a jellemző stílussajátossággént megjelenő halmozásoknak a vizsgálatából adódó néhány szemponttal és elemzési gondolattal. Ez a cél a jelen esetben annak az általánosabb szándéknak is alárendelődik, hogy a Krúdy-stílus árnyaltabb leírásához újabb megközelítésmódokat kapjunk.

Elméleti kiindulópontom az a kognitív nyelvészetben középponti szerepet játszó belátás, hogy a nyelv nem csupán szerkezeti (strukturális) jellegű, hanem eljárás vagy folyamat jellegű is (procedurális), mivel „a nyelvi megnyilatkozásoknak [...] a létrehozása, illetve a megértése nem pusztán egy szerkezet érvényesülése, hanem egy mentális folyamat végbemenetele vagy végrehajtása” (Tolcsvai Nagy 2001: 46). Mint a jelen dolgozat további megállapításainak alapjára a kognitív nyelvészet holisztikus irányának arra az alaptételére kell még utalnom, amely szerint a nyelvi és nem nyelvi jellegű műveletek analóg, azaz szorosan összefüggő jellegűek.

A korpusz kiválasztásának fő okát abban jelölhetem meg, hogy az emlékezés szövegbeli kulcsszerepe⁴ különösképp alkalmasnak tűnteti fel az N. N.-t a szöveg fent vázolt kettős jellegének megfelelő kettős megközelítés érvényesítésére, a két oldal (művelet és szerkezet) összefüggésének modellálására az elemzésben. Ehhez azonban hozzá kell tennem, hogy a jelen esetben a műveleti oldalnak csak egyik aspektusa, nevezetesen a szövegalkotói a vizsgálat tárgya. Ebből következően nem kerülhető meg legalább itt a narratológiai megközelítés érintése (az N. N. részletes és igen tanulságos narratológiai elemzését adja Fried 2002). E vonatkozásban csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a jelen esetben a szövegalkotót többé-kevésbé kézenfekvő azonosítanunk az elbeszélő emlékező énnel. Kétségtelen egyszerűsítéssel magam a további modellálásban ezt az azonosítást kiindulópontnak tekintem.

2.1. Az emlékezés kulcsszerepét kiemeli a regény motója, mások szerint ajánlása: az *Emlékiül ifjúságomnak*, amely egyes kiadásokban „alcímként” jelenik meg (például az internetes kiadásban⁵). Csak érdekességként jegy-

⁴ Krúdy műveinek egyik első jelentős elemzője, Perkátai László általánosítva többször is kiemeli monográfiájában az emlékezés életműbeli jelentőségét, már könyve bevezetésének elején is erre vonatkozó gondolat áll: „Krúdy Gyula mind életében, mind írásaiban emlékező ember. Valamiképpen eszmélkedési formája az emlékezés” (Perkátai 1938: 9). Az író egyik legfőbb szerkesztési eljárásának tarja az „asszociatív szerkesztésmód”-ot, ezt így jellemzi: „A külsőleges indíték helyébe belülről jövő konstruáló erő lép. A hős emlékezik, és ez az emlékezés viszi tovább a novellát” (Perkátai 1938: 67).

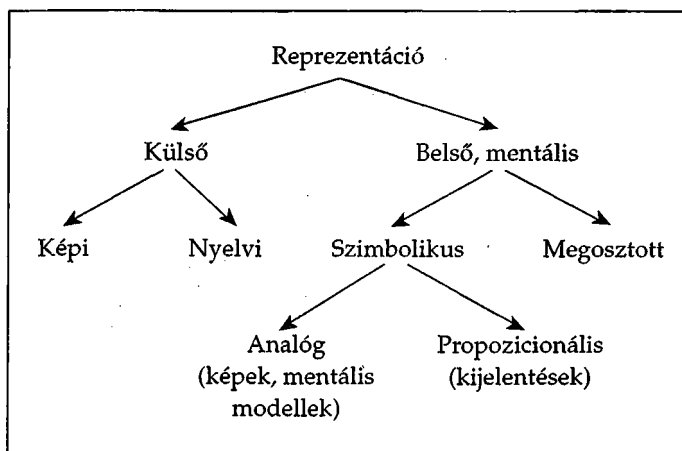
⁵ <http://mek.oszk.hu/00900/00903/00903.htm>

zem meg, hogy van, aki (lásd Orosz Sándor 1961: 28) fejezetcímnek (!) olvassa az említett mottót.

Az emlékezés N. N.-beli szövegszervező szerepét a korabeli értelmezők is világosan látták: a Nyugatban megjelent ismertetésében Zilahy Lajos például azt írta a kisregényről, hogy azt „egyetlen lírai hangulat köti át: a férfiszív heves nosztalgiája a gyermekkor és az ifjúkor után. A nyírségi táj után, ahol a gyermekkori őszök és az ifjúkori tavaszok elrepültek, és amely telve volt magányos tücskökkel. És a fáradt férfilelekben megszólal a tücsök. Ciripelni kezd és felciripeli a gyermekkor emlékeit...”.

Hadd utaljak itt két újabb elemzésre is: Orosz Sándor az N. N. tücsökszimbólumát alaposan elemző tanulmányában abból az összegző megállapításból indul ki, hogy „Krúdy múltba tekintő ember” (1961: 421). Kemény Gábor a tücsökszimbólum összetettségét feltáró elemzésében pedig azzal zárja a szimbólum jelentéseinek felsorolását, hogy a tücsök felidézi a művészlétet is, amely Krúdynál a múltba révedéssel, az eltűnt idő keresésével jelent egyet (Kemény 1991: 61).

2.2. Az emlékezés reprezentációs folyamatának és a nyelvi reprezentáció összefüggésének megvilágításához először is a reprezentáció különböző szintjeinek a felvázolására van szükségünk. Pléh (1998: 125) Eysenck és Keane nyomán kialakított modelljét vesszük alapul (vö. Schwarz 1992: 95, Tolcsvai Nagy 2001: 76–77):

Mint a dolgozat további gondolatmenete szempontjából lényegeset, még ha röviden is, mindenképp érintenünk kell a szimbolikus reprezentáció két alkategóriája, az analóg (képi) és propozicionális tudás körül kialakult vitát is. E vita lényege a következő: a propozicionális felfogás szerint minden, amit tudunk, kijelentések formájában van a fejünkben. Tehát még a perceptuális dolgokra vonatkozó tudásunk is kijelentésekként tárolódik az agyban. Ezzel ellentétben az analóg felfogás azt mondja, hogy a világról való tudás jó része nem kijelentésekben, hanem képekben jelenik meg. Ezek a mentális képek funkcionális tulajdonságaikban olyanok, mint a fényképek. Bár mindkét elmélet erős érvekkel támasztja alá a maga álláspontját, mégis megfontolandónak tűnik a kétféle tudás együttes létét feltételező kompromisszumos felfogás (vö. Pléh 1998: 123–124, Tolcsvai Nagy 2001: 76–77).

A reprezentáció szintjeinek modellje mellett másik kiindulópontom az a Locke-ig, Hume-ig visszavezethető

belátás, hogy a gondolkodást az asszociáció két törvénye vezérli: a szomszédosság és a hasonlóság törvénye. A minket most érintő szomszédosság törvénye szerint az együtt, különösen a gyakran együtt tapasztalt képzetek az elmében összekapcsolódnak, asszociálódnak, és ettől kezdve, amint az egyik aktiválódik, a másik is aktiválódni fog (vö. Pinker 2002: 113).

Az emlékezésben meglévő tudás külső, nyelvi reprezentációjának lehetséges formái közül a jelen esetben a halmozás stílusalakzatára irányul a vizsgálódásom, mégpedig a fentiek szerint mint szerkezetre és műveletre. A különböző reprezentációs szintek összefüggését három halmozástípusban modellezem:

- az elsőben főként a szomszédosság törvényének érvényesülése figyelhető meg,
- a másodikat a tudáskeret megjelenéseként vizsgálom,
- a harmadik, a szinonim tagokból felépülő pedig az „elbeszélés”, vagyis az „emlékezés nehézségei”-re vezethető vissza.

2.2.1. (A szomszédosság törvénye) A szomszédosság törvénye szerint szerveződnek a szülői ház mentális képehez és egymás mellé a halmozásban sorolt alkotótágok az alábbi példákban:

„Egy olyan sárgára meszelt, fehér ablakszárnyas, piros kéményű, sötétvörös cserépzetű, nagykapujú, négyszögletes oszlopú, hí séges komondorú, mélyen hallgató magyar házban, ahol például én is születtem, sohasem gondol senki az életnek a befejeződésére” (82–83).

„A ház mögött elterülő szőlős, gyümölcsös, veteményeskerten egy pillantással végig lehet látni, nincsenek kövér lombok, meg-

telt bokrok, széles szoknyájú szőlőtőkék, amelyek a kilátást megállítják. [...] Az ősz elkomolyodva fekszik rá a ligetekre, kopott pirosságú kerítésekre, hirtelen elhagyatottnak látszó gyalogösvényekre, elárvult folyócskákra, amelyeknek partjairól elszöködöttek a virágok és bokrok" (89–90).

„Az ősi, sárga ház, színes üvegfolysójával, köpcös, állandóan füstölő kéményeivel, piros cserepeivel, külön pincéjével, padlásával, fehér ajtós nagy szobáival, fénylő, fehér rámás ablakaival – ahol anyám és atyám laktak, mint választékos uraságok ebben a szegényes világban – a hóesésben olyanforma lett, mintha egy Jókai-regényből metszették volna. Ennek a háznak világos, barátságos ablakai melegen füstölő kéményei, szeretetteljes tűzhelyei, puha ágyai, hófehéren terített asztalai: azok a csábok, amelyek után a szegény vándorlegény botorkál a behavazott éjszakában" (113).

A szomszédosság törvényén alapuló mentális műveletek köthetők az alábbi halmozásokhoz is, amelyekben a szív főnévhez ugyancsak az ember részeit, azaz a tágabban értelmezett testrészeket jelölő főnevek társulnak:

„Lehetett bármily körmönfont a gondolat: a szem, a lélek, a kedv, a szív, az étvágy s az egészség mindig az időjáráshoz igazodott" (84).

„A szemük láz, a szívük seb, az ajkuk jég, az álmuk a börtönök lakóinak álmaival azonos" (86).

„Mindenki földszinten lakott, és reggelenként a nyitott ajtókból, ablakokból elmondogatták egymásnak a fürdővendégek, hogy mit álmodtak az éjszaka, miként viseli magát beteg lábuk, kelésük, májuk, szívük: a Sóstó vize minden betegséget gyógyított" (137).

„olyan legyen a hajuknak az illata, a szemüknek csábja, az ajkuknak méze, a szívüknek megindultsága, a lelküknek galamb-

röpködése, a kezüknek játéka, mint az első találkozáskor, mikor meghódítottak...” (186).

„Két leánykar simogatását éreztem az *arcomon*, a *keblemen*, a *szívemen*, hogy szinte könnyes lett a szemem” (206).

2.2.2. (Tudáskeret) Már Bartlett (1932/1985: 284) rámutatott, hogy az emlékezet mentális reprezentációja, vagyis tudásunk, az emlékezésben megőrzött anyag rendszerint sémák, általános keretek megőrzését jelenti. Erre a belátásra alapozva dolgozta, dolgozza ki a kognitív tudomány a tudáskeret (*frame*) kategóriáját (áttekintésként lásd: Konerding 1993). Napjaink befolyásos pszichológiai irányzata, a konnekcionizmus (lásd például Schwarz 1992: 20–21, Baddeley 2001: 400–423) szerint minden reprezentáció kicsiny építőkövekből áll össze. Pléh (1998: 179) az agyműködés szempontjából ezt a tételt tömören így mutatja be: „Az asztal fogalmának például nem egyetlen csomópont izgalma felel meg, hanem számos kisebb csomópont, mely közül az egyik a lapját, a másik a lábait, a harmadik a funkcióját képviseli.” Tehát az úgynevezett „ismertetőjegyek” mind külön mozzanatai a reprezentációnak, ezek a mozzanatok a külső, nyelvi reprezentációban szervesen kötődnek a halmazához. A következőkben ennek a tételnek az érvényesülését a kisregény egyik kulcsfigurájára, Juliskára vonatkozó részletekben vizsgálom.

Juliska alakjának megrajzolásában, vagyis az emlékező rá vonatkozó tudásában, még pontosabban: sémájában a szín, illat és cselekvés jellemző jegyei alkotják a fő elemeket. Ezek közül is különös figyelmet érdemel a barna szín mint a halmazásokban rendszeresen visszatérő sémaelem. Ennek az értelmezéséhez segíthet minket Czére Béla (1987: 150) elemzése: „Juliska nemcsak az első nőt jelenti a fiú életében: az asszony alakja a szülőföld, az ősi anyja, sőt a

főhős anyjának alakjává lényegül át fokozatosan” (a kiemelés tőlem: P. J.). Juliska és a szülőföld ilyen értelmű azonoságát támasztja alá a következő (egyébként szintén halmozásos) részlet, amely Juliska N. N.-hez intézett figyelmeztetéséből való: *„Keresni fogsz a mezők illatában, a rozsföldek hajlékonyságában, az őszi reggelek ecetfavirág pirosságában, midőn egész éjszaka az Útonjárók csillaga ragyogott a fejed fölött, és reggelre egy ismerős tájra értél, ahol az én lábnyomaim voltak.”* Nézzünk tehát néhány példát az emlékező Juliskára vonatkozó tudásának szerveződésére!

„Jó, egészséges illat volt a szobában, mert Juliska mindig hozott valamit magával, ami a mezők szagát ébresztette képzeletünkben. A nagyarcú napraforgó magvait ügyesen hámozta, majd kendert font, fehér ruhát varrogatott [...] szelíden és barnán nézett, nagyanyám parancsait örömmel teljesítette...” (109).

„S egyszer, midőn Juliskára néztem hirtelen – egy szomorú este, ismét születésemmel foglalkoztam gondolataimban –, hirtelen az jutott eszembe, hogy ilyen lehetett az anyám tizenöt esztendőskorában, mint ez a leány. Barna, mint a fiatal Szűz Mária és szelíd, mint egy eltévedt galamb...” (112).

„Mire ismét körülnéztem, azon a helyen, ahol az imént Juliska állott – anyám állott. Ő volt Juliska – öregebben, szelídebben, megbocsátóbban. A barnasága, andalgó mosolygása, kimondhatatlan melegsége szinte megvilágította a szobát, mint a karácsonyfa” (132–133).

„Juliska lecsüggesztette a fejét, s álmodozva, barnán, igénytelenül üldögélt a nyárvégi estén, mint a jó Istennek legkisebb szolgálóleánya...” (175).

Az emlékezettudomány bizonyos modelljeiben különösen fontos szerepet kap a vizuális reprezentáció kategóriája (lásd például Schacter 2002: 88–89). Ezt a kategóriát al-

kalmazva azt mondhatjuk, hogy Juliska személyének mentális reprezentációjában, illetve a halmozásban rögzített legfőbb ismertetőjegyek a vizuális reprezentációhoz tartoznak, azon belül is főleg a szín kap domináns szerepet. Ennek pszichológiai, az észlelés sajátosságaiban gyökerező hátterére Schwarz (1992: 178) is utal: kísérletek igazolják, hogy a beszélők igen gyakran elsőként a leírandó tárgy színét nevezik meg, és ez még akkor is így van, ha a színnek az adott kontextusban nincs is megkülönböztető funkciója.

2.2.3. (Az „elbeszélés nehézségei” és az „emlékezés nehézségei”) A halmozás még egy sajátos, szinonim tagok alkotta típusáról szeretnék szólni, amelynek az emlékezés-sel való szoros összefüggését pusztán empirikus tapasztalatokra hagyatkozva, a pszichológiai háttér alaposabb felvázolásának elhagyásával is viszonylag jól megközelíthetjük.

Ha a szövegalkotás szempontjából kíséreljük meg modellálni ezeket a halmozásokat, akkor tanulságos utalni arra is, amit „az elbeszélés nehézségeire” vonatkozóan Fried István (2002: 49–50) – szemléletes példákkal – az N. N.-ben fontos szerepet kapó ködmotívumról megállapít: „A rendkívülivé lett mélézás (Krúdynál másutt, így az N. N.-ben is melankólia) derengő ködfátyollá lesz, mintegy elbeszélői sajátossággá válik (»ami mint derengő ködfátyol repül el az események fölött«; Fried kiemelése), az elbeszélés nehézségeire céloz: hiszen amit egészében vagy részben (»derengő«) kód fed el, annak leírása, megismerése messze nem könnyű feladat.” Fried azonban a melankólia mellett nem érinti itt az „elbeszélés nehézségei”-nek másik és minden bizonnyal fontosabb⁶ okát: az emlékezés nehézségeit.

⁶ Nemcsak a kognitív folyamatok és a nyelvi reprezentáció nyilvánvaló összefüggése miatt tartom fontosabbnak az emlékezést,

Legalábbis részben ebben, azaz az „emlékezés nehézség”-ében jelölhetjük meg a szinonim viszonyban lévő tagok alkotta halmazok szövegalkotói művelleti oldalát: vagyis a szinonim tagokból álló halmaz a jelen esetben az emlékező mechanizmus fontos jellemzőjével is kapcsolatban áll, állhat: nevezetesen az emlékezet bizonytalanságának leküzdésére való törekvéssel, azaz az emlékképesítésének szándékával (vö. például Schacter 2002).

E halmazástípuson belül a szinonímia két felfogásának megfelelően két altípus különböztethető meg⁷. Az első típusban (i) azonos vagy majdnem azonos referenciájú szavak a halmaz tagjai, a másik típusban (ii) a halmazt alkotó tagok jelentése között a referencia szempontjából jelentősebb mértékű eltérés van (a szinonímia tágabb, korszerű felfogásához lásd például: Andor 1998). Néhány példát idézek:

(i) „Fekhelyemről lehunyó, álmodozó szemmel néztem a végtelen táncot, míg *valahol, valamerre*, talán a falban, valaki mindig egy cigányos, bús románcot füttyölt” (107).

„*Valahol, valamerre* keresek egy régi házat, ahol kedvemre elboronghatok estenden a tűz előtt, ahol oly csendben élek, hogy szerelmes lehetek az emlékeimbe, nem elevenedhetik meg egyetlen emlék sem, hogy valósággal rám nyissa az ajtót [...] *Valahol, valamerre* keresek egy zugot, ahol a nők oly megtisztultan élnek, mint emlékbe adott virágaik a biblia lapjai között...” (187).

hanem azért is, mert az emlékezői pozícióból egyértelműen levezethető a nosztalgikus „melankólia”; nem gondolnám viszont, hogy ez fordítva is lehetséges, azaz a melankóliából nem következik az emlékezés folyamata.

⁷ A szinonímia értelmezésében is tanulságosan alkalmazható a prototípuselmélet.

Ezekben a példákban, ahol a bizonytalanságot a halmozást alkotó grammatikai szóosztály: a határozatlan névmás már önmagában is kifejezi, *expressis verbis* az emlékezésre is utalás történik.

(ii) „Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjjel felé valamely különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában? Ilyenkor jár valaki a háztetőn a holdfényben, és a tücsök előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt *titokzatosak, érthetetlenek*. Egy elvarázsolt tündér énekel a kertben. Valaki, *egy rejtelmes idegen, egy kósza, gyönyörű szellem* szólal meg hirtelen a tücsök hangjában. Elképzelhetetlenül édesded zene vibrál, *olthatatlan, örök szerelem, kimondhatatlan vágyakozás, sóvárgás, epedés, boldogság* peng, peng, fló tázik...” (88–89).

„Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt *hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott* legtávolabb [...] A *fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok* jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon” (93).

3. A fentiek további kérdéseket, gondolatokat is megnyitó jellegük mellett számomra alátámasztani látszanak azt az elemzések előtt, az első olvasattal hipotézisként erről a szövegről is megfogalmazható belátást, amit Eisemann (1999: 126–127) szintén az emlékezést, de más Krúdy-szövegekben és más szempontból vizsgáló tanulmányában mintegy összegzőként állít Krúdy általa vizsgált szövegeit a prousti emlékező technikával és a prousti nyelvi szerveződéssel összevetve az emlékezés és a nyelvi szerveződés Krúdy-szövegekben megvalósuló összefüggéséről. (Ezt akár úgy is mondhattam volna, első helyre téve a nyelvi szerveződést,

hogy: a **nyelvi szerveződés** és emlékezés összefüggéséről. Hiszen nem akarom állítani a nyelv másodlagosságát a gondolkozással szemben [vö. például Pléh 1998: 123]). Eszerint a Krúdy-szöveg asszociációi „nem a prousti mnemotechnika temporalizálásához, a múltba visszafelé induló és az onnan előrehaladó időmozgás találkozásához hasonlíthatók, ahol ezen idői folyamatok egymáshoz érkezésén alapul az elbeszélés idejének és az elbeszélte időnek összeolvadása. Krúdy e szövegében a szavaknak-motívumoknak éppen hogy nincs ilyen időben szétterülő perspektívát nyitó, történetet képző kompetenciájuk”. Ez a jelleg – tehetjük hozzá Eisemann gondolataihoz – a Prousténál is modernebb prózai irányokkal rokonítja Krúdyt.

Feltehetőleg erre, a koherenciateremtésnek az emlékezés „váratlanság”-ában is megjelenő új módjára és az abban foglalt metaforikus összefüggésekre is utal Szegedy-Maszák Mihály (1995: 14), amikor Krúdy művészetének jelentőségét újraértékelve azt írja, hogy „Krúdyt [...] a történetmondás megújítójának hisszük, mert az események elmondását metaforikus összefüggések kialakításával párosította, és kétségesse tette a folytonosságot a történetben és a jellemében”.

Irodalom

Andor József 1998. A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In: Gecső Tamás–Spannraft Marcellina (szerk.): *A szinonimitásról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 7–19.

Baddeley, Alan 2001. *Az emberi emlékezet*. Osiris Kiadó. Budapest.

Bartlett, Frederic Charles 1932/1985. *Az emlékezés*. Gondolat. Budapest.

Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó. Budapest.

- Eisemann György 1999. *A folytatódó romantika*. Orpheusz Kiadói Kft. (H. n.)
- Fried István 2002. Ki beszél a „regényké”-ben? *Tisztaír* 5: 49–61.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Konerding, Klaus-Peter 1993. *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Orosz Sándor 1961. Krúdy Gyula szimbólumairól. *Nyr.* 421–435.
- Perkátai László 1938. *Krúdy Gyula*. Délmagyarország. Szeged.
- Pinker, Steven 2002. *Hogyan működik az elme* (sic). Osiris Kiadó. Budapest.
- Pléh Caba 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex. Budapest.
- Schacter, L. Daniel 2002. *Az emlékezet hét bűne*. HVG Kiadói Rt. Budapest.
- Schwarz, Monika 1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Francke Verlag. Tübingen.
- Szegedy-Maszák Mihály 1995. *„Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Zilahy Lajos 1922. Krúdy Gyula: N. N. *Nyugat*. 5. szám.

HALMOZÁS ÉS SZINONÍMIA

A címben jelölt témát három megközelítésben kívánom röviden felvázolni, ennek megfelelően dolgozatom is három részből áll. Először arról szólok, hogy milyen tipológiával és milyen terminusokkal írja le a halmozás és a szinonímia kapcsolatát az antik retorika és az ezen alapuló újabb retorikai-stilisztikai szakirodalom, továbbgondolásként pedig ezeknek a rendszereknek az alkalmazhatóságát vizsgálom. A második részben szemantikai szempontból tárgyalom röviden a szinonímia kérdéskörét. Végezetül a halmozás, a szinonímia és a fogalmi séma „koordinátarendszer”-ében Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötetének egy szinonimikus halmozását elemzem.

1. Halmozás, szinonímia, congeries

Az antik retorikák és az ezeken alapuló alakzattanok rendszereit – például Lausberg osztályozását, terminológiáját, amely a maga nemében, azaz filológiai, történeti szempontból a legalaposabb – vizsgálva azt láthatjuk, hogy egy alapvetően leíró, illetve funkcionális és a stilisztikai elemzésben való felhasználhatóság lehetőségeit előtérbe helyező megközelítés számára a szinonímia és a halmozás egymáshoz való viszonyának meghatározása komoly problémákat vet fel. Ugyanis ezek a fogalmak, illetve bizonyos, e két fogalomhoz kapcsolódó kategóriák ezekben az elméletekben átfedik egymást, sőt olykor megkülönböztethe-

tetlenül egymásba folynak. Erre például maga Lausberg is többször utal (lásd például Lausberg 1960: 336, 1976⁵: 293).

Nézzük meg közelebbről ezeket a tipológiai problémákat a congeries, a szinonímia és a halmazás fogalmát, illetve megkülönböztetését vizsgálva!

A congeries Lausberg munkáiban két jelentésben fordul elő:

- a) 'szinonim szavak és mondatok sorolása' (1960: 224);
- b) 'mellérendelő halmazás' (uott, lásd még 1976⁵: 92).

Szabó G. és Szörényi (1988: 141) a halmazást mint stílusalakzatot a congeriesszel azonosítva a következőképp definiálja:

„A *halmazás* (*congeries*) hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak egymáshoz kapcsolása.”

E halmazásdefiníció alkalmazhatóságának kérdéseességét két tényező okozza:

– egyrészt az, hogy a halmazás fogalmát a magyar retorikai-stilisztikai szakirodalom kanonikus fogalomhasználatával ellentétben leszűkíti a szavak halmazására. Ezzel ellentétben magam a halmazás fogalmába beleértem a szó szerkezetek, szintagmacsoportok, tagmondatok bizonyos sorolását is (vö. pl. Szathmári 1961: 441, Kemény 1991: 86),

– másrészt pedig az jelent problémát, hogy a szerzők a halmazás definitív jegyeként a „hasonló jelentésű” szavak, tehát a szinonímia egyik típusához tartozó szavak egymáshoz kapcsolását jelölik meg.

Ez utóbbi problematikusságát az idézett definícióhoz fűzött magyarázó kiegészítés fedi fel. Ebben ugyanis a

következők állnak: (a halmozás) „a szinonímiától abban különbözik, hogy míg az különböző szavakkal ugyanazt a dolgot jelöli, addig a halmozás a különböző szavakkal – gyakorta egy közös nemfogalom alá tartozó – különböző dolgokat jelöl” (Szabó G.–Szörényi 1988: 141 – a kiemelés tőlem: P. J.). A szerzők tehát szembeállítják a fent idézett meghatározásban a „hasznós jelentésű, de különböző formájú szavak” kapcsolataként értelmezett halmozást és a szinonímiát. Észre kell azonban vennünk, hogy ez a szembeállítás *contradictio in adiectio*, hiszen általános értelmezés szerint a szinonímia nem egyéb mint azonos és „hasznós jelentésű, de különböző formájú szavak”, nyelvi kifejezések relációja.

A fent tárgyalt problémák kiküszöbölésére – főként Lausberg (1960: 329–333 és 336–344), Szathmári (1961: 437–438, 441, 507–508), Martinkó (1972: 320–321), Schöpsdau (1994) és Villwock (1994) rendszerezésére, fogalomhasználatára támaszkodva a következő megoldást tartom elfogadhatónak: A halmozás tagjai – szemantikai szempont szerint osztályozva – lehetnek szinonimák is. Ennek az esetnek, azaz a halmozás egyik típusának az elnevezésére alkalmazom a *congeries* terminust.

A *congeries* tehát a halmozásnak az a típusa, amelyben rokon értelmű mondatrészek, szó szerkezetek, ritkábban mondategységek az alkotótagok (részletesebben lásd Pethő 2004: 60–62).

2. A szinonímia szemantiko-pragmatikai értelmezése

A *congeries*nek ez a definíciója megkerülhetetlen feladatként jelöli ki számunkra az állásfoglalást a lexikális szinonímia fogalmával kapcsolatos különféle nézetek valamegyike mellett, mert csak így lehet operatív terminussá rend-

szerünkben a *congeries*. Ez dolgozatom második részének a tárgya.

Magam a stilisztikai elemzés elméleti háttérének részeként a szinonímia tágabb értelmezését tartom célra-vezetőnek, azt, amely „a praktikus nyelvhasználói szem-
szögből nézve meglehetősen merevnek értelmezett szin-
taktikai-szemantikai felfogással szemben a szemantiko-
pragmatikai” szemléleten alapul (Andor 1998a: 9). Ez a
szemlélet adja az alapját Cruse rendszerének is (összefog-
lalja Andor 1998a: 8).

Cruse szerint a lexikális szinonímia a következő jegyek-
kel jellemezhető:

- (i) behelyettesíthetőség, a mondat igazságfeltételeinek megváltozása nélkül,
- (ii) szemantikai hasonlóság: a szinonim szavak minden releváns jelentésdimenzióban azonosak (vö. Schwarz–Chur 1993: 54–55),
- (iii) skalaritás: a szinonimák egymástól való eltérése grádációkban mérhető,
- (iv) a kontrasztivitás alacsony foka,
- (v) a szinonimák értelme valamely központi módon kapcsolódik egymáshoz.

Maguknak a szinonimikus soroknak az azonosítására a keretszemantikai alapú megközelítés tűnik a legplauzibilisebbnek, „amely az egyes tagokat a mentálisan tárolt és enciklopédikus ismereti alapokra épülő fogalmi keret le-
xikális hálójához való kötődésük, azon belül elfoglalt he-
lyük alapján azonosítja” (Andor 1998a: 8).

Ennek alapján például nemcsak az (1) mondatnak a le-
xikális jelentésben azonosságot mutató tagokból felépülő
halmazását tartom szinonim viszony hordozójának, hanem

a (2) mondat jelölt halmozásainak elemeit is szinonimáknak tekintem:

(1) „A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek *halkan és csöndesen* nyílnak sötétes folyosókra: bezárva” (Szindbád ifjúsága. Krúdy Gyula munkái III. Gyűjteményes kiadás. Budapest. 1925. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, a továbbiakban rövidítve: SZI.², a ² index arra utal, hogy ez a második ilyen című Krúdy-kötet. 112).

(2) „Mindent szeretett, ami *hazugság, illúzió, elképzelés, regény*, – ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magasban a trapézen!, – ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban, – ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában!” (SZI.² 11).

Szemléletesen mutat rá a mondategészt záró, pragmatikai szempontból lehetetlennek minősülő vágyakat kifejező három mondategység a (2) mondat halmozást alkotó tagjainak szinonimikus viszonyt teremtő közös jegyére, amit így nevezhetnénk meg: ‘a valóságtól elrugaszkodó’.

3. Halmozás, szinonima, fogalmi séma

Dolgozatom harmadik részében Krúdy Gyula Női arckép a kisvárosban című novellájának egyik mondatát, közelebbről annak szinonimikus halmozását kívánom röviden megvizsgálni a halmozás, szinonima, fogalmi séma fogalmak „koordinátarendszerében”.

(3) „Igaz, hogy szép a nagyváros *csillogása, fénye, pompája*, de álmódogni, elmerengni csak itt lehet a csöndes otthonban...” (SZI.² 100).

A mondat kiválasztásakor a következő tényezőket vettem figyelembe:

- Jellegzetesen halmazos (*csillogása, fénye, pompája; álmodozni, elmerengni*), ráadásul az első halmaz prototipikus: azaz három tagból álló;
- az elbeszélés tematikai fókusza abban az értelemben, hogy a protagonista Lenke életének kettősségét: múltját és jelenét, vágyait és a valóságot összegzi.

A mondategészben megjelenő szembeállítást érdemes tüzetesebben is megvizsgálunk: a *de* kötőszóval kezdődő tagmondat tartalmi-logikai ellentétben áll az előző tagmondattal, két életforma, a nagyvárosi és a csendes vidéki kerül így szembe. A mondategész a felszínen azt az állítást hordozza, hogy a jelenlegi, „csöndes otthon” többet ér, mint a nagyváros *csillogása, fénye, pompája*, azaz a vidéki életlehetőségek értékgazdagabb létet biztosítanak. Ugyanakkor a *csillogása, fénye, pompája* három tagból felépülő halmaz az alakzat adjekciós voltából fakadó nyomatékosítással éppen hogy azt látszik megerősíteni, hogy mégis szebb, vonzóbb a nagyvárosi élet. Azt is figyelembe kell venni, hogy az ÁLMODOZNI, ELMERENGNI szemantikai jegyei között ott van az elvagyódás, a máshová vágyakozás is, márpedig az elbeszélésbeli lehetséges világban a női főszereplő számára a szóba jöhető egyetlen másik élethelyszín éppen a nagyváros.

Nézzük meg most tüzetesebben a *csillogása, fénye, pompája* halmazt! A tagok közötti szemantikai viszonyról első megközelítésben megállapíthatjuk, hogy azok jelentései között szoros hasonlóság van, azaz a *csillogása, fénye, pompája* szinonimák. Ennek az állításnak az igazolására vizsgáljuk meg e szavak lexikai jelentését! Mielőtt azonban ezt megtennénk, röviden meg kell adnom, hogy milyen érte-

lemben is használok a **jelentés**, illetve a **lexikai jelentés** fogalmakat.

A *jelentés* terminus itteni jelentése ez: egy nyelvi kifejezéshez kötött mentális tudásegység, amely konceptuális információkat reprezentál (vö. Schwarz–Chur 1993: 218). Ehhez hadd fűzzem hozzá a következőket: a strukturalista felfogással szemben, mely abból indul ki, hogy a lexikális jelentéstudást élesen el kell különíteni az enciklopédikus tudástól, és a szavak jelentése csak oppozícióiknak az absztrakt rendszerében, minden valóságvonatkozást elkerülve írható le, magam azt a kognitív szemantikára jellemző tételt vallom, hogy az így értett jelentéstudás csupán egy speciális része az adott jelöltre vonatkozó enciklopédikus tudásnak (vö. pl. Konerding 1993: 18).

A **lexikális jelentést** ezzel összefüggésben itt lényegében a következőképp értelmezett lexikális tudással azonosítom: egy viszonylag szűk körű, szűrt ismerethalmaz, „amelyet legfőképpen az enciklopédikus és a generikus¹ ismeretekből a szótári, azaz pusztán lexikális reprezentáció számára kivonatolunk oly módon, hogy dominánsan a szavakra vonatkozó denotatív jellegű közös ismereteket vesszük figyelembe” (Andor 1998b: 85). – Más megközelítésű, de szempontunkból hasonlóképp sokatmondó Koner-

¹ „Generikusnak nevezzük azokat az ismereteket, amelyek általánosak, sztereotipikusak s az egyes dolgoknak faji és típusbeli, kategoriális hovatartozását és kategorizálhatóságát biztosítják, s ilyen formában raktározódnak el egy adott nyelvi közösséghez vagy kultúrkörhöz tartozó egyének tudatában... [...] A generikus ismeretek, mivel ezek a kategorizációs folyamatok legfőbb építőkövei, szűkebbek s homogénebbek a szintén sztereotipikus jellegű enciklopédikus ismereteknél” (Andor 1998b: 85).

ding (1993: 116) meghatározása. Eszerint a lexikális jelentés egy szó adott nyelv/interakcióközösségben való dokumentált egyéni felhasználásainak halmazából létrehozott idealizált nyelvészeti absztrakció, másképpen szólva: „lingvisztikai konstrukció” (Konerding 1993: 121).

Ezekből a meghatározásokból kitűnik, hogy nem gondolom azt, hogy a szóban forgó három kifejezés teljes jelentéséhez eljuthatunk pusztán a lexikális jelentés vizsgálatával, de másfelől kétségtelennek tartom azt is, hogy legalább közelebb jutunk ahhoz. Hipotetizálhatjuk azt is, hogy elegendő szemantikai jegyet (*Merkmal*) kapunk annak megállapításához, hogy az adott esetben valóban fennáll-e a szinonimikus kapcsolat.

A lexikális jelentések összevetéséhez az ÉrtSz. és az ÉKsz. jelentésmeghatározásaiból idézek (a kiemelések, amelyek a vizsgált szavak jelentéseinek összefüggéseit hivatottak explikálni, tőlem: P. J.).

csillogás 2. (*átv, vál*) Mélyebb tartalom nélküli, mutatós, megtévesztő külső **fény és pompa** (ÉrtSz.).

1. Az a folyamat, állapot, tény, hogy valami csillog (ÉKsz.).

← *csillog* 1. Gyenge fényt kibocsátva, fel-felvillanva vagy egy-egy fénysugarat visszaverve ragyog, fénylik (ÉKsz.).

fény 2. Sima, tükröző felületű tárgytól visszavert v. szét-szórt sugárzás, ragyogás, csillogás (ÉrtSz.).

5. Díszes külső, ragyogó szépség, pompa (ÉKsz.).

pompa 1. Fényes, látványos, ünnepélyes dísz, külsőség a hatalom, gazdagság, előkelőség kifejezésére (ÉrtSz.).

(Vö. még például a *fényűző* szóval! Vagy:

pompás 1. Fényűzően díszes [ÉKsz..])

A kiemelésekben megmutatkozó, az egymásra való utalásokkal szoros hálózatot létrehozó szemantikai összefüggésrendszert a szinonimikus viszony jól látható bizonyítékként értelmezhetjük.

Bár a *csillogás*, *fény*, *pompa* lexikális jelentéseinek, és főképp e jelentések egymáshoz való viszonyának vizsgálata szorosan tárgyunkhoz tartozik, az erre vonatkozó további fejtegetésektől itt el kell tekintenünk. Annait azonban mindenképp szükségesnek tartok még megjegyezni a fenti halmozásról, hogy annak tagjai nyelvi képként (a nyelvi kép fogalmára lásd: Kemény 2002: 33–55) értelmezve a következő összetett jelentésszerkezetet mutatják: egyrészt természetesen őrzik a konkrét (eredeti) jelentés jegyeit, másrészt szinekdochéként² a csendes vidékivel szembeállított ÉLET egészére vonatkoztathatók, harmadrészt – a minden alkotótagban valamiképp jelenlévő FÉNY szegmentum révén – archetipikusan (metaforikusan) a BOLDOGSÁG, A BETELJESÍTETTSÉG fogalmaira utalnak. Az utóbbi megálapításom alátámasztásaként hadd utaljak itt csak egy magyarázó példára: a kereszténység fény-szimbolikájára.

Ezek után a szövegben az idézett halmozással összefüggően megjelenő fogalmi sémát (tudáskeretet) vegyük szemügyre!

Mivel a fogalmi séma, más terminussal: tudáskeret kategóriájának számos különféle megnevezése és elmélete létezik a kognitív pszichológiában és nyelvészetben, illetve a mesterségesintelligencia-kutatásban (összefoglalóan

² Csak a kontextust figyelembe véve állíthatjuk, hogy a jelen esetben „rész az egész helyett” típusú szinekdochének is tekinthető a halmozás; Kemény (2002: 39) analóg példájában is csupán a kontextus írja elő a *vitória* helyett a ’hajó’ olvasatot.

lásd Konerding 1993), szükségesnek tartom röviden vázolni, hogy milyen értelemben használom ezt a terminust. A fogalmakat az emlékezetben nem izoláltan tároljuk, ezeket különböző relációk kötik össze más konceptusokkal. Az interkonceptuális kapcsolatok kognitív struktúrákat képeznek, amelyek egy-egy valósággrészlet összefüggéseit reprezentálják. A standard helyzeteket, cselekvéseket reprezentáló komplex egységeket nevezem általánosságban fogalmi sémának, a tudáskeret terminust pedig ennek szinonimájaként alkalmazom (vö. Konerding 1993, Schwarzhur 1993: 87–89).

A szöveg következő mondatai explikálják a szóban forgó, azaz A NAGYVÁROS CSILLOGÁSA, (A NAGYVÁROS) FÉNYE, (A NAGYVÁROS) POMPÁJA fogalmak tudáskeretéhez tartozó szegmenseket (a fogalmi séma jellemző elemeit kiemeltem):

„– Azelőtt szerette a SZÍNHÁZAT és a BÁLI TERMET... [...]

– Egykor szerette a TÁNCot és a TISZTEKET, akik aranyos ruháikban pompásan táncolnak.

– Eszembe sem jut, hogy némelyek másképpen élnek, mint mi élünk. DRÁGA RUHÁKAT hordani, AUTOMOBILON robogni és ÉKSZEREKben gyönyörködni: nem az én természetem... [...]

[Lenkének] MŰVÉSZEK, ÍRÓK és NEVEZETES FÉRFIAK udvaroltak egykor... [...] BÁLKIRÁLYNŐ volt a MŰVÉSZEK BÁLJÁN” (SZI.² 100–102).

Az idézett részletek alapján szükségesnek tűnik finomítani előző kijelentésünket: a szóban forgó tudáskeret eszerint EGY VONZÓ, FIATAL NŐ NAGYVÁROSI ÉLETÉ-re vonatkozó tudásunk elemeit összegzi. Az alábbi vázlattal e tudáskeretnek a szövegben megjelenő elemeit foglalom össze. A konceptuális összetevőket ontológiai kategóriák szerint csoportosítottam (vö. pl. Jackendoff: Varasdi 2002: 260 összefoglalása alapján, Konerding 1993: 218 és kk.):

EGY VONZÓ, FIATAL NŐ NAGYVÁROSI ÉLETE
 = CSILLOGÁS, FÉNY, POMPA

Konceptuális összetevők:

Tárgyak	Személyek	Események
(DRÁGA) RUHÁK	(UDVARLÓ)	SZÍNHÁZAK
AUTOMOBIL	MŰVÉSZEK	BÁLOK
ÉKSZEREK	ÍRÓK	
NEVEZETES FÉRFIAK		
Cselekvés	Állapot (szerep)	
(AUTOMOBILON) ROBOGNI	BÁLKIRÁLYNŐ	
(ÉKSZEREKBEN) GYÖNYÖRKÖDNI		
TÁNCOLNI		

Végezetül arra az alapvető kérdésre próbálok meg a számos lehetséges összetett válasz közül legalább egyet megadni, hogy miért is található a vizsgált mondatban halmozás. Szerényebben és talán pontosabban így hangzik a kérdés: mi a halmozás sajátos funkciója itt (azon túl, hogy a fent tárgyalt tudáskeret metaforikus jelölőjének, megnevezésének is felfogható)? A nyelv ikonikus természetéről szóló elméletben³ kaphatunk erre egy plauzibilisnek tűnő választ: a szinonimák halmozása, vagyis az „egy helyett

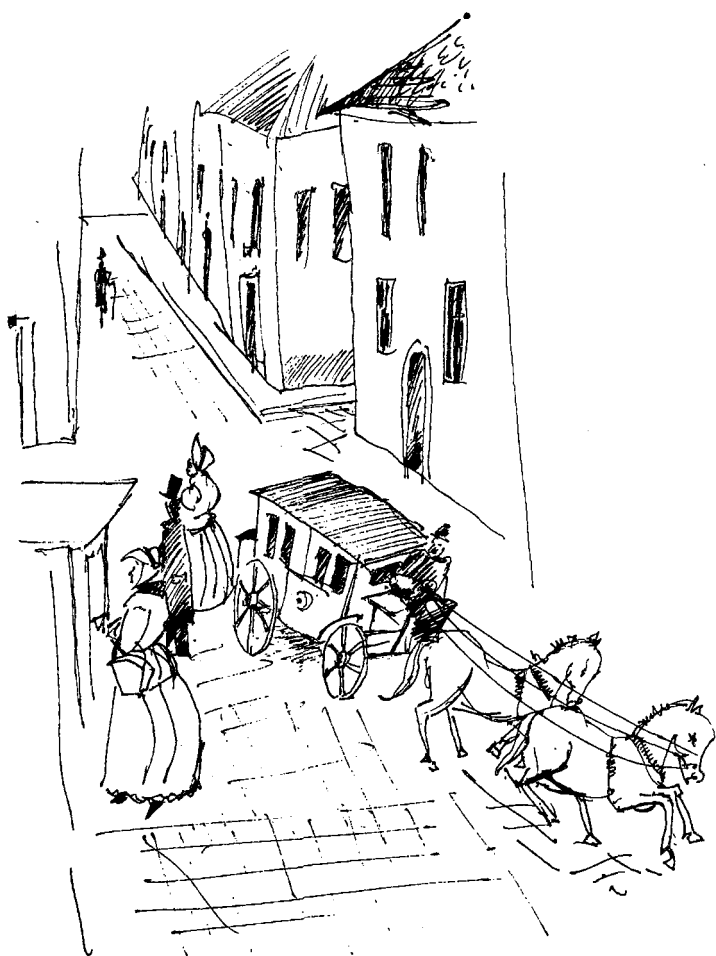
³ A kognitív grammatika egyik fontos tétele az, hogy a nyelvtan, a nyelvtani szerkezetek szimbolikus természetűek, megformáltságukkal is leképezik a referencialitást (vö. pl. Tolcsvai Nagy 1996: 175).

hármát mondás”, a szavaknak látszólag fölösleges bősége, a minimálisan szükségesen való túláradása nyelvi eszközökkel végső soron maga is a reprezentált valóság-részlet gazdagságát adja vissza.

Irodalom

- Andor József 1998a. A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In: Gecső Tamás–Spannrafft Marcellina (szerk.): *A szinonimitásról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 7–19.
- Andor József 1998b. A komplex lexikálisjegy-analízis és a morfota esete. In: Pléh Csaba–Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó. Budapest. 83–100.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Konerding, Klaus-Peter 1993. *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Lausberg, Heinrich 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik I-II*. Max Hueber Verlag. München.
- Lausberg, Heinrich 1976⁵. *Elemente der literarischen Rhetorik*. Max Hueber Verlag. München.
- Martinkó András 1972. congeries. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2: 320–321.
- Pethő József 2004. *A halmazás alakzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Schöpsdau, K. 1994. „enumeratio”. In: Ueding, Gert (Hg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 2: 1231–1234.
- Schwarz, Monika 1992. *Einführung in die kognitive Linguistik*. Francke Verlag. Tübingen.
- Schwarz, Monika–Jeanette Chur 1993. *Semantik*. Gunter Narr Verlag. Tübingen.

- Szabó G. Zoltán–Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. Kognitív szemantika és stilisztika. *Néprajz és Nyelvtudomány*. 169–180.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Varasdi Károly 2002. Konceptuális reprezentációk a lexikonban. In: Kálmán László–Trón Viktor–Varasdi Károly (szerk.): *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Villwock, J. 1994. „congeries”. In: Ueding, Gert (Hg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 2: 357–360.

**„AKI AZ IGAZI NEVÜNKÖN NEVEZ VÉGRE...”
KRÚDY ÍRÓI NÉVADÁSA**

KRÚDY GYULA SZEMÉLYNÉVADÁSA ELSŐ SZINDBÁD-KÖTETÉBEN

Krúdy névadását eddig mindössze két tanulmány tárgyalja: a Kovalovszky Miklóse (1956) és a J. Soltész Kataliné (1989). Kovalovszky úttörő, Krúdy-rajongását is megvalósló dolgozatában több máig meghatározó gondolatot villantott fel, J. Soltész Katalin pedig már – a személynevek valóságosságát vagy fiktív jellegét véve alapul – rendszerezett is. A vizsgált névanyagot mindketten több Krúdy-műből válogatták. Ettől a módszertől eltérve, újabb tanulások reményében, én egy korpusz, azaz egy jellemző Krúdy-kötet személynévanyagának teljes egészét vizsgálom néhány fontosabb szempontot érvényesítve.

A Szindbád ifjúságát, pontosabban az 1911-ben megjelent Szindbád ifjúságát¹ nem előzetes névtani felmérés alapján választottam, hanem azért, mert ez az egyik legismertebb és legfontosabb Krúdy-mű: a Krúdy-Szindbád mítosz megalapozója, az író legsikeresebb és egyik legmarkánsabb korszakának nyitánya.

Felmerülhet az a kérdés, hogy tekinthető-e egységes műnek, azaz egy egységnek a Szindbád ifjúsága. A válasz csak árnyalt lehet, a mérleg mindkét serpenyőjébe kerül-

¹ A második Szindbád ifjúsága című kötetet (1925) már módosított tartalommal jelentette meg az író: az első kiadás 18 elbeszéléséből 7 elmaradt (Szindbád második útja, Őszi nap, Egy régi délibáb, Szegény lányok élete, Szegény lány szerelme, Szegény lányok kenyere, Özvegy asszony álma), viszont 4 új írással bővült a könyv (Tájékoztató, Ifjú évek, Szökés az életből, Szökés a halálból).

nek súlyok. Az egység mellett szól például az, hogy vannak novellák, amelyek egy eseménysort tárgyalnak; ide tartozó érvként említhető a keletkezési idő és nem utolsósorban a stílus azonossága is. Másrészt viszont novellákról van szó, tehát a kötet írásai önmagukban is megállnak; aztán világosan két csoportra válnak a Szindbád-novellák és a többiek, így a nyíregyházi emlékeket idézőknek az a része, amelyeknek a hőse Macskási és az Özvegy asszony álma című elbeszélés. Magam mégis arra hajlok, hogy nemcsak könyvészeti szempontból tekinthető egységnek a mű, hanem mint irodalmi alkotás is. További érvek felsorolására, a fentiek kifejtésére itt nincs módom (vö. még pl. Bezecsky 2003: 18–25, Pethő 2004: 25–45, Tátrai 2004), azonban előreutalok még az alább tárgyalandó névanyagra, hiszen összességében az is az egységességet bizonyítja.

Különböző okokból – a legfőbbek: a kötött terjedelem, az íróinévadás-vizsgálatok eddigi fő iránya – jelen dolgozatban csak a személynevekkel foglalkozom.

A névelemek szerinti csoportok

	Női		Férfi		Női és férfi együtt	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Teljes név	5	6,4	12	15,5	17	22,0
Csak családnév	8	10,3	28	36,6	36	46,7
Csak keresztnév	17	22,0	3	3,8	20	25,9
Egyéb (álnév, ragadványnév)	2	2,5	2	2,5	4	5,1
Összesen	32	41,5	45	58,4	77	100

Néhány novellában több névváltozattal is említetik egy-egy szereplő: például *Rácsky kisasszony*, *Rácsky Klára*, *Klára*; *Macskási*, *Gyuri* stb. Azonban általában ilyenkor egy

forma dominál, és a másik (vagy a többi) alig fordul elő, például a Női arckép a kisvárosban *Lenkéjének* teljes hivatalos neve, a *dr. Szolyvai Mártonné* csak egyszer szerepel a szövegben. Ezekben az esetekben a statisztikában csak a domináns formát jelenítettem meg, de a dolgozat végén a nevek felsorolásakor zárójelben megadom a másik névelemet is, illetve a teljes nevet. Egy szereplő viszont kétszer, két névvel szerepel az összegzésben: a Szindbád titka két élesen elváló részében a főhősnő először *Fánikának*, majd „*Kismadár*”-nak neveztetik. A névváltozásnak itt fontos jelentésképző szerepe van: az idő múlása (Szindbád el is felejtí a lány nevét!) és Fáni sorsának változása az oka.

Krúdy a női alakokat igen ritkán nevezi meg a teljes névvel, a becézés ekkor is többször előfordul: pl. *Kovács Eszti, Lányi Ilka*. A férfiak esetében jóval ritkább a becézett keresztnév, 12-ből csak 2, az egyik ráadásul egyértelműen pejoratív említőnév (vö. Hajdú 1974: 42–43). *Mályvai Ferkó*, a „hordóhangú pap”² (SZI.¹ 144) szinte házasságszédelgőként él vissza a Zaturecky kisasszonyok naivitásával, bizalmával. Ezért nem jár neki pap volta ellenére sem a tiszteletadóbb hivatalos forma, a *Ferenc*.

Éles aránybeli eltérés látható férfi és női alakok között abban a csoportban, amelyikben csak a családnevet használja Krúdy, az arány 8 : 28, ez a női neveken belül 25%, a férfineveken belül 62,2%-ot jelent, a 8 női névből 6 -né asszonynévképzős, 2 a *kisasszonnyal* egészül ki. A férfiak családnevei mellett is szinte mindig áll kiegészítő elem: *gróf Lubomirski úr, lovag Bertyánszky, Bacsó kertész, Portobányi*

² A Krúdy-idézetek után a Szindbád ifjúsága 1911-es kiadásának oldalszámát adom meg. A kötet cím SZI.¹ rövidítésében az index arra utal, hogy ez az első ilyen című Krúdy-kötet.

úr, Rácsky őrnagy, Beretvás kománk, Testori cukrász, Mányoki bácsi, Oprics mester stb.

Fordított a nemek közötti arány a csak keresztnéven szereplők esetében: nők: 17, ez a női nevek 53,1%-a, férfiak: 3, ez 6,6%. Tudva, hogy Krúdy világának centrumában a nők vannak, a bensőséges viszonyt kifejező keresztnévek gyakorisága nem lehet meglepő. Ráadásul e női keresztnévek több, mint fele becézett alakban szerepel.

A női nevek hangulati értéke, hangzása általában pozitív. Éder Zoltán (hivatkozik rá J. Soltész 1979: 130) hívta fel a figyelmet arra, hogy a költők feltűnően vonzódnak az olyan női nevekhez, amelyekben a lágy, édes *l* hang fordul elő, gyakran adnak ilyen nevet kedvesüknek, pl. *Júlia*, *Célia*, *Lilla*, *Lolli* stb. Szindbád szerelmei, szeretett hölgyei között is van *Lenke*, *Amália*, *Málcsi*, *Karolin*, *Elza*. Nem tartalmaz ugyan *l* hangot, de szintén kellemes akusztikai hatású az *Anna* és az *Emma*. A tisztaság, jóság jelentésasszociációja növeli a *Mária* pozitív érzelmi értékét.

Ritka az álnév, ragadványnév, ezek azonban különös figyelmet érdemelnek jelentőségük miatt. Idetartozik maga a kötet legfontosabb neve, a *Szindbád* is. Erről ezt olvassuk a *Szindbád*, a hajós című novellában: az „*álnév még abból az időből eredt, midőn az algimnázium növendékei az Ezeregyéjszaka tündérmeséit olvasgatták, és maguknak hősöket választottak a rege alakjaiból*” (SZI.¹ 5).

Azonban, mint erre már fent is utaltam, nem minden novellának *Szindbád* a főhőse, három elbeszélésben – *Szegény lányok élete*, *Szegény lány szerelme*, *Szegény lányok kenyeré* – „*Macskási ifjúságá*”-ról ír Krúdy. Ez a kettősség is jelzője egy stádiumnak: ekkor formálódik Krúdy *Szindbádjának* legendás alakja, világa. A *Szindbád*- és a „*Macskási-novellák*” világa, stílusa sok mindenben azonos, sok egyezést láthatunk a kötetbeli ifjú *Szindbád* és *Macskási* alakja között is, tehát a

névadásban jelölhető meg a szóban forgó novellák eltérő csoportokba tartozásának oka. (Érdekes párhuzamot, etimológiai magyarázatot találhatunk, ha kapcsolatba hozzuk a *Macskási* nevet az *Útközben* című elbeszélésben szereplő, szintén bizonyos mértékig Krúdy-alteregő Kandúr Gyula nevével. Vö. még az „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” című, e kötetben következőként olvasható dolgozattal.)

Kitüntetett szerepe van a „*Kismadár*” névnek is a Szindbád titka című elbeszélésben. A főhősnő először *Fánikának* neveztetik, a második rész cselekményének azonban más a színhelye, és jóval később játszódik, Szindbád ekkor már *Fánika* „nevét elfeledvén mint »kismadár«-ról emlékezett meg magában” a lányról (SZL.¹ 107). Ezután a „*Kismadár*” nevet használja az elbeszélő és Szindbád is, egészen a történet végéig, csak a lány halálhírét hallva adja vissza Szindbád az eredeti nevet: „– Meghalt Fáni? – kiáltotta elváltozott hangon” (SZL.¹ 117).

A másik két idesorolható név viselője mellékszereplő: *Trilla* neve és személye csak egyszer bukkan fel, *Lubomirski gróf* nevét pedig a megdöbbenő hasonlóság miatt adja Szindbád a Krakkói kalaphoz címzett fogadó tulajdonosának.

A nevek valószerűsége

Krúdy névadására általában jellemzőek a stilizált, valószerűtlen személynévek, pl. *Matskaházi Klaránsz*, *Sze-relemvölgyi Áldáska*, *Császárkabáti* stb. (vö. J. Soltész 1989: 453–455). A *Szindbád ifjúságában* ezzel ellentétben csak valószerű, realiztikus nevek fordulnak elő, ez azért is különös, mert az álom és valóság, reális és irreális ellentét az egyik legfontosabb szövegszervező elv.

A valószerű, realiztikus jelleg a „szabolcsi személynévek”, azaz a nyíregyházi, Szabolcs megyei emlékeket idéző novellák szereplőinek nevei esetében két fő forrás-

ból táplálkozik. Egyrészt gyakran szerepelnek a századvégen vagy korábban itt birtokos nemesi családok, illetve Nyíregyházán jól ismert polgárcsaládok, személyek nevei: *Zaturecky* (vö. Borovszky: 537), *Beretvás* (vö. Borovszky: 311), *Lányi* (vö. Borovszky: 289, Kempelen 1913: 342), *Bakai cigányprímás* (vö. Margócsy 1986: 55), *Simkovics* (vö. Geduly 1896: 249, Henzsel 1985: 306), *Somogyi* (vö. Borovszky: 41), *Krenko* (vö. Geduly 1896: 251, 254). Másrészt Krúdy kisebb-nagyobb mértékben megváltoztatja valóságos személyek neveit, de azok még egyértelműen azonosíthatók: *Ketvényi Nagy Sámuel* – Dálnoki Gaál Gyula (vö. Katona 1971: 58–61), *Testori cukrász* – Tester cukrász (vö. Margócsy 1984: 113), *Krucsay Emánuel* – id. Krúdy Gyula (vö. Katona 1971: 23–25). Anyai nagybátyját *Csáki Pál* néven szerepelteti Krúdy, és igazi dzsentrinek ábrázolja. A valóság nem csupán annyiban különbözik az elbeszélés világától, hogy Krúdy édesanyjának *Csákányi* volt a családneve, hanem abban is, hogy az édesanya „szegény pórleány” volt (vö. Katona 1971: 36). A *Csáki* jóval előkelőbb hangzású, hiszen a Csáky grófi család, amely egyébként Nyíregyházán is birtokos volt a XVII. században (Mező 1987: 45), országszerte ismert volt. Érdekes azt is megemlíteni, hogy Krúdy ezt az irodalmi névadását a fikció szintjéről átvitte a valóságba, „hivatalossá” tette, amikor anyja nevét 1915-ös katonai igazolványa sajátkezűleg kitöltött részében *Csákyként* adta meg (az igazolvány fotója: Tóbiás 1964: 151).

A stilizált nevek hiányának feltűnő jele az olyanféle beszélő nevek elmaradása, mint például *Kocziintsi*, *Csinosi*, *Álomházi*. Művészibb, rejtettebb módon utalnak, általában a jelentéshangulattal, de egyéb módon is, például hangszimbolikával, jelentésszociációval a névvisselőre a következő nevek: *Mária* – a Szindbád, a hajós című novella szereplője 16 évesen hal meg, „*fehér ruhában és fehér cipőben feküdt a koporsóban*” (SZI.¹ 14), ártatlansága, fe-

hérsége Szűz Máriával hozza összefüggésbe. Ferenc szerzetes – neve a legismertebb szerzetesrendre, a ferencesre alludál. *H-né Galamb Irma* hangja „turbékolt” (SZI.¹ 77), „gömbölyű mellét, mint egy madár” (SZI.¹ 79) hintáztatta meg, kedves melegségéhez, jóságához is illik a neve. *Gogolyák* kemény explosivákat tartalmazó neve mogorva egyéniségét festi. *Snell* úr tornatanár, a német eredetű név jelentése pedig a sportemberhez igen illő ’gyors’. A *Szurmay* ezredes nevében rejlő *szúr* nemcsak a névviselő katona voltára, hanem szűrős, mogorva magatartására is utal. *Krájczér Vincze*, a Tamásiak ősapja Magdeburgban volt hamispénzverő a harmincéves háború idején.

A fent vizsgált névanyag elemzését természetesen újabb szempontok bevonásával lehetne és volna érdemes bővíteni. Az életmű további névtani vizsgálatának szükségesére teljes joggal utalt már Kovalovszky (1956: 527) is, amikor azt írta, hogy Krúdy „számára fokozott, különös jelentőségük van a neveknek”. A névtani vizsgálatok valóban elengedhetetlennek tűnnek Krúdy világának mélyebb megértéséhez, stílustörténeti szerepének megítéléséhez.

A kötetben előforduló személynevek

Teljes név

Női	Férfi
H.-né Galamb Irma	Czenyuga Pál
Kovács Eszti	Csáki Pál
Lányi Ilka	Gláber Ferdinánd
Somogyi Eszter	Ketvényi Nagy Sámuel
Virágvölgyi Hermina	Kopeczky Sámuel
	Krájczér Vincze
	Krucsay Emánuel
	Mályvai Ferkó
	Orbán Jóska
	Orbán Mihály

Perhlimovszky Pál
Szalók Pál

Csak családnév

Női

Kleinné
özvegy Macskásiné
Mányokiné
Metternich hercegné
Morvainé
Rácsky (kisasszony)
Stern (kisasszony)
Tamásiné

Férfi

Bacsó
Bakai
Beretvás
Bertyánszky
Boka
Czirmai
Csécséri
Dobieczycki
Gogolyák
Krenko
Lubomirski
Macskási (Gyuri)
Mányoki
Marchali
Mitrovay
Oprics
Pápai
Portobányi ~ Potrobányi³
Rácsky
Sándori
Simkovics
Sivó
Snell
Szukovics
Szurmay
Testori
Tóth
Zaturecky

³ Itt köszönöm meg Kemény Gábornak, hogy a *Portobányi~Potrobányi* névváltozatokkal kapcsolatban a következőkre hívta

Csak keresztnév

Női	Férfi
Amália	Ferenc
Amália (2.)	Ferenc (2.)
Anna	Fritz
Anna (2.)	
Elza	
Emma	
Fáni	
Irma	
Janka	
Juci	
Karolin (Zaturecky kisasszony)	
Lenke (dr. Szolyvai Mártonné)	
Málcsi	
Mária	
Mimi	
Téssza	
Tini (Zaturecky kisasszony)	

Egyéb (álnév, ragadványnév)

Női	Férfi
Kismadár	Lubomirski
Trilla	Szindbád

fel a figyelmemet: Szindbád régebbi „nevelőjének” neve az 1911-es kiadás első ilyen tárgyú elbeszélésében, az Egy régi udvarházból címűben *Portobányi*, míg az azt követő háromban (Az első virág, A három muskatéros, Az álombeli lovag) már *Potrobányi*. A későbbi kiadások szerkesztői a nevet az első novella alapján végig *Portobányi*-ra javították, ám nem biztos, hogy helyesen jártak el: valószínűbb ugyanis, hogy a szedő az első novellában vétette el a név írását, nem pedig a három utána következőben, három ízben ugyanúgy. A *Potrobányi* a *potroh* szóhoz való hasonlósága folytán ráadásul némiképp „beszélő név” is, hiszen a név viselője „meghízott, megtermetesezett” ember.

Irodalom

- Bereczky Gábor 2003. *Krúdy Gyula: Szindbád*. Akkord Kiadó. [H. n.]
- Borovszky Samu (szerk.) é. n. [1900]. *Magyarország vármegyei és városai. Szabolcs vármegye. „Apollo” Irodalmi Társaság*. Budapest.
- Geduly Henrik 1896. *Nyíregyháza az ezredik évben*. Nyíregyháza.
- Hajdú Mihály 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Henzsel Ágota 1985. A nyíregyházi bokortanyák 1850. évi összeírása. In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás V–VI*. Nyíregyháza. 277–308.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kempelen Béla 1913. *Magyar nemes családok*. VI. Grill Károly Könyvkiadó-vállalat. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1956. Krúdy Gyula és a nevek. In: Bárczi Géza–Benkő Loránd (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 526–533.
- Margócsy József 1984, 1986. *Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből* I., II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Nyíregyháza.
- Mező András 1987. Moháctól az újjáépítésig. In: Cservenyák László–Mező András: *Nyíregyháza története*. Nyíregyháza. 35–58.
- Pethő József 2004. *A halmozás alakzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1989. Krúdy Gyula névadása. *Nyr.* 452–464.
- Tátrai Szilárd 2004. Műfaj és stílus (Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága – Kosztolányi Dezső: Esti Kornél). In: Jenei Teréz–Pethő József (szerk.): *Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 85–92.
- Tóbiás Áron 1964. *Krúdy világa*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest.

**„AKI AZ IGAZI NEVÜNKÖN NEVEZ VÉGRE...” –
KRÚDY GYULA ÍRÓI NÉVADÁSA
A SZINDBÁD MEGTÉRÉSE CÍMŰ KÖTETBEN**

A gazdag Krúdy-szakirodalom sokrétűen kifejtette, hogy az író művészetében mennyire kitüntetett szerepe van a stílusnak. Ezért is tarthatjuk meglepőnek, hogy eddig meglehetősen csekély érdeklődés mutatkozott Krúdy írói névadása iránt: hiszen a stílusnak igen fontos összetevője a tulajdonnév (vö. például J. Soltész 1979: 129–172). Jelen esetben célom az, hogy az e területen elvégzendő munkához hozzájárulva – előző, Krúdy névadásával foglalkozó dolgozatomhoz hasonlóan – néhány fontosabb szempontot érvényesítve egy újabb jellemző Krúdy-kötet névtani vizsgálatával főként stilisztikai érvényű megállapításokhoz jussak, és ezekkel árnyaltabbá, pontosabbá tegyem az író nyelvéről eddig mondottakat.

A következőkben jelölhetem meg az okát annak, hogy éppen a Szindbád megtérése című kötetet választottam elemzésem korpuszának: először is a Szindbád-novellák Krúdy „legkrúdysabb” írásai közé tartoznak, így különösen alkalmasnak tűnnek arra, hogy vizsgálatukkal közelebb jussunk az író egyéni stílusának teljesebb leírásához. Másrészt előző névtani írásommal megkezdett munkámat is folytatni akartam, és mivel ott a Szindbád ifjúságát elemeztem, célszerűnek tűnt újra Szindbád-kötetet vizsgálni. Nem utolsósorban az is motivált, hogy ez az újabb névtani „metszet” egy másik írói korszakot mutasson, ezért választottam a húszas évek közepén keletkezett elbeszéléseket tartalmazó gyűjteményt.

Személynevek

A legnagyobb számban a személynevek fordulnak elő, arányuk és változatosságuk miatt is ezeknek tulajdoníthatjuk a legfontosabb stilisztikai szerepet a nevek csoportjában.

E csoporton belül is külön figyelemre méltó stílusértéke van a metaforikus neveknek: *Szindbád*, *Kecske*, *Mária Magdolna*, *Stuart Mária*. Az útközben című novellában szereplő boltost szakálla miatt nevezik *Kecskének*: „Persze, a Kecske – mutatott Szindbád egy boltjából kikukkantó boltosra – mindig csak ugyanazt mondja... Amint ezt a tekintélyes szakállú férfiút nézegetem, azt kell gondolnom, hogy ez mindig csak azt csiripeli a nőknek, hogy zsámoly szeretne lenni a lábuk alatt” (39). *Mária-Magdolna* bibliai elődjéhez hasonlóan „bukott nő”, de miután megszüli törvénytelen gyermekét, megtisztulva, a szentekre emlékeztető „mennyei szelídséggel, koszorúba font hajjal, a kínszenvedések után orgonázó angyali mosollyal az ajkán” fekszik kék párnáin (75). *Stuart Mária* nevére a Krúdy-család történetében találunk magyarázatot: Krúdy nagyapjának második felesége volt „a cselédsorból felemelkedett szőke, fehér bőrű gazdasszony, aki vörös forradalmi sapkában kontyán könyökölt ki azoknak a házaknak az ablakaiból, ahol a »gróf« élete folyamán lakott. »Stuart Máriának« mondta a családi gyöngédség” Krúdy nagyatyjának „ezt a szeszélyét” (Szabó 1970: 9). Talán a megjelenés, az arcvonások, talán az előkelő (előkelősködő?) viselkedés lehetett a névátvitel alapja. A *Szindbád* megtérése kötet A balatoni sellő című elbeszélésében szereplő „aranszőke” Stuart Mária ráadásul „egy ódon vadász-kastélyban éldegél”, a férfiak „tisztelettel és hódolattal közelednek feléje” (144).

A metaforikus nevek közül a *Szindbád* a legfontosabb. A kötet utolsó novellájában meglepő fordulattal találkozunk:

Krúdy alteregójának nevét megosztja, és ezzel egyúttal örököül is hagyja fiának: „Viola igyekezett egyszerűen és mindenféle színészkedés nélkül elmondani azokat a szavakat, amelyek láthatólag a szívéből jöttek, de éppen ez a körülmény volt az, amely savát-borsát megadta a marhapörköltnek, amelyet a két Szindbád meglehetősen jó étvággal elfogyasztott” (207).

Krúdy alteregója azonban más néven is szerepel: így metsző öniróniával *Kandúr Gyulaként*, ez részben metaforikus, gondoljunk az író csavargó természetére, nőrajongására, másrészt névferdítésként is felfogható (Krúdy Gyula > *Kandúr Gyula*). Ezek mellett, esetleg ezek helyett a családtörténetre, a családi legendáriumra is utalni kell: a „nemzeti betyárvezérként” emlegetett, még Világos után is gerillavezérként az osztrákok ellen harcoló Krúdy Kálmán, azaz Kandúr az író nagyapjának öccse volt.

Találkozunk körülírásos formával is: a *Nyírség fia*; az irodalomban különösen szokatlan saját néven történő önemlítéssel: *a nagyitalú Krúdy úr*. A saját név említése erősen szubjektív lírai alkat tükröződésének tekinthető (vö. J. Soltész Katalin 1979: 153), erre inkább csak lírai költők verseiben találunk példát.

Előfordulnak metonimikus személynévátvitelek is. Valentin, Szindbád egykori iskolatársa, aki a nagyheti passiójátékban *Júdás* szerepét játssza, attól fél, hogy „*Júdás a játékon kívül is*” (22). *Búcsú bácsi* azért kapja a nevét, mert rendszeresen vezeti a búcsúra menőket.

Feltűnő a stílusértéke azoknak a személyneveknek is, amelyek hasonlatokban szerepelnek: „olyan hosszú haja volt, mint akár *Viktória* angol királynőnek”¹ (63), „*Valériá-*

¹ Az idézetek után a Szindbád megtérése 1925-ös kiadásának megfelelő lapszámait adom meg. A neveket az egyes csoportokon belül műbeli előfordulásuk sorrendjében tárgyalom.

nak hívták, mint minden nőt, aki számítani akar valamit az életben” (64), „Szenvednem kellett, mint Mária Magdolnának” (67).

Több név környezet-, illetve korfelidéző, azaz evokatív funkciója miatt figyelemre méltó stiléma. *Lubomirsky, Valentin*: idegenes hangzásukkal a Felvidéket idézik; Krúdy kedvelt XIX. századát a következő nevek: *Erzsébet királyné, Náray Iván, Mária Valéria, Kossuth, Petőfi, Deák Ferenc, Garibaldi, Bem apó*. Bizonyos népeket asszociálunk ezekhez a nevekhez: *Grünstein, Klein Sári, Schwarz; Lukszics*. A Fehér Sashoz címzett fogadóban „olyan szaga volt az egész konyhának, mint a szerb konyhának szokott lenni”, nem véletlen tehát, hogy a cimborájukat kereső vendégek ezzel a kérdéssel zörgetnek valamennyi ajtón: „Itt vagy, Lukszics?” (95).

Abból a szempontból, hogy egy sajátos művészeti, irodalmi szemléletről, ízlésvilágról is vallanak, egy csoportba tartozónak tekinthetők a következő valóságos nevek, azaz írók, költők egyéb művészek nevei és szereplőnevek: *Bovaryné, Dickens, Hamlet, Ofélia, Csokonai, Dorottya, Schubert, Petőfi* (l. fent is), *a Himfy költője, Shakespeare*. Ezek közül különösen figyelemre méltó a *Bovaryné* tulajdonnévi metafora: alapja a női sorsok hasonlósága, az elvágyódás a szürke valóságból. A kisvárosi *Bovaryné* ugyanis Flaubert regényének hősnőjéhez hasonlóan keresi a kalandot, az újat, ami kiszabadítaná a hétköznapi fogságából, ezért a korzón végiglejtve, „ha árnyékban tartott szemével nem is, de cipője tartásával és harisnyája színével jelt adott arról, hogy nagyon szeretné idegen férfiak idegenszerű udvarlását is hallani a megszokott, helybeli bókók helyett” (38–39).

Szerepet kapnak a keresztény hitvilághoz tartozó nevek is: *Szűz Mária, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Júdás, Krisz-*

tus Urunk, G. M. B. (= Gáspár, Menyhért, Boldizsár), Mária Magdolna. Ezeknek a neveknek a viszonylag nagy száma szoros összefüggésben van a címben kifejezett életfordulattal: *Szindbád megtérése*. Így a címnek mint a szöveg globális kohézióját biztosító tényezőnek és a (kötet)szöveg egészének az értelmezésében különösen fontos szerepe van ennek a névcsoportnak.

Viszont jóval kevesebb a „szabolcsi név” (vö. e kötet előző tanulmányával), mint az első Szindbád-kötetben: én hármat találtam. *Jeney* közismert fényképész volt Krúdy idejében Nyíregyházán, *Fitkonideszné* bábaasszony, ő segítette világra Krúdyt is (l. Katona 1971: 33). *Stuart Máriát* pedig a fent leírtak alapján kell itt is említenünk: Krúdy nagyapjának második feleségét nevezték így a családban.

Kontrasztnév a *Pálma*: „bármilyen nemesen hangzik is ez a név: olyan szenvedélyes asszonyság volt, hogyha megmérgeztették, harapott” (138), és a *Vénusz*, mert „egy kalendáriumi képcske módjára fakuló” (190) egyszerű fogadósné viseli.

Valószínűtlen, stilizált név egy kivétellel nem fordul elő, pedig sok Krúdy-írásban gyakori ez a névtípus (vö. pl. J. Soltész 1989: 453), csak a *Szerenádi Szerafin* ilyen. Ráadásul *Szerafin* nem nő, mint neve alapján Szindbád fia is gondolja. „Női névre azért keresztelte az apja, mert az öreg előrelátó ember volt. Nem akarta, hogy fiát besorozzák katonának” (153) – mondja róla Szindbád.

Szindbád nőközpontú világának, nőkkel való bensőséges viszonyának kifejezője az, hogy a nőalakok nagy része csak keresztnéven említetik: *Magdaléna*, *Magda*, *Mari-ka*, *Valéria*, *Mária Magdolna*, *Terka*, *Cézarina*, *Irma*, *Rea*, *Malvin*, *Rozi*, *Pálma*, *Bella*, *Johanna*, *Vénusz*, *Orsolya*, *Viola*. Ritka a teljes név, és a keresztnévek itt is becézettek: *Itt Jucika*, *Klein Sári*, *Dalondai Boriska*.

Helynevek

A helynevek három nagyobb csoportja Krúdy életének három korszakát, három élményrétegét idézi fel.

- Gyerekkor, ifjú évek: Nyíregyháza,
- a felvidéki, podolini diákoskodás,
- Budapest.

A szorosabban vett „nyíregyházi nevek” mellett: *Nyíregyháza*, *Sóstófürdő*, *Morgó temető* ehhez a csoporthoz sorolható a tájegység megnevezése is, színekdochéként ugyanis a városra utal a *Nyírség*. Ehhez a névcsoporthoz kapcsolódnak azok a helynevek is, amelyek bár nem közvetlenül Nyíregyházát, de a Nyíregyházán élő Krúdy családot: annak korábbi vagy későbbi lakóhelyeit, életútjának egy állomását idézik fel. *Várpalota*: Krúdy apai nagyanyja, Radics Mária várpalotai születésű volt. A *Balaton-parti Őr* fiktív nevében a két vonatkozás, azaz a közvetlen utalás Nyíregyházára és a közvetett kapcsolat együttesen jelenik meg. Őr ugyanis szabolcs-szatmári község, Nyíregyházától nem messze, körülbelül 40 km-re, a Balaton-part pedig nagyjából az a vidék (legalábbis Nyíregyházáról nézve), ahonnan Radics Mária származott. Még érdekesebb, hogy A balatoni sellő című novellában, amelyben ez a különös módon létrehozott helynév szerepel, két nagyanyjának: az igazinak, Radics Máriának és a mostohának, „*Stuart Máriának*” az alakja eggyé lesz. Valóság és fikció szintéziséen alapul az az írói eljárás is, amely a valóban létező, de szabolcsi Őrt a *Balaton* mellé helyezi. A nagyapa, legidősebb Krúdy Gyula alakját idézi *Komárom*, míg *Tapolca*, *Badacsony*, *Bakony* a szeretett nagymamát, Radics Máriát.

Itt említhetők még mint alföldi helynevek – hiszen a „nyíregyháziság-tudat” egyúttal „alföldiség-tudat” is – *Tiszafüred*, *Debrecen*.

A felvidéki táj, hangulat sok Krúdy-mű alaprétégehez tartozik. Ez itt a következő helynevekben jelentkezik: *Vág folyó, Tatra, Poprád folyó, Lengyel-nyereg, Selmec, Kárpátok*.

Budapest részeinek, utcáinak nevei nagy számban fordulnak elő, és így vallanak Krúdy kötődéseiről. Terézváros: „Szent Teréztől volt keresztelve a városrész” (25), *Pest, Buda, Fehérvári út, Nefelejcs ucca, Tabán, Zugló, a Vár (Budavára, Várhegy), Kamaraerdő, Bástyasétány, Józsefváros, Andrássy út, Soroksári út, József körút*.

Itt említendőek még a főváros környékét idéző településnevek: *Besnyő, Gödöllő, Vác, Soroksár*.

A fenti három csoportba tartozó helynevek túlnyomó többségben vannak, az ezekbe be nem sorolható helynevek a következők: *Miskolc, Bécs, Velence, Vöslau, Graz, Almás (Dunaalmás), Magyarország, Szentföld, Európa, Mallorca, Minorca, Svájc és Zürich*.

Egyéb nevek

Ezen az összefoglaló csoporton belül először az épületneveket, azon belül is a vendégfogadó- és szállodaneveket vegyük sorra: *Arany Bárány, Elefánt vendégfogadók, Pástétom „című mulatóhely”, Kúria szálloda, a Fehér Sashoz, a Régi Fejedelemhez címzett vendégfogadók, a Régi Borke-reskedőhöz nevű kocsmá, Ecetfához vendéglő, Korona fogadó (Miskolc)*. Egyéb épületnevek: *Nagyopera, Honvédménház* (ennek egy időben Krúdy nagyapja volt a parancsnoka), *Esterházy-kastély, Roykó-patika (Tiszafüreden)*.

Több cím is előfordul: *Vasárnapi Újság, Borászati Lapok; Rip van Winkle (színdarab); Egyetemes Regénytár, A bolygó zsidó (regény), Himfy (Kisfaludy Sándor műve), fiktív cím a Szerelem lexikona, ez Szindbád műve*.

Egyszer említi Krúdy a *Lánchidat*, gróf Széchenyi szobrát, a *Vexir-képet*. Márkanév: a *Beregszászi zongora*, a *Havanna szivar*.

Egy platánt a *Magyarok fájának* neveznek egy felvidéki fürdőhelyen, „mert a magyarok gyülekeztek alatta” (204).

***Életem, Csillagom, Virágos Ákácfa*m – a becézőnevek egy sajátos típusáról**

Végezetül a kötet személyneveinek egy sajátos csoportját vegyük szemügyre! Ezeket azért nem tárgyaltam együtt a többi személynévvel, mert olyan fogalomhasználati-terminológiai problémákat vetnek fel, amelyek külön tisztázást, azaz egy kis elméleti kitérőt is igényelnek.

Munkám során a kisebb elméleti jellegű problémák mellett egy nagyobb okozott igazán fejtörést: meddig mehetek el a tulajdonnév fogalmának kitágításában? Konkrétabban szólva: két típusról kellett döntenem, az egyikbe ilyenféle becézőnevek tartoznak: *Csillagom*, *Orvosságom*, *Töltött Káposztám* (!), *Virágos Ákácfa*m stb., a másikba pedig a helynevek -i képzős származékai. Az utóbbiak megfelelőit a franciák tulajdonnévnek tekintik, az azonos funkciójú -er képzős helyneveket a németek is főnévnek tartják (*der Kölner Dom*). Magam ezzel ellentétben a magyar grammatikai hagyománynak megfelelően elhagytam az *egri*, *veszprémi* stb. mellékneveket az elemzésemből, és csupán itt utalok ezekre. Az első típusba tartozó becéző neveket² azonban tulajdonneveknek, azon belül becézőneveknek tekintem.

² A becéző név és becézőnév fogalmak viszonyáról lásd Hajdú 1974: 41.

Legyen kiindulópontunk Hajdú Mihály egyik fontos összefoglalása, amelyben a szerző a személyneveket négy nagy csoportba sorolja: kereszt-, bece-, család- és ragadványnevek (Hajdú 1994: 17–49). Ebben a felosztásban azonban nem szerepelnek az *Életkém*, *Csillagom*, *Virágos Ákácfa*m típusú nevek. Hol lehet ezek helye a személynevek rendszerében?

A kereszt- és családnevek természetesen szóba sem kerülhetnek, a ragadványneveket is ki kell zárnunk, hiszen ezeknek „a keletkezéséhez mindig valamilyen közösség kell” (Hajdú 1994: 43, vö. J. Soltész 1979: 61–63; a kiemelés tőlem: P. J.). Az itt tárgyalt nevek viszont egyáltalán nem közösségi használatúak, sőt éppen ellenkezőleg: két ember legbensőségesebb kapcsolatának a szülöttei és kifejezői, a névhasználó pedig egy személy. Az egyetlen lehetőségként megmaradt kategória tehát a becenév. A problémát az okozza, hogy a szakirodalom viszont a becenév (becézőnév) fogalmát szűkebben értelmezi. Hajdú (1994: 29–30) például így jellemzi ezt a névtípust: „a keresztneveknek azokat a formáit, amelyeket a teljes (eredeti) név alak megváltoztatásával, egyes részeinek elhagyásával, vagy hozzátoldásával (képzőkkel) alakítunk, becéző neveknek (sic) vagy beceneveknek nevezzük. (Természetesen vannak családnevekből alakult becenevek is, mint Kovácsból Kovi vagy Lazarovicsból Lazóka, de ezeket a ragadványnevek közé, míg a közszavakból alakultakat: apuci, anyuka, mamika, mamuska, öcsike, a névhelyettesítők közé soroljuk).” J. Soltész (1979: 44–104) Hajdútól eltérő osztályozásában a beceneveket nem a személynév, hanem az embernév főkategória alá sorolva tárgyalja. Ő ugyan megjegyzi, hogy ezek „egy kis része a személynévtől (azaz J. Soltész terminológiája szerint: a keresztnévtől – P. J.) független, bármely név helyett használható”, de erre

mindössze három példát hoz: *Öcsi, Baba, Cini*. Ez a három név azonban meglehetősen általános, elterjedt és ezáltal „félhivatalos” volta miatt nehezen sorolható az itt tárgyalandó Krúdy-nevekkel egy csoportba.

Összegezve a fentieket: mindezek alapján úgy gondolom, hogy megfontolandó a becenevek fogalmi körének kibővítése, azaz a *Csillagom, Életem* típusú neveket is becézőneveknek kell tekintenünk, hiszen egyébként ez a névcsoport világos tulajdonnévi funkciója, stilisztikai szerepe ellenére kimaradna a tulajdonnevek rendszeréből.

A *Csillagom, Virágos Ákácfa*m-féle nevek, azaz a fentiek szerint: becézőnevek többnyire Krúdy nyelvteremtő fantáziájának eredetiségéről, gazdagságáról vallanak: *Csillagom, Orvosságom, Töltött Káposztám, Virágos Ákácfa*m, *Utolsó Szerelem*. Ez utóbbi név viselőjének keresztnéve – mint később megtudjuk – *Bella*, a többiek csak az említett néven szerepelnek. Ilyenféle becézőneveket Szindbád is kap szeretett hölgyeitől: „A ködmönös nő viszont Szindbádot megadással és szerelemmel, mint egy virágzó ákácfa-hoz illik: »Nyírség fiának« mondotta” (127).

Egy névnek egészen más konnotatív jelentése lehet két ember intim kapcsolatában, mint általában: „Az asszony bosszúságában a piros papucsával Szindbád felé vágott, és kimondotta igazi nevét, amint magában nevezni szokta:

– *Maga Vén Korhely!*

Kimondta, és erre megkönnyebbülni látszott. De abbahagyta Szindbád is a sértő hahotázást, és angyali mosolygás terült el az arcán: úgy simult az asszony lábához, mint egy vadszőlőtőke a ház falához” (137).

Összegzés

Feltétlenül egyetérthetünk J. Soltész Katalinnal (1989: 464) abban, hogy Krúdy névadása, névhasználata stílusának egyfajta keresztmetszete. Éppen ezért feltétlenül szükséges a stilisztika megállapításaival szembesíteni a névtani vizsgálódás eredményeit. Tegyük meg hát ezt a jelen esetben is! A Krúdy-stílussal foglalkozó szakirodalom szerint a húszas évek első felében bizonyos fokú „lehiggadás”, klasszicizálódás tapasztalható Krúdy stílusában (vö. pl. Kemény Gábor 1991: 35). A Szindbád megtérése neveinek vizsgálatával ez mindenképp alátámasztható: a nevek minden típusában többségben vannak a valóságos és valóságyszerű nevek, valószerűtlen, stilizált csupán egy van (a *Szerenádi Szerafin*). A nyelvi játék és fantázia a nevek körében főleg a becézőnevek egy sajátos típusában jelentkezik.

Mint a következő részlet is bizonyítja, maga Krúdy is különös fontosságot tulajdonított a neveknek:

„Hát lássa, én éppen azért jöttem ebbe a városba... Már régen elveszítettem a jó étvágyamat az élethez, az ételhez, az álomhoz: gondoltam magamban, hogy kell valahol keresni valakit, aki visszaadja a hitemet a déli harangszóba, aki megtanít arra, hogy miért kell örüvendezni annak, mikor az első lámpavilág feltűnik a városban... Aki az igazi nevünkön nevez végre...” (137–138).

Krúdy, ezt világosan láthatjuk műveiben, ismerte az „igazi neveket”: a Krúdy-kutatók jövőbeni feladata ezeknek a neveknek az alapos feltárása, elemzése.

Irodalom

- Hajdú Mihály 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1956. Krúdy Gyula és a nevek. In: Bárczi Géza–Benkő Loránd (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 526–533.
- Perkátai László 1938. *Krúdy Gyula*. Délmagyarország. Szeged.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1989. Krúdy Gyula névadása. *Nyr.* 452–464.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

„A NYÍRSÉG FIA”

„ENNEK A VÁROSNAK VOLTAM AZ ÍRÓJA” – KRÚDY ÉS NYÍREGYHÁZA

„Szindbád hölgység ... »Virágos Ákácfa«-nak szólította, a nő viszont Szindbádot megadással és szerelemmel, mint egy virágzó ákácfahez illik: »Nyírség fiának«” – olvashatjuk az egyik Krúdy-novellában. Ez a két, a szülőföldet felidéző, kedveskedő megszólítás is sokatmondó utalás arra, hogy Krúdy a hosszú távollét után is megmaradt a „Nyírség fiának”. Sok-sok hasonló „bizonyíték”-ot: műrészletet citálhatnánk, hiszen Krúdy pályája egészen át számos regényben, novellában, publicisztikai írásban idézte fel nyíregyházi éveit, hol bővebben, hol a fenti részlethez hasonlóan legalább néhány utalással, motívummal.

Az író egyébként – a jóleső büszkeség ellenére még nekünk nyíregyháziaknak is be kell vallanunk: nem éppen túlzás nélkül – nemegyszer teljes egészében a szülőváros-hoz kötötte életművét. Egyik levelében például ezt írta: „Ennek a városnak voltam az írója ... az én olvasóim sohasem kérdezték: hol születtem. Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására. Harminc esztendeig mindig Nyíregyházáról írtam. Könyveim éppúgy jelentik a régi Nyíregyházát, mint akár a város múzeumai.”

Krúdy számára „a Nyírség Magyarország legszebb tája” maradt mindörökké, így érzett akkor is, amikor már évtizedek óta távol élt. Élete alkonyán az volt az egyetlen vágya, hogy Budapestről hazaköltözhessen csendes, nyugodt életet élni „egy kis házban a Sóstói úton vagy a Szarvas utcán”.

Ezért is mondhatjuk, hogy Krúdy írásainak alaposabb megismerésében, megértésében szerepet kaphat annak az élményrétegnek a – főképp Katona Béla kutatásaira alapozható – számbavétele, amely a szülővároshoz köti az író.

A „nyíregyházi mese”

De kezdjük az elején! Először is vegyük szemügyre a korabeli Nyíregyháza életét, szellemét! Hogy pontosabb képet lássunk, kissé vissza kell lépünk az időben.

Ha 1878-tól, Krúdy születésétől az ellenkező irányban nagyjából annyit visszaszámolunk, mint amennyi azóta eltelt, akkor eljutunk 1753-hoz. Vagyis ahhoz az évhez, amely sorsdöntő fordulatot hozott a település történetében. Nyíregyháza ekkor még jelentéktelen, a becslések szerint 5-600 lakosú helység. A fejlődés alapjait az egyik birtokos, gróf Károlyi Ferenc teremtette meg azzal, hogy különleges kedvezményeket biztosítva telepéseket hívott a kis lélekszámú, de hatalmas, egyes források szerint 24, mások szerint 36 ezer holdas határu településre. A hívásra egy éven belül több mint 300 szlovák család érkezett, nagyobb részét Békés megyéből, de sokan jöttek a felvidéki megyékből is. 1754-ben így már 2485 lakost írhattak össze, 15 év múlva pedig majdnem hétezeret: 6939-et.

Az újonnan érkezettek szorgalma fél évszázad alatt tekintélyes gazdasági erővel rendelkező, igazi várost teremtett. A XIX. század elejére így elérkezett az ideje annak is, hogy a lakosság elkezdje a megszabadulást a földesúri terhektől: 1803-ban 320 ezer „rénes forintért” örök időkre megváltotta azokat a földesúri jogokat, amelyek addig a város határának felét birtokló Dessewffy családot illették. A telepítés kezdete, 1753 mellett 1824 a legfontosabb év

Nyíregyháza történetében: ekkor sikerült megegyezni a Károlyi családdal is. A második örökváltás 730 ezer forintba került. Ennek fejében a Károlyiak is lemondtak Nyíregyháza határának őket illető részéről és minden földesúri jogukról. A szabadság azonban még nem volt teljes, mert hiába protestált a város, a megyei gyűlés által ráerőltetett, a polgári fejlődést akadályozó statútum szerint kellett intéznie ügyeit. A nemesi-megyei támadásokkal szemben végül a helytartótanács-hoz fordultak védelemért, de a vármegye nem tett eleget a helytartótanácsi rendelkezéseknek sem. Nem maradt más út, mint királyi privilégiumot szerezni, amely biztosítja az örökös szerződésekben szerzett jogokat. Ez 1837-re sikerült, V. Ferdinánd ekkor írta alá a kiváltságlevelet, amely „szabad, kiváltságolt város”-i rangot adott az akkor 17 ezer lelkes településnek.

Az 1848–49-es háborús időszak, majd az azt követő megtorlás csak rövid időre fékezte a fejlődést, amelynek az egyik szimbolikus jele volt az 1858-ban Pest–Debrecen felől befutó első vonat. Jól becsülte fel a város tanácsa, hogy milyen előnyt jelent és fellendülést hoz a vasút. Ezért ingyen engedték át a vasúti pályaföldeket, és még 30 ezer forinttal támogatták is az építést. Bezzeg nem így gondolkodtak a nagykállói „megyei” urak! Ők nem járultak hozzá, hogy földjeiken menjen át a vasparipa. Nem sejtették, hogy ezzel az akkori megyeszékhely, Nagykovács hanyatlása és Nyíregyháza emelkedése kezdődik. Nyíregyháza a vasút révén ugyanis hamarosan kereskedelmi központtá vált. A kormányzat 1871-ben már nem is Nagykovácsba, hanem ide telepítette az egyik újonnan szervezett törvényszéket, amelynek országos hatásköre volt. 1876-ban, két évvel Krúdy születése előtt pedig (az akkor már 22 000 lakosú) Nyíregyházát nevezték ki Szabolcs vármegye új székhelyéül.

Ezzel megkezdődött az „aranykor”: a város szép épületekkel – templomokkal, új városházával, a megyeházával, a Korona Szállóval stb. – gyarapodott, huszárlaktanyát kapott, iskolák és egyéb különböző kulturális intézmények épültek, így az 1894-ben átadott kőszínház. 1897-ben bevezették a közhasznú villanyvilágítást, két évre rá működni kezdett a Távbeszélő-hivatal, felavatták az új kórházat, megnyílt a Nagykállóból átköltözött múzeum.

Mindezt, vagyis a város „meseszerű” fejlődését egy 1927-es cikkében így foglalta össze Krúdy a maga költői, gyönyörködtető ritmusával elringató, ám mégis végtelesen pontos stílusában: „Már maga az is a mesemondások világába tartozik: hogyan lett száz esztendő alatt az ország egyik legnagyobb városává Nyíregyháza. Azon a helyen, ahol manapság az ötvenezret meghaladó lakosságú »határszél« Nyíregyháza áll: száz esztendő előtt még nem volt egyéb, mint néhány jobbágytanya, vadvíz, erdő, meg »nyír«, az a bús, reménytelennek látszó nyírségi pusztaság, ahol őszdőben megáll a világ a sarak, vizek, pocso lyák, országutak hiánya miatt. A nádasokban futóbetyár meg farkas lappangott. Emberlakta hely legfeljebb a csárda, ahol a megyei csendbiztos faggatózik útonállók felől. A debreceni, miskolci vásárosok keresztet vetve húzódtak keresztül szekereikkel e vadregényes tájon, nagyon szerettek minél hamarabb túl lenni az Ököri-tavon. Amíg egy grófnak eszébe jutott, hogy magyar farmereket, telepéseket vonz e bús vidékre, Békés megyei tótmagyarokkal, úgynevezett tirpákokkal népesítvén be az embertelen tájat. És a tirpákok már száz esztendő előtt »megváltották« magukat, kiművelt földjeiket, tanyáikat, jószágukat és szabadságukat Károlyi gróftól, mégpedig örökpenzen.

Honnan vették a »farmerek« a temérdek pénzt, amelyre a megváltáshoz szükségük volt? Csoda, a nyírségi cso-

dák között is a legnagyobb csoda a tír pákszorgalom, a tír pákmunka, a tír pákvagyon, amelynek az a természete, hogy nem tud fogyatkozni, hanem mindig csak növekedni. Mint valami új honfoglalók jöttek ide a Békés megyei-ek, hogy a faekéikkel, munkabírásukkal, bibliai serénységükkel megvessék alapját annak a városnak, amelyben manapság már nem ritka a háromemeletes palota.”

Legidősebb Krúdy Gyula: a „gróf”

A Krúdy család nem nyíregyházi eredetű, még csak nem is a Nyírségből, hanem a Felvidékről származott ide. A XVII. században nemességet nyert család ősi fészke Zólyomban volt, innen Krúdy Pál ügyvéd költözött át Nógrádba, a XVIII. század közepe táján. Unokája, János Nógrád megye várnagya volt. Az ő fia volt legidősebb Krúdy Gyula, az író nagyapja, akiről Katona Béla teljes joggal alapította meg: családjából ő volt a legmélyebb hatással Krúdy személyiségének alakulására.

Legidősebb Krúdy Gyula életének, mint annyi kortársának, meghatározó korszaka kétségtelenül 1848–49 volt. Már jogvégzett fiatalemberként vett részt a szabadságharcban, főhadnagyi rangban a komáromi várban teljesítve szolgálatot. Az 1849 nyarán véghez vitt kirohanások alkalmával többször kitüntette magát, vitézségeért százados-sá léptették elő. A szabadságharc alatt kötött házasságot is. Egy jómódú várpalotai polgár leányát, Radics Máriát vette feleségül. A fegyverletétel után egy ideig Debrecenben élt, ahol ügyvédi irodát nyitott. 1867, a kiegyezés után vármegyei főügyész lett Nagykállóban, Szabolcs vármegye akkori székhelyén. Innen költöztek később Nyíregyházára, s itt telepedtek le véglegesen. Hivatali állásáról közben már lemondott, újra ügyvéd lett.

Az ügyvédi gyakorlat mellett legidősebb Krúdy Gyula élénk közéleti tevékenységet is folytatott. Tagja volt a város képviselő-testületének, és évtizedeken át elnöke 48-as honvédegyletének. „Soha nem engedett a 48-ból”, a szabadságharc eszméi mellett élete végéig hűségesen kitartott. Szenvedélyes ellenzékiként harcias cikkeket írt a Magyarország című lapba, főleg az egykori honvédek érdekében. Megtörtént vele az is, hogy mint városi képviselő-testületi tag egyedül szavazott ellene a 71 szavazattal elfogadott határozatnak. Élete vége felé egy ideig a 48-as honvédek számára nemzeti kegyeletből épült pesti Honvéd Menház parancsnoka is volt. 1913-ban, 93 éves korában halt meg Nyíregyházán.

Legidősebb Krúdy Gyula még késő öreg korában is a kisvárosban igencsak feltűnő eleganciával öltözködött: gomblyukából ritkán hiányzott a virág, amikor fényes, gombos cipőiben, szálfegyenesen, kezében elegáns sétapálcával végigment az utcán. Mindig egyedül sétált, nem barátkozott senkivel, még a kaszinóba sem járt. Gőgös, büszke ember volt, arisztokratikus tartással. Családjában ezért csak így emlegették: „a gróf”.

Ha a férfiak társaságát nem is kereste, annál gyakrabban forgolódott – és nem sikertelenül – a nők körül. Az íróunoka még hosszú évtizedek után is némi irigységgel vagy csodálattal gondolt vissza nagyapja hódításaira: „Nem panaszképpen mondom, hisz magam is próbáltam egyet-mást az életben: úgy sohasem láttam mosolyogni nőket, mint nagyatyámra ragyogtak fel... Bizalmaskodva közeledett e nőkhöz, s azok nem haragudtak reá. Általában minden nővel úgy bánt, mintha legalábbis a szeretője lett volna... Vajon hová lettek ezek a különös, varázsló szavak, amelyeket ez a dohogó, portorikó szagú, káromkodó öreg honvéd a nőknek osztogatott, hogy elbűvölve

hallgatták? Legalább ezeket a csodatévő szavakat hagyta volna nekem örökségbe, midőn 100 esztendőskorában meghalt.”

A „gróf”-tól annak csapodársága miatt vált el körülbelül 25 évi házasság után Radics Mária, aki azonban haláláig rajongva szerette volt férjét. Az öreg Krúdy, a válás után családjának hagyva a Kállói utcai kúriát, házvezetőjével – akivel halálos ágyán még polgári házasságot is kötött, hogy az özvegyi nyugdíjat számára biztosítsa – a város másik részébe költözött. Csupán a pléhtáblára festett családi címert vitte el magával. Családjával azonban az elköltözés után is tartotta a kapcsolatot, különösen az unokákkal.

Az ifjúúr és a cselédlány – Krúdy szülei: ifj. Krúdy Gyula és Csákányi Juliska

Milyen ember is volt az író apja, ifjú Krúdy Gyula? Ön-életrajzi írásaiban a fiú és az erősen stilizált visszaemlékezések megállapításait kritikátlanul átverő irodalomtudósok romantikus vonásokkal ruházták fel. „Az apámra – az úrra, a gavallérra, a nagyszerűre – olyan büszke voltam lányos házaknál, mintha az apámon kívül több férfi nem is lett volna a világon. Minden nő előbb ismerte őt. Életében úgy viselkedett, mint többszörös milliomos. Végrendeletében tízezer forintot hagyományozott nekem, akit legjobban szeretett, »elég lesz egy éjszakára«,” – írta róla egy helyütt a fia. Krúdy egyik életrajzírója pedig 1940-ben a Szabolcsi Szemlében így jellemezte az apát: „Népszerű, komoly szép gavallér ember volt. Keveset és ritkán beszélt, szerette a lovat, az agarat, a vörös frakkot és az asszonyokat. Vendégszerető háza mindig készen állott a vendégeskedésre. Rengeteg összeget nyert és veszített kártyán, sűrű vendég volt, mint híres kártyás a debreceni Arany

Bikában, a környékbeli urak társaságában. Bizonyos mértékben cinikus modorát, kártya és asszonyszeretetét fia is örökölte, mindketten igazi bohémek, a pénzzel egyik sem tudott bánni.”

A valóság azonban a „gróf”, legidősebb Krúdy Gyula véleményéhez áll közelebb, ő gúnyosan „nyárspolgárnak” nevezte fiát. Ifjú Krúdy Gyula józan, kiegyensúlyozott, polgárosult gondolkodású ember volt. Apjának és fiának bohém gesztusai idegenek voltak számára.

Nyíregyháza képviselő-testületének mint a legtöbb adót fizető polgárok egyike, azaz virilista, tagja volt, a város közéletében, társadalmi életében azonban nem játszott jelentősebb szerepet. 1896-ban a 62. helyen állt az adófizető polgárok sorában, ez azonban nem tükrözi pontosan vagyoni helyzetét, mert a lista elején a bankokat, a nagyobb részvénytársaságokat és a város határában lévő nagyobb uradalmak földbirtokosait találjuk.

A családi visszaemlékezések szerint hivatása mellett csak családjának élt, mintaszerű családapa volt. Lánya, Krúdy Iлона így gondolt vissza rá: „Mint családapa nagyon szigorú volt, pedig gyermekeit rajongásig szerette. Éjjel bármilyen későn jött haza, első útja a gyermekszobába vezetett. Minden gyermek homlokát megnézte, nem lázas-e, cipőjüket átvizsgálta, nem szorul-e javításra, nehogy bármelyik felhűljön.”

Talán az egyetlen romantikus esemény életében a házassága volt. A „fiatalúr” ugyanis beleszeretett egy szegény pórleányba, Csákányi Juliannába, aki szolgáló volt a Krúdy családnál. A „gróf” és felesége ekkor elkergeti a kis cselédlányt, de a két fiatal szerelme erősebbnek bizonyul a szülői haragnál. Hamarosan megbékülnek a nagyszülők is – időközben ugyanis megszületik az első gyermek –, és a fiatal pár már az ő házukban kezdi el közös életét.

A házasságkötés azonban csak jóval később, 1895-ben történt meg, amikor már a tizedik gyermek is megszületett. (Érdekes azonban, hogy a gyerekek kezdettől fogva valamennyien a Krúdy nevet viselték.)

Élete utolsó éveiben ifj. Krúdy Gyula súlyos szívbetegségben szenvedett, és végül ez okozta halálát is. Éppen a XX. század érkezésekor, 1900. december 30-án halt meg. „Nem jött át a XX. századba – írta róla fia –, bár minden életfelfogásával modern úriember volt, ahogyan az úriembert a háború előtti Magyarországon elgondolták.”

Az édesanyjáról hallgassuk magát az író. N. N. című kisregényének azt a szép részletét idézem, amelyben stilizálva édesanyjáról és születése körülményeiről ír: „Ha elfelejtettem volna mondani, most vallom be, hogy én szerelemgyerek vagyok. Zabigyereknek csúfoltak a messzi gyermekkorban. Anyám szegény pórleány volt. De a legszebb nő, akit valaha láttam. Hollófekete haja volt, igen fehér arca és könnyes, barna szeme. A lényéből valamely csodálatos melegség áradott. Ha a szobába lépett alacsonyok, kövérkés, de finom alakjával: egyszerre felélénkült minden és mindenki. Napsugár és humor jött vele, bár mindig csendes és kevés szavú volt. Én tizenöt esztendőskorában voltam a szíve alatt, és a kőműveseknél dolgoztam, miután a szolgálatból – nagyanyám házából – ki kellett lépnie. (Ezt ma így mondják. Valójában elkergették a kis cselédet.) De atyám nagylelkűsége – valamint anyám csodálatos szépsége – nem sokáig engedte, hogy a tizenöt esztendősk, jövődöbéli anya annak a háznak a tégláit hordja, amely házat akkor a nagyanyám a maga részére épített. Anyám csak azért vállalta a nehéz munkát a kőműveseknél, hogy néha-néha láthassa az atyámat, aki a házépítésre felügyelt... Késő években, midőn lakkcsizmás, kacsafarkhajú és rézgombos fiúcska voltam, mindig megdobbant a

szívem, midőn épülő házak mellett elhaladtam. A keskeny, lábnyi szélességű deszkákon, hidakon, meredek lejtőkön cipelték a házépítő lányok a köveket, a téglákat, a maltert keverték... S így járt a magasban, szíve alatt velem egykor az édesanyám, elég egy tévedt lépés, hogy a nyakát kitörje a szegény munkásleány. Gyűlölettel néztem a házra, amelyben én is laktam, hisz anyám verejtéke, kínja, sóhaj-tása volt beépítve a kockakövek közé Talán ezért nem szerettem a szilárdul megépített falakat? Ezért kíváncsoztam el oly ifjan a szülői háztól?”

„Hogy író lettem, azt neki köszönhetem...” – Krúdy alma materéről és kedves tanáiról

A Krúdy család háza az egykori Kállói, a mai Szent István utcán majdnem szemben volt a gimnáziummal, az alsó osztályokat Krúdy Gyula mégsem itt végezte: az első osztályt Szatmáron, a következő hármat pedig a felvidéki Podolinban. Apjának ugyanis az volt a véleménye, hogy jobb, ha fia az anyai kényeztetéstől távol nevelkedik. Másrészt egészen bizonyos, hogy vallási meggondolások is szerepet kaptak az iskolaválasztásban: a Krúdy család római katolikus volt, a nyíregyházi gimnázium viszont evangélikus. A negyedik osztály elvégzése után azonban valószínűleg úgy vélekedhettek a szülők, hogy a túlfejlett, egyre nehezebben fékezhető és bizony nem valami jól tanuló fiút jobb lesz a közelükben tartani, ezért aztán lemondtak a távolabbi iskolákkal való további kísérletezésről. Így került vissza Krúdy 1891-ben szülővárosába, s az ötödik osztálytól kezdve négy éven át a Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium, a mai Kossuth Gimnázium tanulója volt.

Ez az iskola nem tekinthetett vissza olyan hosszú múlt-ra, mint a podolini piaristák több száz éves intézete. Nyír-

egyházán csak 1806-ban határozták el egy magasabb iskola létesítését. Így indult meg az úgynevezett professzori iskola, amely gimnáziummá csak 1861-ben lett, de még ezután is hosszú ideig csak négy-, majd hatosztályos algimnáziumként működött, 1887-ben épült ki teljes, nyolcosztályos főgimnáziummá.

Az ötödik osztályba kerülő Krúdy aránylag hamar beilleszkedett új környezetébe, amely igazában nem is volt számára új, hiszen osztálytársainak egy részét már a korábbi évekből jól ismerte. Osztályában ő volt a legfiatalabb, ugyanakkor termetre a legmagasabb. Nemcsak osztálytársain nőtt azonban túl, felső osztályos korára egy kicsit kinőtt már az iskolapadokból is, s ha a legszükségesebb feladatokat éppen el is végezte, igazi örömet és sikerélményt már nem adhatott neki a gimnázium. Ennek ellenére később mint író igen gyakran emlegette nyíregyházi diákéveit. Bár nagyobb, önálló mű nem született iskolai élményeiből, mégis sokszor és mindig nagy szeretettel, sőt büszkeséggel emlékezett vissza iskolájára és tanáira. A tegnapok ködlovagjai című művében egyenesen az ország akkori legelső, leghíresebb, legnagyobb múltú iskoláival, például a debreceni kollégiummal állítja egy sorba: „nem lehet levetkezni a debreceni kollégiumi, a régi ludoviceumi, a piaristai és a nyíregyházi Kossuth-főgimnázumi nevelést életünk bevégeztéig.”

Valóban kitűnő iskola volt a századvégi nyíregyházi főgimnázium, sőt több is ennél: a város szellemi központja. A tanárok közül nem egy külföldi egyetemen tanult, s szaktudományának nemcsak egyszerű közvetítője, hanem kutató tudósa is volt. Érdemes azt is megemlíteni, hogy abban az időben a tanári kar jelentős része a Felvidékről származott Nyíregyházára, és az ősi felvidéki városoknak polgárosultabb, felvilágosultabb szellemét hozta magával

a városi hagyományokban akkor bizony még nem valami gazdag Nyíregyházára.

Különösen az irodalmi érdeklődésű tanulók találhattak tanáraikban kitűnő segítőkre, hiszen azokban az években egyszerre sok kiváló irodalmár került össze a nyíregyházi gimnázium tanári karában. Főként négy ilyen tanárát emlegette Krúdy gyakran: Gróh Istvánt, Leffler Sámuel, Vietórisz Józsefet és Porubszky Pált.

Gróh István 1891-től 1894-ig tanított rajzot a nyíregyházi evangélikus gimnázumban, innen Pestre került, ahol az Iparművészeti Főiskola tanára, később igazgatója is lett. Sokoldalú, színes egyéniség volt: nemcsak archeológiai, képzőművészeti tanulmányai jelentek meg, hanem novellái is, méghozzá jeles fővárosi lapokban, folyóiratokban. A vörös postakocsi című regényében így emlékszik rá és az egykori iskolára Krúdy: „Az alföldi város gimnáziuma zöld fák között állott és csúcsíves ablakaival, nyitott árkájaival inkább valamely kacér vadászkastélyhoz hasonlított, mint a tudományok csarnokához. Az ifjabb professzorok együtt jártak lumpolni a nagyobb diákokkal a közeli fürdőhelyre. Gróh Pistáért, a rajztanárért és költőért, szívesen föláldozta volna az életét bármelyik diák.”

Leffler Sámuel természettudományi tárgyakat, majd főként latint tanított. A város közéletében és különösen kulturális életében is fontos szerepet vállaló kitűnő tanárára Krúdy különös tisztelettel és hálával emlékezett vissza. Egy helyütt például ezt írja: „a legderekből tanár”-ról: „először [ő] adta kezembe a csodálatos Dickenst, és hű barátommá tette a sánta lordot és a többieket, akiket nem ismertem addig, mert azt vélte, hogy későbbi pályámon szükségem lesz néhány mesterfogás megtanulására.”

Vietórisz József Krúdy osztályában az úgynevezett görög-pótló olvasmányok tárgyalását vezette. A jeles költő te-

hetségét Krúdy is becsülte, egyik levelében például ezekkel a szavakkal kérte volt osztálytársát, hogy adja át üdvözlét Vietórisznak: „Vietórisz Józsefnek, a nagy költőnek minden hódolatom!” Másutt meg valóságos kis legendát teremtve éppen Vietórisz kivételes tehetségével magyarázza egykori iskolája, a főgimnázium létrejöttét: „Vietórisz József volt a nyíregyházi gimnázium büszkesége. [Új bekezdés] Diák, tanár, majd igazgató korában Vietórisz József nevét hallotta legelőször mindenki, aki a nyíregyházi gimnázium küszöbét átlépte. Rajongtak érte, ahogyan diákért talán még nem rajongtak a bajtársai, mikor a mai Kossuth-főgimnázium helyén csak éppen amolyan líceum volt, – egyemeletes, de csodálatosan szép épület, a régi Nyíregyháza legszebb épülete, a laboratóriumokra, könyvtárakra, felvidéki kastélyokra emlékeztető ablakokkal. (A gyermekfantázia könnyen elképzelhetett az ablakok mögé egy rejtelmes könyvtárat, benne még rejtelmesebb professzorral, aki a líceum körüli nagy akácfák zúgását hallgatja, – mert több volt a líceum körül a vén akácfa, mint a diák, – a négylovas kocsin járó tanyai gazdák, az algimnázium fenntartói csóválták is darab ideig a fejüket, hogy nem akarnak a diákok szaporodni.) Amíg végre megérkezett Vietórisz Jóska és büszkesége lett az algimnáziumnak. Nyíregyházi fiú, az édesanyját mindenki ismeri a városban, itt laknak az atyafiai szerte, mióta a várost százegynéhány esztendő előtt megalapították. Mindenben első, mindenben kitűnő, szinte hibátlan diák ... A hagyomány szerint éppen Vietórisz József kedvéért nyúltak bele jól bekötözött zacskóikba a tirpákok (ahogyan a tanyai gazdákat nevezik), hogy a rendkívüli diák itthon maradhasson, előbb hatosztályossá, később nyolcosztályossá építik a gimnáziumukat.”

Tanárai közül azonban a legközvetlenebb szálak minden bizonnyal Porubszky Pálhoz fűzték a diák Krúdyt:

„Szépséges magyar történet! Becsület dolga volt tudni azt minden diáknak, mert a történelem volt az öreg Porubszkyé. Ebben nem ismert tréfát. Ezt tudni kellett a leggyengébbnek is. De tudta is mindenki, mert a rajongva szeretett tanár tanította” – írja róla egyik visszaemlékezésében. Porubszky sejtette meg benne elsőként az író, s annyira bízott tehetségében, hogy tanártársaival szemben is mindig védelmébe vette, mikor irodalmi ambíciói miatt elhanyagolta iskolai munkáját, vagy újságtudósítás miatt távol maradt az órákról. Nyolcadikos korában pedig már rendszeresen jelentek meg novellái Porubszky lapjában, a Nyíregyházi Hírlapban.

Krúdy később is gyakran emlegette, hogy milyen sokat köszönhet Porubszkynak. A vörös postakócsi című regényébe is beleszötte tanára nevét, aki irodalmi előadásai-ban is alkalmat talált arra, hogy ösztönözze, serkentse a fiatal írópalántát: „Porubszky Pál, a magyar irodalom tanára, Bessenyei gárdistahadnagy gyönyörű élettörténetéhez hozzáfűzte, hogy manapság is vannak költők, velünk, mellettünk és szemünk láttára bontakozik tehetségük s a költő ismét Rezeda úr volt, mert hiszen a költői pályára óhajtott lépni, miután szerelmében csalódott. Így nevelték akkor a tanárok az ifúságot.”

Egyik írásában meg egyenesen kedves tanára érdemének tudja be, hogy író lett: „Hogy író lettem, azt neki köszönhetem. Az első álmokat, ábrándokat ő ojtotta belém, ő nevelte fel. ... És ma is gyakorta, ha megírtam valamit, amihez kedvem és hangulatom volt, midőn leteszem a pennát, magamban úgy gondolom: Vajon fog-e tetszeni az öreg Porubszkynak? És rajtakapom magam, hogy néha csak azért szeretném kívágni a rezet írásaimban, hogy az öreg Porubszky ott Nyíregyházán meg legyen velem elégedve.”

A sóstói paradicsom

Az ifjú Krúdy egyik „kedvenc tartózkodási hely”-e – majd az idősebb író visszaemlékezéseinek egyik legkedvesebb témája – volt Nyíregyháza fürdő- és üdülőhelye: Sóstó.

Azzal kell kezdenünk, hogy Sóstó akkor bizony még jóval távolabb esett a város központjától, mint ma – persze nem a kilométerek számát, hanem az utazás idejét tekintve. Ma autóval, busszal néhány perc kell, hogy az egyre szépülő üdülőhelyen legyünk, de akkor bizony körülbelül háromnegyed órányi időt igényelt a kijutás, úgyhogy a Sóstóra kikocsikázó úriember alig várta, hogy megérkezvén egy jó pohár serrel vagy szolyvai ásványvízzel kevert borral leöblítse az út porát: „A kocsinyom mértföldnyi távolságban haladt, mint valami homályos alagúton, összenyomult tölgyek alatt, de az alagút végén, az erdő végén az égboltozat világoskék kapuja mutatkozott a messziségben, mintha ott kezdődne a paradicsom. Hiszen paradicsom is volt az a kapu a sötét erdőn át a tévelygőnek, az útban elfáradtnak, megszomjazottnak” – írja Krúdy.

A fürdőhely vendégeire kissé ellentmondásosan emlékezik az író: egy helyütt azt írja, hogy „nyári hétköznapiakon csak környékbeli, kemecsei, rakamazi, gégyényi jegyzőnéket, birtokosasszonyokat találhatni ott, a nyíregyháziak főként csak vasárnaponként látogatják a fürdőjüket”. Máshol viszont megemlékezik egy társaságról, amely nyíregyházi és megyei urakból verődött össze, és „Sóstó kultiválását tűzte ki életcéljául”, ezért aztán „a fürdő megnyitásának napjától annak bezáráig ébren és muzsikaszó mellett töltötte az éjszakát”.

No, és hogyan mulattak fürdővendég elődeink? „Szép, muzsikás, duhaj világ volt a Sóstón, mert az úriemberek nem spóroltak a az erkölccsel.” Krúdy szerint a régi bala-

tonfűredi multságok „kismiskák” voltak a sóstói dáridókhoz mérten. A kártyázás vasárnaptól vasárnapig járta, és közben nemcsak tisztességes summák, hanem gyakran szép darab földek is gazdát cseréltek. Ha pedig nem volt kártya, „volt leányszöktetés vagy velencei éj a tavon”. A kártyázás izgalmaiért kárpótoltak a nevezetes párbajok is, amelyek igen gyakoriak voltak, hiszen „a kis sóstói fürdőn robbant ki minden virtus a magyarságból, ami még megmaradt benne apáiból”. (Elek Gusztáv ezredes, aki ebben az időben az „ország első párbajsegédje volt”, egyszer kénytelen volt egy egész nyarat a városban tölteni, „hogy az összegyűlemlött lovagias ügyeket lebonyolítsa”).

A zenéről főként Benczi Gyula, a világhíres nyíregyházi prímás bandája gondoskodott. Olykor művészvendégként fellépő színésznők „gazdagították a programot”. Egyikükről, Virágh Irmáról úgy emlékezik meg Krúdy, hogy abból nemcsak azt tudjuk meg, hogy mit jelentett számára ez a „tündöklő szép nő”, hanem azt is, hogy Sóstó volt az író számára maga az ifjúság: „Mintha egész ifjúságom, boldog, boldogtalan életrészem azzal telt volna el, hogy Virágh Irma mikor dalol bús magyar nótát a sóstói öreg tölgyek alatt.”

Utak a szülővárosba – a szülőváros az utolsó útnál

Krúdy viszonylag gyakran látogatta meg szüleit, ezekről az ittléteiről azonban csak néhány anekdotikus visszaemlékezés maradt fenn. Többet tudunk „hivatalos látogatás”-airól.

1924-ben érkezett el írói pályafutásának 25 esztendőς jubileumához. Az Athenaeum az ünnepi alkalomra egy tíz kötetből álló gyűjteményes kiadást jelentetett meg írásai-ból. A kiadó azonban feltételt is szabott: az írónak is tobo-

roznia kellett előfizetőket. Krúdynak ugyan nem sok kedve volt az ügynökösködéshez, de komoly gondokkal küszködve, kénytelen-kelletlen ráállt: így történt, hogy ebben az esztendőben többször is hazalátogatott.

Ezen a nyáron néhány hetet a város vendégeként is Nyíregyházán töltött. Nyugalmat és pihenést kívánt, remélt. Sóstón, a Svájci lak közepső, emeletes részében lakott feleségével és leányával, a kis Zsuzsával. Közben, mint mindig, rengeteget dolgozott. Hajnalban kelt, és óráig, szinte megállás nélkül rótta lila tintás, gyöngybetűs sorait. Napi 16 oldalt, Jókai teljesítményét szabta ki magának. Csak néha-néha pihent, ilyenkor volt alkalom arra, hogy felkeresse az ifjúkori emlékek színhelyeit, és megmutassa szülővárosát családjának.

1924 októberében a Kereskedők és Gazdák Körében ünnepelték meg írói jubileumát. A 46 esztendő, őszülő, de még daliás alakú Krúdy már pusztá megjelenésével is nagy sikert aratott. Előadását nagy lelkesedéssel fogadták. Este a Koronában adtak tiszteletére bankettet.

Sok országos napilap emlékezett meg a jubileumról, az egyikben így írtak: „Írói munkásságának negyedszázados betelése alkalmából Krúdy Gyula tiszteletére szülővárosában Nyíregyházán ünnepséget rendez a Gazdák és Kereskedők Köre. Gyönyörű magyar álmok mesemondójának, a legérdekesebb és legsajátosabb szavú magyar írók egyikének ezt az ünnepét teljes joggal megülhetné minden magyar város vagy akármelyik magyar város, mert Krúdy ma már otthon van minden városban, az egész országban. De melegebb és kedvesebb bizonyára sehol másutt nem lehet, mint ott, ahol született, és ahonnan a lelke, a képzelete, az álomlátása soha el nem vált. A Krúdy fantáziájának földje: a Nyírség, és ihletése szülőföldjének levegője: A lelke, a gondolata sohasem hurcolkodott el ha-

zról és Nyíregyháza ünnepe bizonyítja, hogy otthon is mindig maguk között levőnek érezték”. A helyi lap, a Nyírvidék szerzőjének lelkesült hangja igazolja ezt a véleményyt. Az október 30-án megjelent számban ezt olvashatjuk: „Ilyen jubileum még nem volt. Nem hivatalos körök, nem konvenciókat ápoló társulatok rendezték, az a társadalmi réteg jubilálta a csodálatos író, Krúdy Gyulát, amelynek legtöbb joga van az ünneplésre, amelynek legőszintébb az emberi szózata. Az olvasóközönség, a Krúdy Gyula elbeszéléseiben, regényeiben önmagát kereső, önmagát találó, igazi irodalmi műveltséget reprezentáló közönség hívta haza szülővárosába az originális magyar író, Szabolcs szülöttét, Krúdy Gyulát. Szabolcs megye külön világ, az akácvirágos szabolcsi tájak szín- és vonalhatása, a honfoglaló ősök ivadécai által megszállott Nyírség külön sziget. [...] És ebből a csodákra képes, sajátos egyéniségű világból sarjadt Krúdy Gyula, a modern magyar mesélés fejedelmi írója, akinek minden mondatában az akácos Szabolcs szíve dobog. A természet, amely annyi jóval és széppel áldotta meg Szabolcsot, megáldotta a tolmácsoló művésszel is, akinek írásában, mint Vörösmarty Délszaki tündérének csodálatos sípjában, a természet minden, de minden hangja benne rejlik, kifejezésre jut Szabolcs vezér földjének minden természeti és emberi szépsége.”

1928-ban ismét hazalátogatott Nyíregyházára: 50. születésnapján szülővárosa ünnepi vacsorán látta vendégül fiát.

1931 júniusában, az első Budapest és Nyíregyháza közötti légijárat megindulásakor, riporter minőségben ül életében először és utoljára repülőgépen. Ki tudhatta volna, hogy búcsúlatogatáson van itthon, s nem látja többé soha szülővárosát?

1933. május 12-én halt meg, egy szeles, esős, tavaszi vasárnapon temették. A búcsúztatók között ott voltak

Szohor Pál főjegyző vezetésével Nyíregyháza küldöttei is, akik nyírségi homokot hoztak magukkal, hogy a sírba szórják. A szülőföld képviselői ezekkel a szavakkal búcsúztak: „Hullatja érted könnyeid a nyírségi szülőföld, sok-sok barátod, testvéred, akik büszkék voltunk Rád.”

Irodalom

- Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Cservenyák László–Mező András 1987. *Nyíregyháza története*. Nyíregyháza.
- Katona Béla (szerk.) 1968. *Krúdy Gyula. Emlékkönyv az író születésének 90. évfordulójára*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat. Nyíregyháza.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Tóbiás Áron 1964. *Krúdy világa*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest.

A HAZALÁTOGATÓ KRÚDY

Katona Béla emlékének

1. „Talán egy másik ember élt a messzi idegen városban, akiről csak hittem, hogy én vagyok? Az igazi lényem itt maradt a Nyírségben, fűzfák, nyírfák, búskomoly tájak és nádasok között; az nem mozdult el a kertek alatt kanyargó gyalogösvényről, a szilvafák hamvas árnyékai alól, a nád-ból vert kerítések alatt mendegélt, és együtt füttyörészett a széllel? ... S ugyanezért nem öregedett meg olyan gyorsan, mert újhholdkor nem nézett a háta mögé, beszélgetett a vad-vizekkel, [...] és együtt repdesett lelke a gondtalan, vidám seregélyekével? ... Itt maradt a szívébe nőtt tájakon, méléző őszökben, érzelmes kertekben, dalokra emlékeztető lugasokban, igénytelen életet prédikáló borházakban, hosszú estéjű falusi portákon, a temetőkben pihenő öregek körül... Igen, ő az, aki megmaradt azok mellett, akik szerették, és nem keresett új, mulékony pásztortüzeket a messziségekben, nem futott hideg fényű lidércek után, eldugta a fejét a párna alá, mint a vadmadár szárnya alá, midőn éjjel nagyra-vágyó gondolatok látogatták meg¹...” – Amikor valószínűleg a visszatérés lehetetlenségének tudatában, ám mégis visszavágyódva ezt a szép vallomását írja Krúdy, már 25 éve annak, hogy elhagyta gyerekkorának és felnőtté érésének színhelyét, a Nyírséget, szülővárosát: Nyíregyházát.

*

¹ Az idézet forrása: Krúdy Gyula: N. N. Egy szerelem-gyermek regénye. In: Pesti nőrabló. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1978. 583–584.

Már a fiatal Krúdy írói ambícióinak sem biztosított elegendő teret a szülőváros. Diáktársaival pesti lapoknak tudósításokat küldő „sajtóirodát” alapít. Hamarosan azonban már nem elégítik ki az igaz (vagy éppen a kitalált) hírek, és megkezdődik szépírói pályája. Első novellája 1892. október 30-án, alig néhány nappal azután jelent meg a Szabolcsi Szabadsajtóban, hogy betöltötte 14. évét (Miért ölte meg Káin Ábelt?). Ettől kezdve neve egyre gyakrabban bukkan fel különböző lapokban, és nemcsak nyíregyházi, hanem más vidéki és fővárosi újságokban is.

1894 elején összekötetésbe került a Debreceni Ellenőrrel is, amelynek szerkesztője, Gáspár Imre, szinte rögtön észrevette Krúdy kivételes tehetségét, és hamarosan riporteri állást kínált fel neki. A csábító ajánlat után Krúdy nem győzte kívánni már a közelgő érettségit sem, hanem – mondani sem kell: szülői beleegyezés nélkül – azonnal Debrecenbe utazott. A szülők azonban kinyomoztatták tartózkodási helyét, és apja az ifjú Krúdy legkedvesebb tanárával, akkori osztályfőnökével: Porubszky Pállal utána ment. Egyesült erővel sikerült hazacsalogatniuk, hogy legalább az érettségit tegye le.

Az érettségi után azonban Krúdy már nem sokáig maradt Nyíregyházán, „új vizekre” hívta őt is, mint sok kortársát, az írói ambíció, a nagyváros vonzása. Rövid debreceni, majd nagyváradi hírlapíróskodás után 1896-ban, a millennium évében már a fővárosban van. Így lesz aztán Nyíregyháza legnagyobb írója a korabeli Budapest egyik legnagyobb megörökítőjévé is.

Az 1895-ös távozástól kezdve már csak hosszabb-rövidebb hazalátogatásai idején fordult meg Nyíregyházán, ezek közül két nevezetesebbet kívánok felidézni az alábbiakban. A felidézendő részletek jól mutatják azt is, hogyan becsülte Nyíregyháza legnagyobb íróját.

2. 1924-ben a 100. évfordulón a város fényes külsőségek között emlékezett ősei szorgalmának gyümölcsére, az 1824-es örökváltságra. Természetesnek tekinthetjük, hogy az ebből az alkalomból kiadandó kötetben való szereplésre Krúdyt is felkérték. Az azonban már mindenképp különös figyelműnkre méltó, mert jól mutatja Krúdy városbeli rangját, hogy az (előszó után) az első helyet jelölték ki neki a kötet szerzői között.

Bencs Kálmán polgármester a következő felkérő levelet² küldte az írónak:

Nagyságos

KRÚDY GYULA urnak,-

BUDAPEST.-

Nyíregyháza város közönsége a folyó év szeptember havában az örökváltság 100 éves ünnepét fogja megülni. Elődeink 1824. szeptember 13-án írták alá báró Dessewffy Sámuellel megkötött szerződésüket³, melyben megváltották magukat az úrbéri jogok alól.

Ezt a történelmi jelentőségű napot az ősök emlékéhez méltóan országos jelentőségű ünnepnappá kívánjuk kifejleszteni és maradandó emlékül a város tanácsa „Emlékkönyv” kiadását határozta el. Az emlékkönyvbe gróf Apponyi Albert Nyíregyháza város díszpolgára előszót írni kértett fel és hogy az emlékkönyv díszét emeljük, azon

² Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban SZSZBML), V: B: 186. 35/1924.

³ A levélíró itt tévedett: valójában nem a báró Dessewffy Sámuellel, hanem a Károlyi családdal kötött szerződést írták alá a város képviselői 1824. szeptember 13-án, a Dessewffy családdal már 1804-ben megszületett az egyezés (vö. Cservényák 1969: 54).

tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyságodhoz, mint Nyíregyháza talajából nőtt legnagyobb magyar írónkhoz, hogy ezen emlékkönyvet írásával támogatni szíveskedjék.

Gróf Apponyi Albert előszava után tartottam fenn helyet Nagyságod írásának, és azt gondolom, hogy Nyíregyházi emlékek cím alatt volna leghelyesebb benne egy cikket elhelyezni. Ha Nagyságod egy ilyen cikk keretében nyíregyházi visszaemlékezései városunkhoz fűződő gondolatait megírná, s azt a város közönségének az emlékkönyvben való felhasználás végett rendelkezésére bocsátaná, nemcsak a kiadandó könyv értékét emelné, de a város tanácsának és közönségének sohasem múló háláját is kiérdemelné.

Abban a reményben, hogy Nagyságod ezen kérésemet teljesíteni fogja, a kért cikket címemre megküldi, vagyok

Nyíregyházán, 1924. február 8-án

tisztelő híve:
(Bencs Kálmán)
polgármester

Krúdy, a sokszor túlzó módon bohémnak ábrázolt Krúdy, végtelenül komolyan vette feladatát, és nagy gonddal készült a „tanulmányyszerű” visszaemlékezésre. Az anyaggyűjtés érdekében ez év nyarán haza is utazott Nyíregyházára, ennek a hazautazásnak a céljáról, körülményeiről és az írónak a város vezetőihez fűződő viszonyáról ad fontos adalékokat a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárában található ekkor keletkezett két, tudomásom szerint mindeddig publikálatlan, Krúdy-levél⁴:

⁴ SZSZBML, V: B: 186. 35/1924. A leveleket az eredeti helyesírással közlöm.

Az első címzettje Bencs Kálmán polgármester:

Méltóságos Bencs Kálmán polgármester urnak

[Ked]ves Kálmán barátom, méltóságos polgármester uram, – a [ne]mes (?) város által rám bízott munka körülbelől befejezéséhez [kö]zeledik, csupán néhány történelmi adattal nem vagyok még tisztában, amelyet csak a hely színén tudhatnék meg. Ezért elhatároztam, hogy igénybe veszem szíves meghívástokat, néhány napot a csendes sóstói fürdőn fogok munkám befejezésének szentelni.

Szerdán este érkeznek meg a gyorsvonattal és magammal hoznám feleségemet és kislányomat is, akik még soha se voltak Nyíregyházán, így érthető módon, kíváncsiak arra a városra, amelyről már hetek-hónapok óta írogat mindenféle regényeket az ő kenyérkeresőjük.

Azonkívül is volna néhány ötletem a közelgő kiállítás érdekében, amely ötletek tán hasznosak volnának.

Ha valami közbejönne – talán te jönnél éppen Pestre, – kérlek szerdán délután két óráig sürgönyözzél.

Alázatos szolgád és igaz híved

Krúdy Gyula

Budapest, 1924. június 10.

Margitsziget

A második levelet Szohor Pál főjegyzőnek, egyik legjobb nyíregyházi barátjának írta Krúdy.

Kedves Pál barátom, mélyen tisztelt főjegyző uram,

örömmel értesítelek, hogy a nyíregyházi történetek írásával annyira előrehaladtam, hogy rövidesen letehetem a

tollat. Még van néhány megírni való dolgom, amelyet emlékezetből nem tudok, amely dolgoknak a fontossága kedvéért néhány napot Nyíregyházán kell ismét töltenem. Hogy munkámat most már nyugodtan befejezhessem, azt gondoltam magamban, hogy a sóstói fürdőn fogok lakni, ahonnan mindig könnyűszerrel bejőhetek a városba.

Szívesen hozom tudomásodra, hogy szerdán este fogok megérkezni Debrecen felől és utamon elkísér a feleségem és a kislányom is, akik a zajos (?) Margitszigetről vágyakoznak a sóstói csendesség után.

Alázatos szolgád és igaz híved

Krúdy Gyula

P. S. Úgy hallottam, hogy Bethlen István is rövidesen átutazik Nyíregyházán. – Kedves családotat üdvözlöm.

Budapest, 1924. június 10.

Margitsziget

Krúdy írása Nyíri emlék címmel jelent meg az ünnepi kötetben, ezt a város a következő hálás hangú levelében⁵ köszönte meg:

Nagyságos

Krúdy Gyula úrnak

Budapest

Margitsziget

⁵ SZSZBML, V: B: 186. 3709/1924.

Nyíregyháza város képviselőtestülete f. évi okt. hó 10-én tartott közgyűlése határozatából mély hálával köszönjük meg Nagyságodnak a városunk iránt tanúsított szíves jóindulatát. Mint városunk hű fia két kézzel szórta reánk gyermeki hálájának kedves, szeretetteljes és meleg megnyilvánulásait, s hogy centenáriumi ünnepségünk országos jelentőségű lett, elsősorban köszönjük Krúdy Gyulának, akit mindig a magunkénak tartunk.

Kérjük, tartson meg bennünket ezután is szíves jóakarataiban.

Nyíregyháza, 1924. október 14.

Mély tisztelettel:

Bencs Kálmán

Kardos

polgármester

előadó

Érdekességgként hadd jegyezzem meg, hogy a fent idézett leveleket tartalmazó iratcsomóban vannak a dr. Nagy Jenő perére vonatkozó iratok, levelek is. Ezekből jól nyomon követhető, hogyan próbálta meg a tekintélyes tudós éveken át kicsikarni a várostól a Szohor-kötetbe írt (igen alapos és terjedelmes) tanulmányáért járó tiszteletdíjat. Végül ez csak négy év után, 1929-ben és perrel (!) sikerült. Nagy Jenő esete összehasonlításként jól megvilágítja azt, hogy Krúdyt milyen nagyra, illetve mennyire a magukénak tartották a város akkori vezetői, és ennek megfelelően hogyan becsülték meg. Nemcsak a fent idézett köszönőlevél tanúsítja ezt, hanem az is, hogy Krúdynak már a kért visszaemlékezés megírá-

sa előtt, májusban kiutaltatta a polgármester a 10 millió korona tiszteletdíjat⁶.

3. Négy évvel ezután, 1928-ban díszvacsorán látta vendégül Nyíregyháza az 50. születésnapján hazalátogató Krúdyt, a helyi újság, a Nyírvidék pedig a szülőváros szeretetét közvetítő lelkes, sőt rajongó hangú írással üdvözölte. A Nyírség költője című cikkben egyebek mellett ez áll: „Az irodalomtörténet Krúdy Gyulát emlegeti ezen jelzővel (sic!, értsd: a Nyírség költője). Így írják a lexikonokban is. A mi Büszkeségünk a Nyírség költőjének neve a szabolcsi homokon. [Új bekezdés] A mi büszkeségünk most ünnepelte 50 esztendő születésnapját. Jelentős születésnap ez a magyar irodalom történetében. De emlékezetes nekünk is, mert a »Nyírség költője« ötvenedik születésnapját szűkebb hazájában, Nyíregyházán töltötte. Barátai, tisztelői itt keresték fel szerencsekívánataikkal” (Nyírvidék. 1928. október 24). Az Athaeneum Kiadó az író születésnapja alkalmából ekkor egy tízkötetes válogatást is megjelentetett, mégpedig szép, „békebeli díszkiadás”-ban. A Nyírvidék köszöntő cikke erről is megemlékezik, ma már talán kissé szokatlannak tűnő, ám nem alaptalan és tanulságos entuziazmussal: „Nyírségi hangulat, nyírségi kedv és bánat, nyírségi mesemondás árad e gyönyörű kötetekből, amelyek örökre hirdetik a Nyírség dicsőségét és büszkeségét: Krúdy Gyulát, ennek a magyar földnek legnagyobb mesemondóját.”

Ebben az évben írta Krúdy Nyíregyháza közgyűléséhez azt a híres, sokszor idézett levelét is, amelyben talán a leg-egyértelműbben fejezi ki azt, hogy a városhoz való kötődése mit jelent életműve szempontjából. „Ennek a város-

⁶ SZSZBML, V: B. 186. 16451/1924.

nak voltam az írója ... az én olvasóim sohasem kérdezték: hol születtem. Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására.” Hasonlóan ahhoz, ahogy a gyermek megosztja sikereit szüleivel, Krúdy büszkeséggel emlékezteti a szülővárost arra, hogy írói munkájával hozzájárult Nyíregyháza jó hírének növeléséhez: „Engedjék meg nekem, hogy szerénytelenség nélkül emlegetsem, hogy könyveimmel, írásaimmal a helybeli polgárság hallatlan erényein kívül én is hozzájárultam ahhoz, hogy Nyíregyházát úgy emlegetik manapság Csonka-Magyarországon, mint a magyar városok mintaképét.”

4. Mi, mai nyíregyháziak kívánhatnánk-e egyebet, mint hogy a Krúdytól idézett utolsó gondolat szerint Nyíregyházát emlegetssék a jövőben is úgy, mint a magyar városok mintaképét, és vele együtt nagy írófiát érdeme szerint úgy, mint a magyar próza mintaképét.

Irodalom

- Cservenyák László 1969. *Nyíregyháza örökváltsága*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat. Nyíregyháza.
- Katona Béla (szerk.) 1968. *Krúdy Gyula. Emlékkönyv az író születésének 90. évfordulójára*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat. Nyíregyháza.
- Katona Béla (szerk.) 1984. *Krúdy-breviárium*. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár. Nyíregyháza.
- Katona Béla 1971. *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szohor Pál 1933. Krúdy Gyula diákévei. In: Zsolnai (Zwick) Vilmos (szerk.): *A nyíregyházi ág. h. ev. Kossuth Lajos Reálgimnázium 72. évi értesítője*. Klafter Ignác könyvnyomdája. Nyíregyháza. 3–7.
- Tóbiás Áron 1964. *Krúdy világa*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest.

A TANULMÁNYOK ELSŐ MEGJELENÉSÉNEK HELYE

(E kiadás számára – kisebb-nagyobb mértékben – valamennyi tanulmányt átdolgoztam.)

A gordonka hangjai. *Magyartanítás*. 2003. 4. szám. 3–7.

Ismétlésformák és -funkciók Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötetében. Cs. Jónás Erzsébet (szerk.): *A nyelvészet és az irodalomtudomány új útjai*. Bessenyei György Könyvkiadó. Nyíregyháza. 2000. 23–33.

A hídon stíluselemzése. Kemény Gábor (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2001. 197–202.

Szemantikai ismétlések a Szindbád útja a halálnál című novellában. *Magyar Nyelvőr*. 2001. 465–477.

„az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt”. Emlékezés és halmozás Krúdy N. N. című kisregényében. Jenei Teréz–Pethő József (szerk.): *Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2004. 54–61.

Halmozás és szinonímia. Előadásként elhangzott a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson. Budapest. 2004. augusztus 29.

Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. *Névtani Értesítő*. 1999. 299–304.

„Aki az igazi nevünkön nevez végre...” (Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben). *Névtani Értesítő*. 2000. 97–103.

„Ennek a városnak voltam az írója”. *Nyíregyházi Napló*. 2003. április–május.

A hazalátogató Krúdy. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*. 2005. 409–414.

A nyomdai munkálatokat
az Akaprint Nyomdaipari Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László

ISBN 963 7094 44 x

